

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIETE D'EMULATION

TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXIX VAN DE VERZAMELING

JAAR 1952

Aflevering 1-2

BRUGGE

Drukkerij Graphica. Grauwwerkersstraat, 16

1952

Genootschap voor Geschiedenis

“ Société d'Emulation ”

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheekrekening : Société d'Emulation, Brugge, nr 107939.

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

A. Viaene, Jacob de Meyere. Een herdenking ...	5
J. F. Verbrugge, De getalsterkte van de Brugse Militie in 1292 en 1302 volgens F. de Vigne ...	14
J. De Smet, De weerslag van de Franse Omwenteling van 1848 in West-Vlaanderen	24
A. Deschrevel, De Kerkgewaden te Haringe. Kunstschatten uit Coninckxdale » en het Rijke Klarenklooster te Ieper	39

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

A. Schouteet, Inventaris van het archief van het voormalige ambacht van de goud- en zilversmeden te Brugge	56
E. I. Strubbe, Een episode uit het leven van Giovanni Arnolfini	67
Dom N. Huyghebaert, Une lettre de Dom Corneille Heddebault, d'Ypres (1783)	82

BOEKBESPREKINGEN

G. De Poerck, La draperie médiévale en Flandre et en Artois (J. De Smet)	88
A. Janssens de Bisthoven & R. A. Parmentier, Le Musée Communal de Bruges (A. Viaene) ...	90
J. E. Cornillie, Ieper door de eeuwen heen (A. Viaene)	93
V. Arickx, Geschiedenis van Pittem (A. Hodum) ...	95
D. Verstraete & A. Ryserhove, Het Prinsengoed te Knesselare en de Heerlijkheid van het Knesselarse te Oedelem (J. De Smet)	96
KRONIEK	97

HANDELINGEN
VAN HET
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

GESTICHT ONDER DE BENAMING

SOCIETE D'EMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL LXXXIX VAN DE VERZAMELING

JAAR 1952

BRUGGE

Drukkerij Graphica. Grauwwerkersstraat, 16

1952

ANNALES
DE LA
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE BRUGES

REVUE TRIMESTRIELLE
POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE ET DES ANTIQUITÉS
DE LA FLANDRE

TOME LXXXIX DE LA COLLECTION

ANNÉE 1952

BRUGES

Imprimerie Graphica, rue des Pelletiers. 16

1952

ANNALES
DE LA SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
DE LA SEINE-ET-OISE
DE LA SEINE-ET-MARNE
DE LA SEINE-SAINT-DENIS
DE LA SEINE-SAINT-DENIS
DE LA SEINE-SAINT-DENIS

TOME XXXII DE LA COLLECTION
PUBLIÉE EN 1902

PARIS 1902

IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ D'ÉMULATION

1902

Jacob De Meyere

Een herdenking

Bij zijn overlijden te Brugge 5 Februari 1552 liet Jacob De Meyere het handschrift na van een geschiedenis van het graafschap, zijn beroemde « Annales Flandriae ». Het werk zou eerst een tiental jaren later, in 1561, te Antwerpen uitgegeven worden en niet lang daarna, in 1580, in een prachtige herdruk door Sigmund Feyerabend op de boekenbeurs van Frankfurt worden aangeboden. In dit werk schonk De Meyere zijn « vaderland » voor het eerst een geschiedenis : een verantwoorde beschrijving van ons Vlaanderse verleden die hem de erenaam van « Vader der Vlaamse geschiedschrijving » heeft verdiend.

Geboren in een kwartier van Vlaanderen dat een luister van locale Latijnse scholen kende, genoot het jonge weeskind van Vleteren zijn eerste opleiding te Cassel. De Stad-op-den-Berg met haar heerlijke vergezichten zal in de studiosus die liefde voor landbeschrijving hebben ontwikkeld die hem zijn eerste essay, de « Res Flandricae » van 1531, heeft ingegeven. Geen hoogte van Vlaanderen was ook historisch zo bezielend als dat Cassel van de veldslagen, waar Robrecht de Fries in de hoge krocht van de Sint-Pieters begraven lag. Het uitzicht op het land van de trouweloze nabuur, ervvijand van het graafschap, onderhield er bij de plaatselijke geleerden een eigen geestelijk klimaat. Sterker dan elders in Vlaanderen was daar het besef van eigen land en eigen landaard, het bewustzijn van een « patria », een vaderland. Deze geesteshouding droeg de vurige humanist naar Parijs mede : een overtuiging was het en een roeping die hem aan zijn « patria terra » hechtte, onvervreemdbaar.

De Meyere's studiejaren (ca. 1509-1515) aan de Sorbonne vielen in een schitterende periode van humanisme,

boekdrukkunst en boekenmarkt te Parijs. Meyerus mocht er Erasmus begroeten en omgaan met zijn gelatiniseerde landgenoten Badius Ascensius en Jodocus Clichtovius. Daar had hij voor het eerst de grote gecommenteerde uitgaven van Caesar, Plinius, Tacitus, Strabo, Ptolemaeus en Antoninus' Itinerarium in zijn bereik. Aan de hand van deze documenten begon hij de stamkundige structuur van zijn land in te studeren. De eigenlandse en algemeen-germaanse belangstelling bij de lezing van de oude schrijvers deelde hij overigens met veel humanisten van de lage landen en van het Noorden o. m. met Philips Wielant en met de Hollandse « germanisten » Cornelius Aurelius en Reinier Snoy die reeds vóór 1520 zijn (eerst in 1620 uitgegeven) « Res Batavae » klaar had. Badius en Jehan Petit publiceerden in die jaren een hele reeks belangrijke historische uitgaven : het « Compendium regum Francorum » van Gaguin, de Kronieken van Froissart en van Monstrelet, de « Historia Francorum » van Gregorius van Tours, de « Chronographia » van Sigebert van Gemblours alsook de geschiedenis der Frankische koningen van Aimonus en de Frankische Geschiedenis van Paulus Aemilius. De Mémoires van Commines, waarvan veel handschriften in omloop waren, zal De Meyere ook dan reeds aandachtig gelezen hebben. Men mag aannemen dat zijn belangstelling ook naar andere handschriften uitging en dat hij misschien reeds te Parijs manuscripten van oude « Vitae » begon te exciperen.

In Vlaanderen teruggekeerd vestigde De Meyere zich weldra te Brugge waar de Bourgondische Eeuw nog een schitterende nabloei kende. Grote namen uit de wereld van het humanisme zijn in die jaren (1515-1530) met het « Nederlandse Athene » verbonden : Thomas More, Erasmus, Vivès. De kapitteldeken van de Sint-Donatiuskerk zelf, Marcus Laurin, was een befaamd humanist en De Meyere ontmoette er een andere beschermheer van geleerdheid en kunst, de kortstondige bisschop van Cuba,

die zijn vaderstad met de bekende stichting verrijkte. De Meyere zou, in 1541, een der beruchte leraren van die stichting, de Pittemnaar Cassander, met een gedicht verwelkomen.

Daadwerkelijke steun voor zijn bijzonder werk, voor het Boek van zijn droom, vond De Meyere vooral bij de prior van de Guilielmieten, Jacob van den Driessche, zelf een beoefenaar van de Vlaamse geschiedenis. Deze beschermheer, aan wie Adriaan de Budt zijn « Cronica de Dunis » had opgedragen, was in betrekking met de nedersaksische historicus Albert Krantz van Rostock, die hem een levensbeschrijving van de eerste bisschoppen van het Noorden, Ansgar en Rembert, toezond. De Meyere heeft deze teksten gepubliceerd in een tot nu toe niet teruggevonden uitgave. Als leermeester van Jacob en Philips, zonen van Lodewijk van Vlaanderen, zal De Meyere ook steun en bescherming van de Heer van Praet hebben genoten.

De geleerde kapelaan van de Burgkerk naderde de veertig toen hij zijn aanloop nam tot de uitvoering van zijn Geschiedenis van Vlaanderen. In 1531 verscheen te Brugge bij Hubrecht De Croock het eerste oorspronkelijk werk van De Meyere, zijn « Res Flandricae », een historisch-geographisch essay ingedeeld in tien hoofdstukken. Het boek is een « chorographia » die kennelijk aanleunt bij het toenmaals algemeen bewonderde model van dat genre, de « Germania » (1458) van Aeneas-Silvius. In het begin van de 16^e eeuw inspireerde dat werk van de Siënese kardinaal een reeks van navolgingen : Brant, Irenicus, Cochlaeus leverden achtereenvolgens een « Germania ». Voor het geographisch gedeelte van zijn « Flandria » heeft De Meyere vooral het werk van Aeneas-Silvius voor ogen gehad. Een rijke illustratie voor de stamgeschiedenis leveren zijn overvloedige aantekeningen uit de Vitae-manuscripten. De beschrijving van de instellingen is in hoofdzaak ontleend aan de handschriftelijke « Antiquités de Flandres » van Wielant. Ook talrijke andere documenten, gedrukte

en onuitgegeven kronieken, tot zelfs eigen geleerde briefwisseling o. m. met Badius, en mondelinge mededelingen o. m. van Vives, werden benuttigd. Nog steeds lezenswaard is het IXe Boek waarin het stoffelijk en geestelijk uitzicht van Vlaanderen op voortreffelijke wijze geschetst wordt. Handel, landbouw en nijverheid ; familieleven en sociale verhoudingen ; welvaart en pauperisme ; de beoefening van kunst en letteren : dat alles wordt aangeroerd in dat gedocumenteerd overzicht, een panorama van Vlaanderen omstreeks 1530.

Inmiddels bracht De Meyere het materiaal samen voor zijn grote Geschiedenis. Een spoorslag was hem zeker het verschijnen van de « Excellente Cronike van Vlaenderen » bij Vosterman te Antwerpen in 1531, een verdietsing en voortzetting van de « Flandria Generosa ». Niemand meer en beter dan De Meyere zal de historische achterlijkheid van dat prachtig uitgegeven werk hebben ingezien, hij die reeds zijn duizende excerpten uit de verschillende letterkundige bronnen aan het wikken en vergelijken was, en al zijn geldmiddelen besteedde aan studiereizen naar de archiefkamers van kloosters en gemeenten. Zijn plan was immers zijn Geschiedenis door de uitgave van een Oorkondenboek te laten voorafgaan. De monniken van de Gentse abdijen, van Sint-Bertijns, Ouenburg, Ter Duinen en St.-Winoksbergen waren tegemoetkomend en lieten hem een rijke collectie « diplomata flandrica » uit hun handvesten bijeenbrengen. Wielant's onuitgegeven « Antiquités » en eigen onderzoek in de gemeentelijke privilegieboeken leverden hem een rijke oogst van oorkonden betreffende onze oude instellingen. Dat Oorkondenboek is nooit verschenen. En de omstandigheden die deze uitgave hebben verhinderd, zouden ook bij de uitgave van de geschiedboeken zelf remmend werken. Immers het toeval wilde dat De Meyere zijn werk in eerste redactie (« Compendium Chronicorum Flandriae », 1538) klaar had op het ogenblik dat Keizer Karel met vertraagde trekkingen van

de oude vrijheidsgeest der gemeenten had af te rekenen. De Meyere hield hartgrondig van de oude vrijheden en voorrechten der Vlaamse gemeenten ; in charter en keure las hij het verbond van vorst en volk dat, in de voortijden, vrede en welvaart had bevorderd. Zijn geluksdroom was een Bourgondische staat die vooruit en vooral de particuliere privilegiën van Vlaanderen zou handhaven en beschermen. De politiek van Keizer Karel nam een andere loop en de Geschiedenis van De Meyere diende niet in alles de nieuwe richting.

De Meyere liet in 1538 zijn « Compendium » drukken in de vrije Rijksstad Neurenberg om de censuur van de Raad van Vlaanderen te ontgaan. En nog kon hij er de tekst van de voorrechten en keuren niet doorkrijgen. De censoren en zijn eigen toegeeflijke neef Antonius De Meyere, die de uitgave van de « Annales » in 1561 bezorgde, hebben de oorspronkelijke tekst van de grote analist verder besnoeid en ontdaan van de persoonlijke uitspraken en beschouwingen die de hofkring van Brussel konden mishagen.

Het « Compendium » is niet als de « Annales » in boeken ingedeeld ; het loopt door van 445 tot 1278 (einde van de regering van Margareta van Constantinopel) met als enige rubricering de naam van de graven.

De tekst van het « Compendium », in de folio-uitgave van de « Annales » opgenomen, vormt er de negen eerste Boeken en beslaat 80 folio's. De « Annales » zetten de geschiedenis voort van 1278 tot 1477 (dood van Karel de Stoute) in acht Boeken, elk boek telkens gewijd aan een regering. De twee eeuwen (1278-1477) behandeld in de Boeken IX-XVII beslaan 293 folio's ; de tijdruimte 1405-1477 van de regering der drie Bourgondische hertogen Jan, Philips en Karel vult alleen 152 folio's. Deze materiële proporties van het werk laten blijken hoe De Meyere zijn moderne en hedendaagse geschiedenis met een aangroeien-

de rijkdom van informatie en een steeds ruimer uitzicht op mensen en dingen heeft behandeld.

Tot heden werd al te weinig aandacht geschonken aan het critisch labeur van De Meyere. In zijn bekende studiën heeft V. Fris de « Res Flandricae », het « Compendium » en vooral de « Annales » op voortreffelijke wijze ontleed. Alleen reeds het overzicht van de aldaar verkende bronnen is ontzagwekkend. Bij oppervlakkige kennismaking zal De Meyere voorkomen als een onvermoeibaar compiler ; de annalistische bewerking van zijn materiaal geeft niet alleen een zekere droogheid aan de compositie, maar verwekt ook de schijn dat de auteur nog de oude school van kroniekschrijvers voortzet. Omgang met het werk, dat in een gedrongen en nuchter humanistisch Latijn is geschreven, leert echter dat de gevestigde faam van Meyerus niet is overdaan en dat, vóór de vernieuwing van de historische studie in de vorige eeuw, het goede in onze Vlaamse historische literatuur meestal goed is in de mate dat de auteurs zijn te rade gegaan bij de « Vader van de Vlaamse geschiedschrijving ».

De gezonde critische zin van De Meyere blijkt uit menige bladzijde van zijn werk. Enkele voorbeelden uit vele mogen hier volstaan.

De aanhef van zijn werk tekent de vernieuwde opvatting van de historicus op een wijze die ontroert door haar eenvoud. Heel het legendarisch voorwerk van de traditionele grote kroniek is opgeruimd. Het bewustzijn van de vernieuwing klinkt door in die gedenkwaardige aanhef : « Over de Vlamingen, zo begint De Meyere, vind ik niets dat ik genoegzaam geloofwaardig acht, vóór het jaar 445, toen Clodio, koning der Franken, na het overschrijden van Rijn en Maas en de onderwerping van Tongeren en Taxandrië, de Scheldestroom bereikte... ».

De critische activiteit van De Meyere kan men op trefende wijze nagaan bij de tekstvergelijking van « Com-

pendium » en « Annales ». In de vijftien laatste jaren van zijn leven heeft hij immers de tekst herzien en op verscheidene plaatsen gewijzigd.

Voor de etymologie van « Vlaanderen » verliet hij « Flandbertus » en « Flandrina » om zich uit te spreken voor « Flandras » d. z. aestuaria, riviermondingen, polders : een gelukkig inzicht wanneer met bedenkt dat de auteur het zonder enige grondslag van vergelijkende taalkunde moest stellen ; zijn interpretatie had echter een basis in zijn geographische omschrijving van de « pagus Flandrensis » — een omschrijving die, na het vernieuwde onderzoek van de professoren Dhondt en Koch, haar deugdelijkheid bevestigd ziet — en in de traditionele etymologie van de Oudenburgse historiografen. Occasioneel komt hij, anno 1310 van de « Annales », op dat vraagstuk terug. Ook zijn interpretatie van plaatsnamen uit het « Itinerarium Antonini » (sub anno 668) werd ernstig herzien.

Zijn eerste redactie betreffende de stichting van de Gentse abdijen (sub anno 633) onderging een typische wijziging die, eigenaardig genoeg, door Fris werd voorbijgezien. In het « Compendium » situeert De Meyere — voortgaande op diplomatische bronnen — de oorspronkelijke cella van Sint-Baafs « trans Scaldem in ditione Brachbantina ». Men kan zich voorstellen welke reactie deze passus zal hebben uitgelokt toen de Sint-Baafsheren, die juist in die jaren naar de Sint-Janskerk overgingen, het « castrum Gandavum » onder hun stichtingsjaar zagen ontbreken. In de herwerking heeft De Meyere getracht de van ouds prikkelbare kloosters voldoening te geven : Blandinium stelt hij « in sinistra Scaldis ripa pago Corturiacensi » ; Sint-Baafs « in eadem ripa Scaldis pago et Castello Gandensi ». En daar Drongen eveneens aanspraak maakte op stichting door de H. Amandus in hetzelfde jaar, situeerde hij de clerici van Drongen « in pago Mempisco, Territorio Gandensi super amnem Legiam, ubi Castellum quoddam steterat ». Deze wat opgedrongen, tactvolle wij-

zingen verraden toch weer bij De Meyere een meer dan gewoon kritisch beleid.

Wel waagde hij soms een conjectuur of een hypothesis die naderhand niet bevestigd werd, zoals de Henegouwse verwantschap van Egidius van Bredene, een figuur op welke hij de eerste en uit een tot nu toe ongekende bron, de aandacht heeft gevestigd. De conjectuur « Flansborg » als primitieve benaming van Oudenburg liet hij in de tweede redactie wegvallen, hoewel deze stoute inductie in verband met zijn etymologie van « Vlaanderen » hem bijzonder lief zal geweest zijn.

Voor de gebeurtenissen van 1302 heeft De Meyere niet alleen de Gentse Minoriet en de Vlaamse Kroniek benut, doch hij bereikte gegevens uit de belangrijke Florentijnse Geschiedenis van Villani via de fragmentarische vertaling in het Chronicon van Antoninus van Florence. Ook hier is zijn bewerking een mozaïek van kritisch getoetste getuigenissen. Dit verhindert niet dat zijn verhaal gedragen wordt door een « vaderlandse » geest. En juist die Vlaamse gezindheid, die de Annalist o. m. de beruchte uitspraak over Pieter de Coninc : « Talem excitavit Deus Davidem contra Goliath » in de pen gaf, heeft hem bij sommige Franse geschiedschrijvers een partijdige behandeling bezorgd.

Het toeval wilde dat de historiograaf van de Franse koning, Denis Sauvage, de « Cronique de Flandre » te Lyon uitgaf in hetzelfde jaar dat de « Annales » (1561) van De Meyere door de zorgen van zijn neef te Antwerpen op de markt kwamen. Geen uitgave kon beter de oorspronkelijke en wetenschappelijke waarde van onze grote Annalist doen uitkomen. De Meyere had de « Cronique de Flandre » in de handschriften gekend, en wel in de uitvoeriger originele Franse tekst die tot nu toe niet werd teruggevonden. De « Cronique de Flandre » was bij haar verschijnen zelf en opeens een echo van het verleden, kroniek waarin phantasie en legende de toon aangeven. Uit het

werk van De Meyere daarentegen waaide de nieuwe geest van een geschiedschrijving die, zoals elke vorm van literatuur, kind van haar tijd was, doch door haar hoge hoedanigheden na vier eeuwen nog een positieve waarde in de Vlaamse historiographie zou blijven.

A. VIAENE.

BIBLIOGRAPHIE

Ter gelegenheid van de onthulling van de gedenkplaat in de parochiekerk van Vleteren lieten A. BONVARLET en C. LOOTEN in de *Annales du Comité Flamand de France*, XXII (1895), 1-81, een goed gedocumenteerde studie over Jacob De Meyere verschijnen, die nog steeds de beste algemene biographische studie is.

De analytische studiën van V. FRIS zijn de volgende. Over de Res Flandricae : *Essai sur la Flandre de Jacques De Meyere*, in het *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, XVIII (1910), 71-91. Over de *Annales: Essai d'une analyse des Commentarii sive Annales Rerum Flandricarum de Jacques De Meyere*, Gent, 1908 (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 38e Aflevering). Aangevuld met: *Notes sur les œuvres historiques de Jacques De Meyere* in *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, LXXXIV (1920), 245-303.

Bijzonderheden in deze bijdrage verwijzen o. m. naar de studie van J. DHONDT (samen met M. GYSSELING) in *Album Professor Baur*, I, 192-220 (Antwerpen 1948); A. C. F. KOCH, *Le territoire des Ménapiens*, in *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XVIII (1950), 19-35; R. VERDEYEN, *Vlaanderen en Vlaming*, in *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie*, 1943, 407-479; E. I. STRUBBE, *Egidius van Breedene* (in de aangehaalde Werken der Rijksuniversiteit Gent, 94e Aflevering, 1942), 127-130; onze eigen mededeling in deze *Handelingen*, LXXXVIII (1951), 75-81; V. WALGRAVE, *De Renaissance en de eerste uitingen van het moderne volksbewustzijn*, in *Kultuurleven*, XII (1945), 177.

De Getalsterkte van de Brugse Militie in 1292 en 1302 volgens F. De Vigne

Rond het midden der voorgaande eeuw heeft Felix De Vigne in zijn «Recherches historiques sur les costumes civils et militaires des gildes et des corporations de métiers»¹ de getalsterkte van het Brugse gemeenteleger in 1292 en 1302 opgezocht aan de hand van een document uit het stadsarchief der Zwinstad en het bekomen totaal (7.368 man) werd lange tijd aanvaard in de studies, gewijd aan de beroemde Guldensporenslag. Schrijver was immers een verdienstelijk archeoloog, die voor zijn tijd flink werk gepresteerd heeft, en onder meer de mooie muurschilderingen in de Gentse Leugemeete ontdekte². Toen professor H. G. Moke in een voor die tijd eveneens merkwaardige studie over de slag bij Kortrijk deze getalsterkte overnam, was het succes van dit cijfer verzekerd³. We vinden De Vigne's effectieven in het omvangrijke werk van generaal Köhler⁴, in een studie van Duclos⁵, bij J. Frederichs⁶,

(1) Gent, z.d. (1847), p. 41-43.

(2) Ibid., op nagetekende platen. Zie echter vooral daarover : A. VAN WERVEKE, *Het Godshuis van Sint-Jan en Sint-Pauwel te Gent*, Gent, 1909 (Maatschappij der Vlaamse Bibliophielen, 4e reeks, nr. 15), 2 vol., t. II, platen.

(3) *Mémoire sur la bataille de Courtrai*, Brussel, 1851 (Mémoires Acad. royale de Belg., Nouv. Mém., t. 26), blz. 19, noot 1.

(4) *Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegsführung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriegen*, t. II, Breslau, 1886, p. 216-249.

(5) A. DUCLOS, *Ons Leger in 1302*, in *Rond den Heerd*, t. XIII, 1878, p. 233.

(6) J. FREDERICHS, *De Slag van Kortrijk*, in *Nederlandsch Museum*, t. XXXVI, p. 12 noot 2 van de overdruk.

V. Fris⁷, Th. Sevens⁸, F. Wodsak⁹, L. Delfos¹⁰ en in werken gewijd aan de ambachten of aan de ontwikkeling van Brugge: J. Gaillard¹¹, R. Häpke¹², Th. Luykx¹³.

Men heeft zich natuurlijk vrij snel afgevraagd waar F. De Vigne deze organisatie van het Brugs leger gehaald had, daar hij geen juiste beschrijving van het stuk uit het Brugse archief gaf. De eerste die voorbehoud maakte was V. Fris¹⁴. Häpke heeft Gilliodts-van Severen verzocht het stuk voor hem op te zoeken, doch de Brugse stadsarchivaris heeft bedoeld stuk niet kunnen vinden¹⁵. H. Pirenne heeft later aan Dr J. De Smet hetzelfde verzoek gericht, waaraan we diens bijdrage over de Brugse effectieven in 1302 danken¹⁶. Daarin heeft Dr J. De Smet onomstootbaar bewezen dat het stuk waarvan De Vigne spreekt, zeker niet uit de XIIIe en het begin van de XIVe eeuw dateert. Daar het document echter niet weergevonden werd, bleef de vraag steeds open waar hij de cijfers vandaan gehaald heeft¹⁷. We denken dat het mogelijk is op deze vraag te antwoorden en dat het de

(7) V. FRIS, *De Slag bij Kortrijk*, Gent, 1902, Kon. VI. Academie, p. 265, noot 2, maakt « de uitdrukkelijkste voorbehouding nopens die berekening », doch op de volgende bladzijde telt hij 7.800 man voor de Bruggelingen (p. 266).

(8) *De Slag van Kortrijk in 1302*, 2e ed., Gent-Antwerpen, 1902, p. 48: door een drukfout geeft hij 7308 man.

(9) *Die Schlacht bei Kortryk*, (Berliner Dissertation) 1905, p. 24, neemt het getal aan als de totale getalsterkte der Brugse militie, doch vermindert het, voor de deelnemers aan de slag, tot 6.000 (rekent de Leliaarts af) (zie p. 26).

(10) L. DELFOS, *1302 door Tijdgenooten verteld*, Antwerpen, 1931, p. 102, noot 28: als volledige getalsterkte van het Brugse gemeenteleger.

(11) *De Ambachten en Neringen van Brugge* enz., Brugge, 1854, p. 43-45.

(12) *Brügger Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt*, Berlijn, 1908, p. 174, noot 3 en p. 175; heeft zich echter vergist: 8278. Zie J. DE SMET, *Les effectifs brugeois à la bataille de Courtrai en 1302*, in *R.B.P.H.*, t. VIII, 1929, p. 864.

(13) TH. LUYKX en J. L. BROECKX Jr., *Brugge*, Antwerpen, 1943, (« Steden en Landschappen » t. IX) p. 86, waarschijnlijk naar V. FRIS, *op cit.*, p. 26.

(14) *De Slag bij Kortrijk*, p. 265, noot 2.

(15) HAEPKE, *op. cit.*, p. 174, noot 3. DE SMET, *op. cit.*, p. 864, noot 5.

(16) Dit werd me mondeling meegedeeld door Dr. J. De Smet.

(17) J. DE SMET, *op. cit.*, p. 866.

moeite loont eens na te gaan hoe De Vigne zijn getalsterkte bekomen heeft.

Volgens de Gentse archeoloog was de Brugse militie in 1292 ingedeeld in wijken, waarvan er zes bestonden, de zes zestendelen. Deze organisatie was nog steeds in gebruik in 1302, beweert hij. Hij geeft dan het contingent voor elk van de zes zestendelen : St. Donaes, Onser Vrouwen, St. Jacobs, St. Nicolaes, 's Carmers, en de zesde wijk zou gevormd geweest zijn door de wevers, de volders en de wolscheerders¹⁸. Elk van de eerste vijf wijken heeft een opperhoofdman, waaronder dizeniers staan, die elk afdelingen aanvoeren met zeer verschillende getalsterkte, doch niettemin een algemeen gemiddelde vertonen van 30 à 40 man. De zesde wijk integendeel (wevers, volders en wolscheerders) is op een andere wijze ingedeeld : hier bestaat er geen opperhoofdman, doch verschillende secties rukken op onder bevel van één aanvoerder. Deze secties hebben een ongelijke getalsterkte en eveneens een zeer ongelijk aantal hoofdmannen of dizeniers. De Vigne geeft voor elke wijk het gevonden totaal.

Terecht heeft Dr. J. De Smet aangetoond dat de terminologie van De Vigne niet overeenstemt met die uit 1292 en 1302¹⁹. In 1292 bestonden de bekende zestendelen van Brugge nog niet. We hebben ze maar eerst in 1306 gevonden²⁰.

Het staat echter buiten twijfel dat De Vigne in Brugge gewerkt heeft : hij citeert uittreksels uit de rekeningen van 1288 en 1292, met aanduidingen betreffende de folios²¹, een stuk betreffende de heervaart naar Dowai in 1302, sinds uitgegeven door L. Gilliodts-Van Severen²², de

(18) F. DE VIGNE, *op cit.*, p. 41-42.

(19) *Op. cit.*, p. 864-65.

(20) Brugse stadsrekening, 1306, 1e deel, fo. 3 v.

(21) F. DE VIGNE, *op. cit.*, p. 35-36.

(22) F. DE VIGNE, *op. cit.*, p. 36-37 ; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, t. I, Brugge, 1871, nr. 161, p. 84-90 ; J. COLENS, *Le compte communal de la ville de Bruges*, Brugge, 1886, p. 163-166.

tekst van de organisatie van de poorterlijke ruitery in 1292, enz. ²³. Zijn aantallen zijn daarenboven zo nauwkeurig, met allerlei details, dat hij ze blijkbaar wel in een Brugs document gevonden heeft. Doch in welk stuk ?

De termen die hij gebruikt voor de aanvoerders, evenals bepaalde bijzonderheden in de effectieven, hebben ons op het spoor gebracht. De Vigne spreekt van opperhoofdmannen voor de zestendelen, van dizeniërs en hoofdmannen. Daarenboven geeft hij als eenheid voor de volders, een afdeling van 64 manschappen en sommige eenheden van de wolscheerders bestaan uit 32 man. Deze termen en deze eenheden komen voor in het lijvig en interessant « Register der Herevaerden », dat berust op het stadsarchief te Brugge, en handelt over de krijgstochten uit de jaren 1338-1340 ²⁴. Daarin zien we inderdaad dat de poorters ingedeeld zijn in zes zestendelen en aangevoerd worden door upperhoftmans en diseniers. De Vigne heeft deze woorden op moderne wijze weergegeven. Daar de wolscheerders, evenals de volders in de meeste gevallen ²⁵, geen upperhoftman hebben, geldt het besluit van De Vigne eveneens gedeeltelijk op dit gebied. Elders bestaan er ernstige bezwaren, die echter verzwinden indien rekening gehouden wordt met de tabel, die we verder laten volgen.

(23) F. DE VIGNE, *op. cit.*, p. 43-45 (onder de verkeerde datum 1296) ; J. DE SMET, *De inrichting van de poorterlijke ruitery te Brugge en haar indeling in gezindheden in 1302*, in *Kon. VI. Acad., Verslagen en Mededelingen*, 1930, p. 497-505 ; J. VUYLSTEKE, *Uitleggingen tot de Gentsche Stads- en Baljuwrekeningen, 1280-1315*, ed. V. Van der Haeghen en A. Van Werveke, *Oorkondenboek der stad Gent, 1e afd. : Rekeningen*, Ite deel, Gent, 1906, p. 196-197 ; L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, t. I, nr. 64, p. 29-30.

(24) Stadsarchief, Register der Herevaerden. Cf. J. DE SMET, *L'effectif des milices brugeoises et la population de la ville en 1340*, in *R.B.P.H.*, t. XII (1933), p. 634. Voor de organisatie van de militie : J. F. VERBRUGGEN, *De organisatie van de militie te Brugge in de XIVe eeuw*, in *Hand. « Société d'Emulation »*, t. LXXXVII (1950), p. 163-170 ; ID., *Een krijgsvloot uitgerust door de stad Brugge in 1316*, in *Het Leger — De Natie*, 5e jg., nr. 11, p. 509-510.

(25) Zie verder, de uiteenzetting over de volders.

Vooraf is het echter onontbeerlijk een opsomming te geven van de expedities uit voormeld register.

De krijgstochten uit het « Register der Herevaerden ».

1. Sluis, Ieper, Poperinge, Ieper : 17 Juli 1338, gedurende 18 dagen.
2. Naar Kortrijk, op 1 October 1338, gedurende 11 dagen.
3. Naar Beerst, op 12 Februari 1339, gedurende 11 dagen.
4. Naar St. Winoksbergen, op 23 Februari 1339, gedurende 7 dagen.
5. Naar Menen, op 23 October 1339, gedurende 11 dagen.
6. Naar Aardenburg, op 5 April 1340, gedurende 2 dagen.
7. Deze tocht wordt dan onmiddellijk voortgezet naar Doornik, vanaf 7 April 1340, gedurende 9 dagen.
8. Een krijgstocht in Henegouwen, vanaf de 6e Juni 1340, gedurende 24 dagen.
9. Naar Sluis, vanaf de 9e Juni 1340, gedurende 22 dagen - dus tijdens de zeeslag vóór Sluis (24 Juni 1340).
10. Tocht naar Doornik en Sint-Omaars.
 - 10-1. Doornik, vanaf 15 Juli 1340, gedurende 76 dagen.
 - 10-2. St. Omaars, vanaf 15 Juli 1340 vertrokken, doch daarna naar Doornik opgerukt.
 - 10-3. St. Winoksbergen, gedurende 28 dagen.
 - 10-4. Kassel en St. Winoksbergen, gedurende 35 dagen.
 - 10-5. Diksmuide, gedurende 4 dagen.
 - 10-6. Tocht naar Doornik door alle krijgslieden uit Brugge die niet in tochten 10-1 en 10-2 vertrokken waren. Het zijn de lieden die « achterst ute trocken », het retrobannum dus : 21 dagen.

Nu plaatsen we links de cijfers van F. De Vigne, rechts die van het register. De cijfers van rechts slaan echter niet op één zelfde expeditie, doch wel op een tiental krijgstochten. Zoals hier verder zal blijken is De Vigne zeer willekeurig te werk gegaan. Voor de poorterie telt

hij gewoonlijk, doch niet altijd, de getalsterkte op voor de eerste 10 expedities, dus van 1 tot 10-1 (soms is er trouwens voor de poorterie geen onderscheid gemaakt tussen 10-1 en 10-2 waarvan de krijgslieden terzelfdertijd uit Brugge vertrokken).

De poorters.

F. De Vigne

1338-1340.

St. Donaas			
compagnies	10	expedities	10
opperhoofdmannen	10	<i>upperhoftmans</i>	10 (26)
dizeniers	21	<i>diseniers</i>	21
krijgslieden	329	krijgslieden	329
Onser Vrouwen			
compagnies	9	expedities	10
opperhoofdmannen	8	<i>upperhoftmans</i>	9
dizeniers	22	<i>diseniers</i>	22
krijgslieden	395	krijgslieden	394
St. Jacobs			
compagnies	11	expedities	11
opperhoofdmannen	10	<i>upperhoftmans</i>	10
dizeniers	26	<i>diseniers</i>	26
krijgslieden	313	krijgslieden	323 (27)
St. Nicolaes			
compagnies	11	expedities	10
opperhoofdmannen	10	<i>upperhoftmans</i>	10
dizeniers	19	<i>diseniers</i>	19
krijgslieden	457	krijgslieden	457
's Carners			
compagnies	10	expedities	10
opperhoofdmannen	10	<i>upperhoftmans</i>	10
dizeniers	16	<i>diseniers</i>	16
krijgslieden	328	krijgslieden	328

(26) F. De Vigne heeft er geen rekening mee gehouden dat sommige *upperhoftmans* in feite de krijgslieden uit alle zestendelen aanvoeren : zo bijvoorbeeld in de 2e, 3e, 4e en 7e expeditie. Elders (1e, 6e, 8e, 9e expeditie) zijn er twee *upperhoftmans* voor de zes zestendelen.

(27) Hier heeft F. De Vigne de getalsterkte van 1 tot 10-2 (10-1 en 10-2 vormen er slechts één tocht) opgeteld en er 10-5 (Diksmuide), dat er juist op volgt in het register, bijgeteld. Voor de krijgslieden echter gaat hij slechts tot 10-2.

F. De Vigne.

1338-1340.

D e W e v e r s .

De 1e opperhoofdman :

3 compagnies		<i>upperhoftman</i>	1
hoofdmannen	7	<i>hoftmans</i>	7
krijgslieden	186	krijgslieden	185
	<hr/>		<hr/>
totaal	193		193

(contingent in de expeditie 1 : twee vouden van 96 man)

De 2e opperhoofdman :

2 compagnies		<i>upperhoftman</i>	1
hoofdmannen	7	<i>hoftmans</i>	7
krijgslieden	87	krijgslieden	86
	<hr/>		<hr/>
totaal	94		94

(contingent in de expeditie 2 : één voud).

De 3e opperhoofdman :

7 secties		<i>upperhoftman</i>	1
hoofdmannen	18	<i>hoftmans</i>	21
krijgslieden	392	krijgslieden	452
	<hr/>		<hr/>
totaal	410 (28)		474

(expeditie 3 : vijf vouden.)

De 4e opperhoofdman :

2 secties		<i>upperhoftman</i>	1
hoofdmannen	7	<i>hoftmans</i>	7
krijgslieden	88	krijgslieden	88
	<hr/>		<hr/>
totaal	95		96

(expeditie 4 : één voud.)

De 5e opperhoofdman :

5 secties		<i>upperhoftman</i>	1
hoofdmannen	14	<i>hoftmans</i>	14
krijgslui	350	krijgslui	352
	<hr/>		<hr/>
totaal	364		367

(expeditie 5 : vier vouden.)

(28) Hier heeft F. De Vigne 64 man (2/3 van een voud) te weinig geteld. Waarschijnlijk heeft hij een bladzijde vergeten.

F. De Vigne

1338-1340.

De 6e opperhoofdman :

16 secties		<i>upperhoftmans</i>	4
hoofdmannen	42	<i>hoftmans</i>	42
krijgslui	910	krijgslui	892
	totaal 952		938

(expedities 6-7-8-9 of (2-2-3-3) *tien vouden*).

De 7e opperhoofdman :

18 secties		<i>upperhoftmans</i>	2
hoofdmannen	46	<i>hoftmans</i>	46
krijgslui	1142	krijgslui	1125
	totaal 1188		1173

(expedities 10-1, 10-2, 10-3, 10-4, 10-5, 10-6).

V o l d e r s

De volders hebben volgens De Vigne 31 compagnies gezonden met dezelfde getalsterkte. Het algemeen totaal ervan bedraagt 1894. Elke compagnie telt dus 64 man. Elk van deze compagnies bestond uit vier kleine eenheden met een aanvoerder en vijftien gewone krijgsliden. De 31 compagnies met 64 man van De Vigne komen overeen met 31 vouden van de volders, daar deze 64 man zonden in één voud ²⁹.

Hoe heeft hij die 31 vouden bekomen ?

Expe- dities	Vouden	Hoftmans	Krijgs- lieden	Totaal	Upper- hoftman
1	2	8	120	128	
2	1	4	60	64	
3	5	20	300	320	
4	1	4	60	64	
5	4	16	240	256	
6	2	8	120	128	1

(29) J. F. VERBRUGGEN, *De organisatie van de militie te Brugge in de XIVe eeuw*, p. 168.

Expe- dities	Vouden	Hoftmans	Krijgs- lieden	Totaal	Upper- hoftman
7	2	8	120	128	1
8	3	11	180	191	1
9	3	12	180	192	
10-1	3	12	180	192	1
10-2	3	12	179	191	1
10-3	1	4	60	64	
10-4	1	4	60	64	
31 vouden				1982	

De Vigne heeft dus niet meer voortgeteld na de expeditie 10-4 en heeft geen rekening gehouden met drie upperhoftmans, terwijl hij er wel twee bij de totalen gerekend heeft : $1982 + 2 = 1984$.

D e W o l s c h e e r d e r s

Hiervoor heeft F. De Vigne 12 compagnies van 64 man en 8 compagnies van 32 man gevonden, wat een totaal geeft van 1.024 strijders. Een hoftman voert er vijftien krijgslieden aan.

Het contingent van de wolscheerders in het voud, de basiseenheid van het Brugs gemeenteleger, belooft 32 man. De 12 compagnies van 64 man zijn dus gelijkwaardig met 24 contingenten van de scheerders en als we daar nog de 8 compagnies van 32 man bijvoegen, hebben we een totaal van 32 contingenten. Het volstaat het totaal op te maken van de uitgezonden vouden om te zien dat het getal van F. De Vigne er mee overeenstemt.

We hebben immers voor de volders gezien dat de expedities van 1 tot 10-4 inbegrepen, 31 vouden bevatten ; welnu in expeditie 10-5 werd er een voud uitgezonden, vandaar 32 vouden, of 32 maal 32 man, hetzij 1024 personen, wat overeenstemt met het totaal der compagnies van F. De Vigne.

Besluit.

We moeten nu nog trachten te verklaren waarom F. De Vigne een dergelijke organisatie weergegeven heeft : hij spreekt immers niet van het zestendeel Sint-Jans, en hij vermeldt de talrijke andere ambachten niet. Waarom heeft hij de wijk Sint-Jans verwaarloosd ? We denken dat dit gemakkelijk te verklaren valt : de eerste folio's uit het register, dat begint met Sint-Jans, ontbreken. Voor Sint-Jans hebben we maar eerst cijfers vanaf expeditie 5, naar Menen. De Vigne heeft dus voor deze wijk niet dezelfde optelling kunnen uitvoeren als voor de volgende ; en heeft ze daarom niet gebruikt.

Waarom spreekt hij niet van de andere ambachten en neemt hij alleen de wevers, volders en wolscheerders ? We vermoeden dat hij de andere niet opgeteld heeft omdat zijn totaal te hoog zou geworden zijn. Indien De Vigne zijn berekeningen op dezelfde manier voortgezet had, zou hij niet minder dan 17.000 krijgslieden in de Brugse militie gevonden hebben.

We moeten natuurlijk nog rekening houden met de mogelijkheid dat F. De Vigne een rol of een stuk gebruikt heeft dat alleen het besproken gedeelte van het « Register der Herevaerden » bevatte. Het zou ook kunnen dat hij zijn bron verkeerd begrepen heeft, doch dit lijkt ons zeer onwaarschijnlijk. De manier van optellen, de willekeur waarmee De Vigne te werk gegaan is, doen ons integendeel denken dat hij zijn lezers heeft willen misleiden. Eens dat men dit aanneemt wordt alles duidelijk. De overeenkomst tussen zijn cijfers en de onze is te treffend om te aanvaarden dat hij zijn effectieven uit een ander document gehaald heeft. De nauwkeurige overeenstemming van zoveel getalsterkten vormt een te duidelijk bewijs dat hij waarlijk het register gebruikt heeft en dat het hier gaat om een mystificatie.

J. F. VERBRUGGEN.

De weerslag van de Franse Omwenteling van 1848 in West-Vlaanderen

Op 24 Februari 1848 brak te Parijs een revolutie los. Koning Louis-Philippe werd verjaagd en de republiek werd uitgeroepen.

Bij het vernemen van dit nieuws ontstond een ware paniek in België, waar men vreesde dat Frankrijk opnieuw zou trachten ons Land in te palmen. Overal liepen de inwoners naar de banken om er hun bankbriefjes in te wisselen tegen klinkende munt, zoals dit later ook gebeurde in de eerste week van Augustus 1914. De koers van de openbare effecten viel op 50 %.

In België was onlangs de katholieke meerderheid omver geworpen, en was een liberaal ministerie aan het bewind gekomen onder Charles Rogier.

Op 26 Februari troffen de Kamers noodmaatregelen. Met algemeenheid van stemmen werd een wet gestemd die aan de Regering toeliet op voorhand 8/10 van de grondbelasting te heffen. Enkele dagen later werd de kiescijns op 20 gulden of 42,32 fr. teruggebracht, het minimum dat in de Grondwet was vastgesteld.

Ondertussen bleef alles rustig in het Land. Slechts het toezicht op de paspoorten en op de vreemdelingen werd verscherpt.

In Frankrijk dachten zekere regeringsmiddens er aan ook in België een revolutie te doen uitbreken. Te Parijs werden Belgische werklieden aangeworven om een inval in ons Land te wagen. Aan deze werving werd actief deelgenomen door de Gentse advocaat C. L. Spilthoorn, die op 27 Februari 1848 door de republikeinsgezinde « Société

Démocratique » uit Brussel, belast was met het overbrengen van een adres aan de voorlopige Franse regering, waarin onder meer gevraagd werd dat Frankrijk de Belgische onafhankelijkheid niet zou in gevaar brengen.

Te Gent hadden enkele opstootjes plaats onder de werklozen, die uitliepen op het breken van enkele vensterruiten bij de Paters Jezuïeten.

De Brusselse regering riep enkele militieklassen onder de wapens en stelde de grensversterkingen in staat van verdediging. Ze vroeg aan het Parlement twee gedwongen leningen van 12 en 25 miljoen frs. De Société Générale en de Banque de Belgique mochten, onder waarborg van de Regering, voor vijftig miljoen bankbiljetten uitgeven.

Een deel van het in Frankrijk aangeworven Légion franco-belge was op 25 Maart in het station te Valenciennes toegekomen. Een Belgisch spoorwegingenieur ging met een Belgische locomotief de trein halen en reed door tot Qiévrain, waar hij stilhield tussen een dubbele rij Belgische soldaten en gendarmes. Van de 800 man die met de trein medegekomen waren, werden de Fransen naar hun land teruggezonden, terwijl de Belgische werklieden, waarvan de papieren in orde waren, naar hun haardsteden teruggestuurd werden.

Vier dagen later, op 29 Maart, kwamen 1600 gewapende manschappen van het Belgisch-Frans Legioen over de grens te Risquons Tout (Moeskroen), waar ze door 200 Belgische soldaten en twee stukken geschut achteruitgejaagd werden ¹.

België herkende als eerste land de Franse republiek op 28 Mei, maar de Fransen bleven ons vijandig gezind. De Belgen te Parijs mochten voortgaan met hun propaganda

(1) Over het Légion franco-belge en de revolutionnaire strekkingen in België, zie het goede werk van L. MAES. *L'Affaire de Risquons Tout*. Moeskroen. 1935, dat de volledige geschiedenis ervan geeft; als ook de oorkonden uitgegeven door A. DE RIDDER. *La Crise de la Neutralité belge de 1848. Le dossier diplomatique*. Brussel. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. 1928. Twee delen.

tegen Leopold I, en van Franse zijde werden douane-maatregelen getroffen die zeer schadelijk waren voor de Belgische nijverheid.

Op 10 December 1848 werd Louis Napoléon Bonaparte verkozen tot voorzitter van de Franse republiek en op 14 Januari 1852 werd hij keizer der Fransen.

In West- en Oost-Vlaanderen heerste er ten gevolge van de opkomst van de fabrieken, een zware crisis in de lijn-waadhuisnijverheid. Vanaf 1845 waren de aardappelen door een ziekte aangetast en was de opbrengst van dit bij uitstek volksvoedingsmiddel fel verminderd. Deze ziekte sleepte aan tot in 1850. Er werd veel armoede en honger geleden door de kleine mensen. Daardoor mocht men vrezzen dat de revolutie in Frankrijk ook haar weerslag zou hebben bij onze werklieden, wier inkomsten, ten gevolge van de revolutie te Parijs, nog gedaald waren.

Alles bleef echter rustig. Slechts enkele opstootjes hadden plaats wanneer de werklozen in bende werk en brood gingen eisen bij de plaatselijke overheden ².

Van zohaast te Brugge het nieuws toekwam van de revolutie te Parijs, zond de gouverneur van West-Vlaanderen, op 26 Februari, een schrijven aan de burgemeesters van de steden en aan de arrondissementscommissarissen waarin hij hun wees op de noodzakelijkheid van de orde te handhaven ³.

's Anderendaags ontving hij omzendbrieven van de Minister van Binnenlandse Zaken en van de Administrateur de la Sûreté publique over het bijzonder toezicht dat moest uitgeoefend worden op de vreemdelingen. Deze zonder bestaansmiddelen en zonder voldoende papieren moesten over de grens gezet worden, evenals deze die voorzien

(2) G. JACQUEMYS, *Histoire de la Crise économique des Flandres (1845-1850)*. Brussel. 1929. Mémoire couronné par l'Académie royale de Belgique. Vooral op blz. 248-269 en 295-351.

(3) Zie voor het volgende, Rijksarchief te Brugge, Provinciaal Archief. Eerste Afdeling. Pakken nrs. 143-148.

waren van voldoende papieren, maar die in België gekomen waren om er de rust te storen.

Dezelfde dag zond de gouverneur een nieuwe omzendbrief waarin hij de plaatselijke overheden oplegde « de veiller au maintien de l'ordre et au respect dû aux personnes et aux propriétés ».

Ook de militaire overheid had voorzorgsmaatregelen genomen, want op 28 Februari vroeg de militaire bevelhebber van West-Vlaanderen aan de gouverneur dat hij de pers zou willen aanzetten om geen inlichtingen meer te geven over de troepenverplaatsingen en over de andere militaire maatregelen die zouden genomen worden.

Een brief van de Minister van Binnenlandse Zaken, die op 1 Maart te Brugge toekwam, liet weten dat er te Brussel wat onrust was geweest, waar twee bataillons van de burgerwacht waren opgeroepen. Vijf en twintig personen waren aangehouden « appartenant pour la plupart aux provinces allemandes ». Nu was alles rustig.

Uit het verslag dat de gouverneur dezelfde dag naar de Minister van Binnenlandse Zaken zond, zien we dat ook in West-Vlaanderen alles rustig bleef. Maar de burgemeesters van de grensgemeenten vreesden dat de Belgische onderdanen die werkten in de fabrieken van Roubaix en Tourcoing naar huis zouden gezonden worden, waardoor de armoede in de grensgemeenten nog groter zou worden.

In de volgende dagen werd de rijkswachtbrigade te Moeskroen door enkele mannen versterkt, genomen uit Westvlaamse brigaden van het binnenland.

De economische gevolgen van de Parijse revolutie lieten zich weldra gevoelen. De Belgische werklieden die in Frankrijk werkzaam waren, zowel in de fabrieken van Roubaix en Tourcoing, als aan de spoorweglijnen die in aanleg waren, werden naar huis gezonden. In het binnenland had de kantennijverheid het meest te lijden, omdat ze bijna uitsluitend leefde van de uitvoer naar Frankrijk. Op 2 Maart waren reeds 10.000 kantwerksters in het arrondis-

sement Ieper zonder werk. Deze die nog werk hadden zagen de prijs die betaald werd voor hun afgewerkte kanten met een vierde of nog meer verminderen. Daardoor groeide de armoede nog aan, want in de winter moesten zeer veel arbeidersgezinnen leven van de opbrengst van het spellenwerken, wanneer de man zonder werk was. Te Tielt was een belangrijke weverij stilgelegd, en op de lijnwaadmarkt die aldaar op 3 Maart gehouden was, werd slechts weinig lijnwaad verkocht ; ook was geen enkele Franse koopman afgekomen.

Toch bleef alles rustig in de provincie, afgezien van enkele kreten van « Vive la République » door beschonkene lieden geuit. De daders ervan werden iedermaal aangehouden. De overheid achtte het niet nodig het carnaval te verbieden. Nadat de carnavaldagen rustig verlopen waren schreef de Minister van Binnenlandse Zaken aan de gouverneurs dat ze hem geen dagelijkse verslagen meer moesten zenden.

Te Parijs werden Belgische werklieden aangeworven om een Légion franco-belge te vormen, dat in België zou binnenvallen om er de republiek uit te roepen.

In West-Vlaanderen vernam men het eerste nieuws over dit legioen van een 29 jarige schoenmaker Bernard Franco, die te Parijs woonde en naar zijn ouders te Brugge terugkeerde. Op 11 Maart verklaarde hij aan de politie, eerst te Kortrijk en daarna te Brugge, dat te Parijs 5.000 Belgen werden gereed gehouden om in België binnen te vallen onder het bevel van een gewezen kolonel (Ernest Grégoire) en van een jonge Belgische advocaat van 25 tot 27 jaar, die veel redevoeringen te Parijs hield, en die handelde in naam van een republikeins genootschap uit Gent ⁴.

(4) Ernest Grégoire uit Charleville, eerst geneesheer te Spa en te Brussel, opende later samen met de toekomstige generaal Chazal een confectiemagazijn. In 1830 stond hij als luitenant-kolonel aan het hoofd van een Belgisch vrijkorps. In Februari 1831 was hij de inrichter van de Orangistische samenzwering die te Gent door de brandweer in de kiem werd gestikt. Hij nam daarna dienst in het Nederlands leger. Later verbleef hij te Bonn, vanwaar hij in 1848 naar Parijs trok.

De Brusselse regering was reeds op de hoogte, want op bevel van de Minister van Oorlog werden op 13 Maart troepen uit Brugge naar Kortrijk gezonden. Dezelfde dag kwam in deze stad om 5 uur 's morgens, een speciaal konvooi toe uit Doornik met 200 man voetvolk en de generaal majoor Fleury Duray die bevel voerde over de zuidergrens in Henegouwen en het zuiden van West-Vlaanderen. Dezelfde dag nog kwamen twee eskadrons ruitery toe alsmede een veldbatterij. Alles bleef rustig aan de grens en twee dagen later keerde de generaal met al zijn troepen naar Doornik terug, waar zijn hoofdkwartier was gevestigd.

Maar de toestand veranderde zeer snel. Te Menen hadden twee mannen uit Doornik « portant au bonnet une cocarde étrangère » gepoogd de voetvolkkazerne binnen te dringen. Ze werden aangehouden. In hun zakken vond men talrijke Franse cocardes. Te Roubaix was er een begin van oproer en te Rijsel liepen groepen mannen rond die de republiek wilden komen uitroepen in België. Te Kortrijk had de genaamde Filleul, uitgever van het blad L'Abeille, een pak brieven op de post afgegeven op het adres van « Mr. Ernest Grégoire, commandant la compagnie belge à Lille ».

Twee dagen later kwamen lintenwevers uit Frans Komen over de Leie naar Belgisch Komen, om er te roepen « Vive la République ».

Op 20 Maart werd te Kortrijk een vrouw aangehouden « pour transport frauduleux de lettres ». Ze bracht brieven uit Rijsel voor de pleitbezorger Jaspin, waarvan de zoon een van de aanvoerders was van het Belgisch-Frans Legioen. En in de nacht van 20 op 21 Maart werd te Moeskroen de Gentse advocaat Charles Louis Spilthoorn aangehouden « descendu du convoi de Lille ». Hij werd te Kortrijk opgesloten. Spilthoorn had te Parijs medegewerkt aan het oprichten van het Légion franco-belge ⁵.

(5) Charles Louis Spilthoorn (Kruishoutem 1804 - Brussel 1872), was advocaat te Gent, waar hij deelaam aan de Belgische omwenteling

Over de Belgische grens, te Halluin, Wervicq en Roubaix, werden daar werkende Belgen lastig gevallen en naar België teruggezonden. Deze die daar gevestigd waren met hun huisgezin moesten ook vertrekken met hun familie.

In West-Vlaanderen was alles volledig rustig buiten enkele samenscholingen van werklieden te Brugge, te Kortrijk en te Ieper. Het waren geen opstandelingen, maar arme dompelaars die kwamen werk of brood eisen.

Na de onlusten te Gent zette de gouverneur op 22 Maart de burgemeesters en de arrondissementscommissarissen aan tot verdubbelde waakzaamheid.

Op 24 Maart vernam de Rijkswacht te Kortrijk dat 1.800 Belgische werklieden met een speciaal konvooi te Rijsel waren toegekomen om in België binnen te vallen. De volgende dag liet de arrondissementscommissaris te Kortrijk weten dat het Légion franco-belge te Moeskroen verwacht werd, en dat generaal Fleury aldaar was toegekomen « avec une force assez imposante ».

Op 27 Maart vernam men verder nieuws over het Legioen. Het was te Seclin toegekomen en wachtte op bevelen om België binnen te vallen binnen de 24 uren. Gedurig kreeg het versterking en er werden wapens uitgedeeld. « Les individus qui en font partie sont en blouse et en bonnet rouge et sont armés de mousquetons. Ils attendent l'arrivée de deux autres convois venant de Valenciennes, pour s'introduire sur le territoire belge ».

Dezelfde dag verlieten twee eskadrons kurassiers Brugge voor Oudenaarde.

en gedurende enkele maanden een van de drie provinciale commissarissen was voor Oost-Vlaanderen. Hij was republikeinsgezind. Op 27 Februari 1848 werd hij door de Brusselse Société Démocratique naar de voorlopige Franse regering te Parijs gezonden, waar hij tot 30 Maart verbleef, en medehielp aan de werving van het Légion franco-belge. Later werd hij met andere beschuldigen door het Assisenhof te Antwerpen wegens landverraad ter dood veroordeeld. Zijn straf werd veranderd in twintig jaren vestingstraf. Hij bleef zeven jaren gevangen in de citadel te Hoei. Daarna vertrok hij naar New-York, waar hij zich als advocaat vestigde. In 1869 kwam hij naar België terug, werd advocaat te Brussel tot aan zijn dood.

Op 28 Maart 's avonds waren te Moeskroen 39 mannen aangekomen met de trein uit Rijsel. Het waren ongewapende Fransen, meest werklieden. Ze werden teruggezonden uitgenomen « 2 ou 3 meneurs de mauvaise mine », die te Kortrijk werden opgesloten.

De volgende dag viel het Légion franco-belge België binnen langs het douanekantoor van Risquons Tout te Moeskroen. Al de troepen uit Kortrijk waren 's morgens naar Moeskroen en Aalbeke vertrokken. Tot tien uur hoorde men schieten te Kortrijk, dan viel alles stil. De invallers, die over geen artillerie beschikten, waren teruggejaagd.

Te Kortrijk verwachtte men troepen uit Gent, en om 12,30 uur kwam een bataillon jagers te voet uit Brussel toe, dat terstond naar de grens vertrok.

De 30 Maart ontving de gouverneur het officieel verslag van de Rijkswacht over het gevecht te Risquons Tout. Het Legioen was over de grens gekomen en had stilgehouden bij het douanekantoor. Terstond waren twee compagnies van het 7e Linie en twee stukken geschut opgedaagd, die het vuur openden. Het Legioen trok terug, liet vijf doden en enkele gekwetsten achter, alsook een honderdtal geweren. Een van de oversten van het Legioen was krijgsgevangen genomen. Aan het hoofd van de invallers stonden leerlingen van de Ecole Polytechnique en enkele Gardes nationaux uit Parijs. De Belgische verliezen bedroegen één sergeant gedood en vier soldaten gekwetst.

Te Waasten werd de Rijkswacht verdriedubbeld met mannen uit Diksmuide en andere plaatsen uit West-Vlaanderen.

's Anderendaags vernam de gouverneur nog meer over de inval. De 28 's avonds was de bende vertrokken uit Rijsel langs de weg naar Menen. Ze werd gevolgd door wagens geladen met geweren en patronen, die bewaakt werden door politieagenten. Aan het gehucht Blanc Four, ten zuiden van Roncq, werd stilgehouden en werden de

geweren uitgedeeld. Bij de naamafroeping te Tourcoing waren er 2.500 tot 3.000 man aanwezig. De bende vertrok daarna naar Risquons Tout, en werd geleid door een Belgische smokkelaar uit Wervik, die te Rijsel gevangen zat, en speciaal in vrijheid gesteld was om de weg te wijzen aan de bende.

De 30 Maart vreesde men een tweede inval. Om 3 uur 's nachts werd het eerste regiment Jagers te voet te Kortrijk gealarmeerd, en vertrok om 5 uur naar Moeskroen. Daar werd door de soldaten, bij misslag, geschoten op een Belgische douanepatrouille. Rond de middag zond generaal Fleury een bataillon van het 5e Linie naar Doornik terug. Te Tourcoing werden 30 gekwetste legioensoldaten verzorgd. Alles was rustig aan de grens.

Het legioen, dat onder bevel stond van Blervacques, Fosses en Jaspin ⁶, werd, bij zijn terugkeer uit Risquons Tout, te Rijsel ontwapend. Driehonderd man werden naar Parijs teruggezonden. Jaspin werd de 30 Maart te Roubaix aangehouden omdat hij rondliep gewapend met pistolen en dolken, hij droeg een rode muts en werd te Rijsel opgesloten. Men vernam ook dat de wapens van het Legioen uit het arsenaal van Rijsel kwamen.

Een andere bende was te Belle aangekomen om in België binnen te dringen langs Neuve Eglise en Poperinge. Ze werd door Franse kurassiers bewaakt.

De grens bleef rustig maar de Belgische troepen bleven er de wacht houden. Twee compagnies voetvolk werden uit Ieper naar Komen gezonden.

Na het gevecht bij Risquons Tout ontstond een echte paniek bij de burgerlijke overheden uit de grensstreek. De arrondissementscommissaris van Veurne vroeg dat 200 soldaten naar Veurne zouden gezonden worden om de inwo-

(6) Blervacques, Belgisch wijnhandelaar te Parijs. Was er voorzitter van de Association belge. Fosses, zoon van de arrondissementscommissaris te Philippeville, gewezen Belgisch ruitertijofficier. Jaspin, advocaat, zoon van een Kortrijks pleitbezorger.

ners van de grensstreek gerust te stellen, die een nieuwe inval en vooral plundering door de Fransen vreesden. De burgemeester van Poperinge vroeg ook honderd soldaten en 4.000 patronen voor de plaatselijke garde bourgeoise. Te Watou en Roesbrugge maakten de inwoners zich gereed om gewapenderhand het hoofd te bieden aan een gebeurlijke Franse inval.

Hier en daar werden leden van het Legioen, die incognito naar België terugkeerden, aangehouden.

Op 2 April liet de Rijkswacht weten dat ze te Moeskroen een persoon had aangehouden die de uitgaven van het Legioen te Risquons Tout kwam betalen, namelijk 50 fr. in de herberg La Brasserie, 5 fr. bij een bakker, enz. Sedert 30 Maart wierf Brégoire te Tourcoing, te Halluin en te Bondues nieuwe vrijwilligers aan. Op 10 April was hijzelf naar Parijs vertrokken. Maar de aanwerving ging verder door in de omgeving van Rijsel, waar Belgische officieren en onderofficieren uit « l'Armée d'Afrique » de bende hadden vervoegd. Ze scheen ook artillerie gekregen te hebben. Later werden de nieuwaangeworvene naar Parijs gestuurd. De werving geschiedde met de medeplichtigheid van Delescluse, commissaire général dans le Département du Nord. Later werden deze mannen naar « l'armée d'Afrique » gezonden.

In Frankrijk wilde de haat tegen de Belgen niet luwen. Al de Belgische werklieden uit Duinkerke, alsook deze die werkten aan de spoorweg Rijsel-Duinkerke, een vierhonderd in getal, werden naar huis gezonden door de Franse politie, die beweerde niet te kunnen instaan voor hun veiligheid. De meeste van deze werklieden waren afkomstig uit de omgeving van Nieuwpoort, Oostende en Brugge. Enkele waren erbij uit de omgeving van Doornik.

Te Halluin werden op 2 Mei de aldaar werkende Belgen door een bende Fransen, bewapend met stokken, aangevallen en samen met hun familie over de grens gejaagd. Enkele Belgen werden mishandeld. Op 20 Mei werden

200 Belgische werklieden, die te Armentières de spoorweg legden, aangevallen door een bende Franssen. De plaatselijke overheid zond de Belgen over de grens. En nog op 6 October werden Belgen, die te Tourcoing werkten, door de gemeentelijke overheid naar hun land teruggezonden.

Alles bleef tamelijk rustig op de Frans-Belgische grens, afgezien van enkele kleine incidenten.

Op 15 April 's namiddags was de commissaris van het Noorderdepartement met het muziekkorps van het 57e Frans infanterieregiment en 5.000 Franssen te Risquons Tout aangekomen met 3 speciale konvooien, om er de vrijheidsboom te planten op 70 m. van de Belgische grens. Na de plechtigheid kwamen enkele honderden Franssen, waarvan er enkele gewapend waren met een sabel en een driekleurige sjerp droegen, over de Belgische grens tot bij het douanekantoor, waar ze riepen : « Voici où nos frères sont morts martyrs pour la liberté! A bas Léopold! Vive la République! ». Ze werden door de Belgische troepen over de grens gedreven.

Op 24 April waren twee Franse soldaten van het 74e voetvolkregiment te Moeskroen over de grens gekomen om er tabak en sigaren te kopen. Ze maakten ruzie in een herberg. Twee Belgische karabiniers die ze wilden over de grens brengen werden bespot. De karabiniers schoten een Franse soldaat dood, de andere vluchtte.

Twee dagen later kwamen op de grens 600 man uit Roubaix en Tourcoing samen en riepen er « Vive la République! A bas Léopold! » Weldra daagden er 400 Belgen op die tegenriepen « Vive Léopold! A bas la République! » Na wat stenen gegooid te hebben vertrokken beide groepen.

Op 1 Juni werd een bende bedelaars uit Tourcoing en Wattrelos die naar Moeskroen waren gekomen, door de Rijkswacht over de grens gezet.

De toestand was reeds veel verbeterd, want op 12 Mei had de militaire bevelhebber van West-Vlaanderen aan

de gouverneur laten weten dat de Brugse troepen in hun garnizoenen waren teruggekeerd.

Op 2 Juli was er een nieuw alarm. De Minister van Binnenlandse Zaken liet weten aan de gouverneur dat « un grand nombre d'insurgés » uit Parijs vertrokken waren naar de departementen van de grens, waarschijnlijk om in België binnen te dringen. Daarom moest de gouverneur zich in betrekking stellen met de militaire bevelhebber van de provincie, en de overheden in de grensgemeenten aanzetten om het toezicht op de paspoorten te verscherpen.

De militaire bevelhebber van West-Vlaanderen was niet ingelicht. Hij voerde alleen nog bevel over de steden Brugge, Oostende en Nieuwpoort. De zuidelijke grensstreek met de steden Ieper, Kortrijk en Menen stond nog onder het bevel van generaal Fleury-Donay, die zijn hoofdkwartier had te Doornik.

Op 5 Juli schreef de burgemeester van Waasten, die gewoonlijk goed ingelicht was : « les insurgés de Paris se dirigent du côté du Hainaut par les forêts et dans la direction de Mons ».

Verder werd er in de officiële stukken geen gewag meer gemaakt van een gebeurlijke Franse inval, of van grensincidenten.

Op 3 November keerden al de gendarmes, die ter versterking naar de grensbrigaden waren gezonden, naar hun respectieve standplaatsen terug.

In deze moeilijke maanden was alles rustig gebleven in West-Vlaanderen, buiten enkele samscholingen van werklozen in enkele gemeenten, die arbeid of brood kwamen vragen, namelijk op 9 April te Menen, 's anderendaags te Gullegem waar een honderd werklieden uit Frankrijk waren teruggekeerd, op 13 Mei te Nieuwpoort, op 25 Mei te Brugge uit oorzaak dat men er een schip met aardappelen laadde bestemd voor Engeland, op 13 Juli te Ledegem en op 25 Juli te Kortrijk. Op 4 Juli waren veel werklieden

die aan het nieuwe Leopoldkanaal werkten naar Brugge gekomen om van de ondernemer de uitbetaling van hun loon te eisen, dat sedert enkele weken niet meer was uitbetaald. Alles verliep rustig ⁷.

In West-Vlaanderen was slechts weinig sympathie voor de Franse republiek. Nu en dan riep een dronkaard « Vive la République! », waarvoor hij dan ook aanstonds ingerekend werd. Ieder maand moest een verslag gezonden worden naar de Administrateur de la Sûreté publique over de « cris séditieux ». In het geheel hadden van het einde van Februari tot op 31 October, elf personen « cris séditieux » geuit. Hier en daar was een opstandig briefje aangeplakt : 6 te Veurne, 2 te Brugge, één te Ieper, waarin meestal werk of brood werd gevraagd ⁸. Op 10 Mei was op de Markt te Tielt een boompje (vrijheidsboom) door onbekenden aan een lantaarnpaal vastgebonden.

(7) Nochtans was de armoede zeer groot in West-Vlaanderen. In het maandelijks verslag van de Rijkswacht over de toestand van de provincie in dato 2 September 1848 lezen we o.m.: « Le travail continue à manquer et la stagnation de l'industrie dentellière ne paraît pas s'améliorer. Cependant les petites gens supportent patiemment leur grande souffrance. Ils s'appauvrissent mais ne vont pas encore renforcer le paupérisme. On ne remarque que des vieillards, des enfants et des infirmes qui mendient. Cependant il paraît positif que la plus grande partie des petits fermiers locataires sont pour ainsi dire ruinés. Et cela se conçoit, parce que, du temps de l'industrie linière, la vente de la toile qu'ils tissaient pendant l'hiver, suffisait pour payer leur propriétaire, tandis qu'à présent, ce travail est absolument de nul rapport.

.....
 La misère a fait surgir une grande quantité de maraudeurs de pommes de terre... ». De ziekte van de aardappelen die hernam « aggravera encore la situation déjà malheureuse des classes pauvres et ouvrières pendant l'hiver ». (Pak, nr. 146).

(8) Te Veurne, op 21 Maart : « Polisse moet van kant, al d'eeren die in fonsie zyn moeten al weg, schurk Demee moet kapot » (Dumez was de ontvanger van het octrooi) ; op 23 Maart : « inkomst regt op het leer werk en leersen te eïsschen ». « Moed arme lieden, weldra zult gy gevroken zyn ». « Vraek aen onze geld joden die ons van honger laten sterven ». « De merkt is 't middelpunt des oproers, geen bangheid voor uw leven. 't Goud halen waer men het vinden kan ». « Getrouw aen de noodkreet en wee aen hen die ons van honger laten sterven, aen ons de plundering aen hen de galg en het verderf ».

Te Ieper op 20 Mei : « Weg Leopold en al zyn emprunts » ; en op 28 Juni een opstandig kantwerksterslied.

Te Brugge op 30 Juni : « Weg met de ryken. Verdeeling hunner goederen. Leve Leopoldus mits hy werk verschaft ».

Prins Louis Napoléon die op 10 December 1848 tot voorzitter van de Franse republiek zou verkozen worden, begon van in Augustus zijn terugkeer in Frankrijk voor te bereiden. Op 31 Augustus kwam hij met zijn dienstpersoneel uit Dover te Oostende toe met de mailboot « Ville de Bruges ». Hij stapte af in het « Hôtel des Bains », waar de vorige dag zijn oom prins Jérôme Bonaparte was toegekomen ⁹.

JOS. DE SMET.

Bijlage.

UIT FRANKRIJK VERTROKKEN

WEST-VLAMINGEN

tussen 24 Februari en 21 April 1848.

Op 1 April vroeg de Administrateur de la Sûreté publique aan de gouverneur een lijst van al de Belgische werklieden die uit Frankrijk waren verjaagd sedert de revolutie van 24 Februari.

De laatste plaatselijke verslagen zijn gedagtekend van 21 April. Later werden er nog Belgen uitgewezen, die niet opgenomen zijn in de hieronder afgedrukte opgave.

Volgens de opgaven van de steden en van de arrondissementscommissarissen waren in de volgende gemeenten uitgewezene werklieden teruggekeerd. Sommige die vroeger in Frankrijk woonden, waren uitgewezen samen met hun familie. (pak 145)

Aalbeke : 9.	Bissegem : 1.
Aarsele : 4.	Blankenberge : 2.
Anzegem : 9 (10).	Brugge : 98.
Ardoois : 16.	Dadizele : 37.
Avelgem : 38.	Deerlijk : 16.
Beernem : 2.	Desselgem : 2.
Bekegem : 1.	Diksmuide : 6.
Beveren-Leie : 4.	Dudzele : 1.

(9) Pak nr. 145.

(10) Daaronder 3 met hun familie.

Eernegem : 1.	Moorsele : 100.
Emelgem : 1.	Nieuwpoort : 56.
Ettelgem : 2.	Oekene : 17.
Gijzelbrechtegem : 12.	Oostende : 13.
Gistel : 2.	Oostnieuwkerke : 1.
Gits : 1 (11).	Oostrozebeke : 3.
Gullegem : meer dan honderd.	Otegem : 1.
Heestert : 1.	Poperinge : (18).
Helkijn : 2.	Rekkem : 200.
Heule : 68 (12).	Roeselare : 13.
Hulste : 5.	Rollegem : 1.
Ieper : 31.	Rollegemkapelle : 13.
Ingelmunster : 1.	Ruddervoorde : 2.
Ingooigem : 2.	Ruiselede : 6.
Izegem : (13).	Sijsele : 2.
Jabbeke : 1 huisgezin.	Sint-Denijs : 3.
Kanegem : 5.	Sint-Elooisvijve : 2.
Kaster : 11.	Slijpe : 1.
Kerkhove : 8 (14).	Spiere : 3.
Klerken : 23.	Stene : 1.
Kooigem : 3.	Tielt : 48.
Koolskamp : 10.	Torhout : 19.
Kortrijk : 21.	Veurne : 6.
Lapscheure : 2.	Vichte : 1.
Lauwe : 25 (15).	Waarmaarde : 15.
Ledegem : 76.	Waasten : 89.
Leffinge : 1.	Wakken : 6.
Lendelede : 11 (16).	Waregem : 34.
Lichtervelde : 13.	Wiervik : 349.
Luigne : 50 (17).	Westende : 2.
Marke : 6.	Westkerke : 1.
Menen : 430.	Wevelgem : 62 (19).
Meulebeke : 7.	Zwevegem : 9.
Moeskroen : 200.	

(11) Deze had medegestreden te Risquons Tout en was aangehouden.

(12) Daaronder 4 met hun familie.

(13) Voor Izegem is het aantal niet opgegeven omdat allen vrijwillig waren teruggekeerd.

(14) Daaronder één familie.

(15) Deze gingen iedere dag over en weer, alsook één huisgezin.

(16) Daaronder 3 met hun familie.

(17) Deze gingen dagelijks over en weer.

(18) Voor Poperinge is het aantal niet aangegeven omdat allen vrijwillig teruggekeerd waren.

(19) Daaronder 6 met hun familie.

De kerkgewaden te Haringe

Kunstschatten uit « Coninckxdale » en het Rijke Klarenklooster te Ieper.

Het is bekend dat de kerk van Haringe in kunstopzicht onder de dorpskerken van ons bisdom een bijzondere plaats inneemt. Er is vooreerst de oud-romaanse toren, het ruime kerkgebouw, maar vooral het 18^e eeuwse meubilair-ensemble dat (tot voor kort) ongeschonden bewaard is gebleven. Het meest merkwaardige nochtans wat de kerk bezit, is het stel antependia en gewaden die voor geen andere van het hele bisdom moeten onderdoen.

Als misdienaar heb ik die gewaden leren kennen ; wat toen reeds bijzonder mijn aandacht opeiste waren de familiewapens die er op voorkomen. Eenmaal seminarist mocht ik het kerkarchief (voor zoveel dit nog bewaard is gebleven) inkijken en stelde vast dat die gewaden in de « Beschrijvinge van de parochiale kercke van Haringhe... ofte grooten inventaris van de meubelen derselve kercke competerende »¹ niet voorkomen. Pastoor Voormezele, die dit uitgebreid inventaris ca. 1777 opstelde, klaagt er over dat de kerk eerder arm is aan gewaden ; dus moesten die 18^e eeuwse gewaden eerst later in Haringe zijn aangekomen. Het feit dat de drie antependia onderling in lengte verschillen, wekte het vermoeden dat ze niet voor hetzelfde altaar uitgevoerd werden en dus mogelijks uit verscheidene kerken herkomstig waren. In de kerkrekeningen was nergens een post te bespeuren in verband met het aankopen van die gewaden. Alleen vonden we volgende aanwijzing : « 7 Februari 1850, aen Mr. Grossé,

(1) Bewaard in het Bisschoppelijk Archief Brugge.

voor herstellen van medaillon in fijn goud », waarschijnlijk gaat het hier om het middenstuk van het wit antependium ofwel om het medaljon op de witte kazuifel.

Vanaf 1858 komen het stel witte en zwarte misgewaden, de witte en rode koorkap, het wit, zwart en rood antependium voor op alle inventarissen. We vermoedden toen reeds dat al deze stukken de kerk van Haringe waren komen verrijken tijdens het herderschap van pastoor Ryckewaert (1803-1808). Bleef dan de vraag : Waar vandaan komt dit alles ?

Intussen ging te Brugge de tentoonstelling van oude toegepaste kunst door in het nieuw stedelijk Museum (1930). Daar kwamen o. m. voor : een rood antependium (N° 7) en bijgaand stel misgewaden (N° 35-37) uit de kerk van Lo ; op deze paramenten komt hetzelfde familiewapen voor als op het rood antependium in Haringe. Kwam dit antependium dan soms uit Lo ? Mijn eerste bezoek aldaar werd een revelatie, niet enkel omwille van de kunstschaten van de abdijkerk, maar nog meer om de geschiedkundige onderlegdheid van de sympathieke pastoor Vandromme. Ook hij had vruchteloos een opheldering voor dit familiewapen gezocht. Het wapen had niets te maken met de vroegere abdij en evenmin met de adellijke families van Lo. De oudste vermelding van het gewaad te Lo kwam voor in de kerkrekening van 1852 : « Aen d'heer Grossé te Brugge, over kuyschen en vermaken van het beste rood antependium 100,00 fr. ». De oudste inventaris te Lo dateert eerst van 1861 ; het rood ornament staat erin vermeld. Hoe en wanneer kwam dat te Lo ? Op die vraag verstreekte het verslag van de kerkmeestersvergadering op 27 September 1804 de volgende ophelderingen : « Item, versocht aen den eerweirden heer pastoor... te coopen een beste wit hoogh-autaer ornament met drie priesterkleeden, bestaende in casuvel en twee tunicellen, benevens een roodt gebrodeert antependium en eenighe andere verciersels voor dese kercke ». In de re-

kening die terugslaat op deze aankoop wordt het antependium niet uitdrukkelijk meer vernoemd : « Bet. ...nogh aen den Eerweerden heer pastoor over syn gedaen verschotten aen mijn heer Verhelst [wie is dat ?] ende aen Joannes Mallebrancke [winkelier te Lo], over coope van nieuwe ornamenten ende priestercleederen, een casuvel en twee tunicellen ende eenighe andere vercierselen deser kercke, volgens onse resolutie in daeten 27 September 1804, bedraegende tsaemen 274 lb. 8 s. 0 d. ». Meer was er te Lo ook niet te vinden, doch alles scheen er op te wijzen dat die gewaden te Lo en Haringe herkomstig waren uit eenzelfde afgeschafte klooster.

Tijdens mijn verblijf te Ieper, trof ik in de St Pieterskerk een paar antependia aan, die ongetwijfeld van dezelfde hand zijn als die van Haringe en Lo. Was de oplossing soms in Ieper te vinden ? Dan maar eens de verscheidene sacristiën bezocht. In de kathedraal bemerkte ik op het Tuindag-ornament hetzelfde wapenschild als te Haringe en Lo ; hier echter in zijn heraldieke kleuren. Dit zou de identificatie vergemakkelijken, en we wisten meteen dat we moesten verder zoeken te Ieper. Volgens de « Inventaires des objets d'art... » (Brugge 1852) door Alex Couvez, is dit ornament (N° 8-9) afkomstig uit de kerk der Minderbroeders, waar vroeger ook het beeld van O. L. Vrouw van Tuine bewaard en vereerd werd. Dan maar de geschiedenis van dit klooster, voor zoveel dit nog mogelijk is, nagegaan. In de « Ieperse Kronijken » verzameld door Ramaut (1735) lezen we : « Anno 1741, op den thuyndag, heeft den heere Navigheer ende den heere Bonaert, het miraculeus beeldt van Onze Vrouwe van Thuyne patronesse der borghers van Ypre, vereert met een seer costelijck goud gebordeurde kleedt ende antependium, dewelcke, soo men segt, alsoo veel hadde gekost van maecken als van stoffe selve ». Op het eerste zicht is er nogal gelijkennis tussen het wapen van de familie Bonaert en het eerste vierendeel in het wapen op de gewaden. Hier-

om werden inlichtingen ingewonnen bij baron Bonaert, die bezig was aan zijn genealogisch werk « Histoire de la Famille Bonaert »², en die bereidwillig heeft medegeholpen aan onze nasporingen, tot hij eindelijk het wapen wist te erkennen als dat van Jac. de Coninck. De vele jaren opzoekingen waren intussen beloond geworden met andere vondsten, die we hier mededelen.

Kunstschatten uit « Coninckdale ».

De kloostergemeente O. L. Vrouw ten Bunderen uit Moorslede vestigde zich tijdens de Godsdienstberoerten binnen de versterkte muren van Ieper. Voorlopig (1587) betrokken de zusters een huis in de Volstraat (Lombaardstraat) ; twintig jaar later gingen zij zich op het St. Jacobskerkhof vestigen, waar ze in 1615 een ruimer huis vonden. In 1665, bouwden ze er een eigen kapel die in 1667 werd ingewijd ; hun eerste bestuurder was kan. Petrus Merghelynck. Hij werd opgevolgd in 1669 door J. Bapt. Van Troyen. Het volgend jaar heerst de pest in de stad ; al de zusters bezwijken, uitgenomen éne, Anna van Reninghe. Ze is zinnens het klooster niet voort te zetten, doch krijgt bevel van haar bisschop, Mgr. Prats, de stichting in stand te houden. Priorin van Reninghe neemt dan ook volgende zusters op ; in 1671, Maria-Françisca Woestyn en Maria Strobbe ; in 1678, Barbara Scherlinck en Petronilla Desmedt ; in 1684, Anne-Marie Degroote ; in 1692, Catharina Astaes. In 1678 ontving het klooster de schenking, door mevrouw Bonaert, van een relikwie van de H. Agatha ; hier ligt de oorsprong van de grote verering voor die Heilige, en de oprichting van haar Broederschap in dit klooster. Bestuurder Van Troyen wordt in 1682 opgevolgd door Jacobus Theodorus de Coninck (* Ieper 1 Jan. 1649 - † Ieper 11 Nov. 1712). Op 8 Juni 1695 schenkt deze zijn huis in de Meesenstraat (Rijselstraat) aan het

(2) Sedertdien uitgegeven in de reeks *Tablettes des Flandres, Recueil I*, Brugge, 1950.

klooster, en laat er een ruime kapel bouwen, toegewijd aan de H. Jozef; de inwijding had plaats op 1 Februari 1699³. Uit erkentelijkheid heetten de zusters sedertdien haar klooster « Coninckdale » ; het voert als wapenschild « in blauw een gouden ster met zes punten ». Na de dood van Anna van Reninghe volgt Barbara Scherlinck (1695-1716) haar op als priorin.

J. Th. de Coninck moet voor het klooster een ware maecenas geweest zijn. In het « Jaerboek » lezen we : « Notteert dat onse vier groote candelaeren, mitsgaders de remonstrantie, lampe, wierookvat en schelpe, al gemaekt in ten tijde van onsen grooten weldoender d'heer en meester Jacobus Theodorus de Coninck ; men peyst dat het al gifte is, ten opsichte dat sijn wapen daer al op graveert is, en men siet niet wat jaer het gemaekt is... ».

Coninckdaele werd in 1783 door Keizer Jozef II afgeschafft, de bezittingen aangeslagen, de kerkelijke goederen aan kerkfabrieken of geestelijkheid verkocht. Veel ging verloren ; volgende stukken toch bleven bewaard :

1. *Antependium met volledig stel gewaden - 1688 - Ieper, St Maartenskerk.*

Antependium. Van witte zijde, zonder onderverdelingen, gans overdekt met lovers en vruchten in gestulpt goud- en zijdeborduurwerk. Het hoofdmotief bestaat uit twee hoornen gevuld met vruchten ; er komt geen enkel liturgisch motief op voor. Het meet 3 m. en werd waarschijnlijk gemaakt voor de kapel op het St Jacobskerkhof.

Volledig stel gewaden. Kazuifel, dalmatiek, tuniek en koorcap van witte zijde met sierbanden in gestulpt goud- en zijdeborduurwerk. Op het rugkruis van de kazuifel : de Kroning van Maria in de Hemel ; onderaan, wapenschild de Coninck in heraldieke kleuren. Op het schild van de koorcap : een gekroonde Lieve Vrouw met op haar schoot het Jezuskind dat in de rechterhand een grap groen-gele druiven houdt ; onder dit medaljon draagt een gevleugeld engeltje het wapen van

(3) Zie « Jaerboek » door Vrouw Prieure Agnes de Wilde — 1781 — Hs. Arch. Bisd. Brugge. Ook nog bij J. CORNILLIE, *Ieper door de eeuwen heen*, Ieper 1950, bl. 71-73.

de Coninck ; rechts en links ervan twee cijfers van het jaartal 1688.

De beschrijving van het wapen de Coninck vinden we bij M. Borel d'Hauterive : « Armorial de Flandre, dressé par les ordres de Louis XIV (1696-1710) par d'Hozier », Parijs 1856, bl. 149, No 102 « Jacques Théodore de Coninck, prêtre : d'azur, à une face d'argent, accompagnée en chef de deux étoiles de six rais d'or, et en pointe d'une coquille de même ; écartelé de sable, à neuf fleurs de lis d'argent, posées trois, trois & trois ».

2. *Antependium met stel misgewaden - 1698 - Kerk te Lo.*

Antependium, breed 3 m. Van rood fluweel, zonder onderverdelingen, gans overdekt met loofwerk en vruchten van gestulpt gouborduurwerk. In het midden, voorstelling van het Pinkstermysterie (goud, behalve de carnaties). Boven, tussen twee vogels, het wapenteken van de Coninck (goud).

Stel misgewaden. Kazuifel, dalmatiek en tuniek, van rood fluweel met sierbanden van gouborduurwerk. Op het rugkruis van de kazuifel : de symbolische H. Geest-duif (zilver); onderaan, wapenschild (goud). Hetzelfde wapenschild komt nog voor op de bursa.

3. *Antependium - 1698 - Kerk te Haringe.*

Antependium, breed 3 m. Van rood fluweel zonder onderverdelingen, gans overdekt met loofwerk en vruchten van gestulpt gouborduurwerk. In het midden, de H. Agatha met zegepalm in de rechterhand ; de linkerhand houdt ze op de borst. Naast haar, een gevleugelde engel die het bewijs van haar marteling op een schotel draagt (goud, behalve de carnaties). Onderaan het medaljon het jaartal 1698 ; bovenaan, het wapen van de Coninck (goud).

Dit antependium zal gediend hebben als altaarversiering op het feest van de H. Agatha en de daaropvolgende octaaf.

Het is merkwaardig dat deze kunstvol geborduurde gewaden gemaakt werden door de zusters zelf van Coninckdale. In het hogervermeld Jaerboek lezen we : « In 't jaer 1698 is ons beste root ornament hier gebordeurt ende gemaakt van onse religieusen, maer wat dat gecost heeft, en vynt men geen notitie. Item, het beste wit ornament is hier ook gebordeurt, ende gemaakt eenigen tijd daer-

naer ⁴, waeraf men van gelijken geen notitie en vynt, mitsgaders ook van diversche andere volgende ornamenten soo in stoffe als in lijnwaten » ⁵.

Het vervaardigen van kerkgewaden zal voor de zusters van Coninckdale een tijdverdrijf betekend hebben, maar mogelijks ook een broodwinning. De twee antependia uit de St. Pieterskerk die we reeds aanhaalden, komen zonder de minste twijfel ook uit hun werkplaats. Het zijn de voorhangen van de twee zijaltaren, in rood fluweel met een omraming van loofwerk en vruchten in gestulpt goudborduurwerk. Het ene draagt in het midden het gekroonde woord Maria met onderaan V (irgo) D(olorum), waartussen een doorboord hart ; het is gedagtekend 1710. Het tweede heeft een gelijkaardige bewerking, en draagt I H S met het jaartal 1721. Van beide is de bekleding van de kaarsenbank van gelijke aard ⁶.

We geloven hiermede bewijzen genoeg aan de hand te hebben om te mogen beweren dat Coninckdale een echt kunstelier vormde, dat waarschijnlijk nog wel andere gewaden aan de Ieperse kerken en kloosters heeft bezorgd.

Naast de beste gewaden zijn ons nog een paar stukken van de kapeluitrusting bewaard gebleven. Zó het stel canonborden en het kunstige altaarkruis, thans in de Lieve Vrouwekerk te Poperinge ⁷.

(4) Zou hier niet moeten gelezen « daer voor » aangezien het ornament dagtekt van 1688.

(5) « In het jaer 1728 is ons groen ornament getapitseeert ende gemaekt door dese religieusen » (*Jaerboek*).

(6) Het is spijtig dat het rode hoogaltaar-antependium en de bijgaande gewaden in St. Pieters niet bewaard bleven ; mogelijks was alles van dezelfde aard en bewerking als de zijaltaar-antependia.

(7) In verband hiermede lezen we in het *Jaerboek* : « In het jaer 1743 hebben wij onse beste canons doen vercierien in silver aen Marcus le Febvre, silversmidt tot Doornick, waervoor men betaelt heeft hondert seventhien guldens, veerthien stuyvers en half.... Op den 12n Novembre 1762 heeft Sr. Coene, silver-smidt binnen dese stede van Ippe, thuys gebracht het beste Cruys van de kerke, twelk men heeft doen vercierien met silver-platen doorvrocht, ende cost met het fatsoen sonder den Christus, ende de houken 249 guldens, 12 stuyvers... Op den 2n Ougst 1765 heeft Sr. Coene, silver-smidt, ons thuys gebracht den silveren Christus aen 't swart Cruys, met de dry silver houken, mitsgaders den INRY aen 't beste Cruys, twelk al te samen cost hon-

Ten slotte is nog bewaard het prachtig borstbeeld van de H. Agatha, in 1779 gemaakt door « Sieur Sonnevyle, beeldsnijder tot Ypre ». Voor dit nieuw beeld lieten de zusters een zilveren kroon vervaardigen (1780) door « Sieur Verbrugge, zilversmidt binnen der stede ».

Bij de afschaffing van de kloosters door Jozef II (1783) werden door de Bisschoppen de relieken geschonken aan de parochiekerken of de voortbestaande kloosters. Mgr. de Wavrans schonk op 28 Juni 1782 de relieken van de H. Augustinus en de H. Monica, van Coninckxdale aan het klooster der Roesbrugge-Damen ⁸. Waarschijnlijk werd dan ook het beeld (en de devotie) van de H. Agatha toegewezen aan de St. Pieterskerk waar het bewaard bleef tot aan de wereldoorlog. Na het herinrichten van de herstelde kerk werd het oude beeld, door pastoor Bonte afgestaan aan het klooster van O. L. Vrouw ten Bunderen te Moorslede. Zo kwam het terug bij de geestelijke erfgenamen van Coninckxdale.

Het is niet onmogelijk dat er nog hier of daar iets bewaard wordt dat vroeger behoorde aan het « Onze Lieve Vrouwe clooster der religieusen van 't order van den H. Augustinus ten Bunderen, geseyt Coninghsdaele, binnen der stede van Ipre » ; wie helpt ons op het spoor brengen?

Kunstschaten uit het Rijke Klarenklooster te Ieper.

Het klooster der Urbanisten, gelegen langs de Marcstraat, buiten de stad, werd in 1578 door de Geuzen ver-

dert seventhien guldens ». In de *Geschiedkundige schets over O. L. Vrouwekerk te Poperinge*, door wijlen Oscar Fiers, lezen wij : « Croix d'ébène et trois canons d'écaille avec garniture d'argent acheté au comité de la Caisse de Religion en 1783 provenant du convent supprimé de Ten Bunderen à Ypres ».

(8) Over deze relieken lezen we in het *Jaerboek* : « 1740. In dit jaer heeft den Eerweerden heer Proventier, wesende onsen Biechtvader ende Directeur, uyt goede genegentheyd, ende milde gifte ons gejoint de Reliquiën van onsen heyligen vader Augustinus, de heylige moeder Monica, van St. Urbanus ende van Ste Cordula ; mitsgaders de silvere Cartellen, ende twee cleyne vergulde Cassen die men op den autær stelt ».

De thans door de Roesbrugge-Damen bewaarde relieken van Augustinus en Monica zijn gevat in sierlijk bewerkte zilveren zeinssels die mogelijks wel de bewaarde cartellen zijn uit Coninckxdale.

woest ; de zusters vestigden zich in 1584 in een klein huisje, binnen de stad, waar ze alles missen moesten. In 1590 konden zij het gesticht der Grauwe Broeders kopen, en gingen dit betrekken in 1592. Vóór 1640 reeds was hun nieuw klooster af⁹. Dit klooster werd in Mei 1783 door Jozef II afgeschafft. Ziedaar de weinige feiten die ons over dit klooster bekend zijn.

Toch hadden we het geluk een paar kunstwerken terug te vinden die eenmaal aan deze abdij toebehoorden. In de sacristie van de St. Pieterskerk ontdekten we op de rommelzolder de reliekkast van de H. Primitivus. Pastoor Wicht die het stuk liet reinigen en opruisen ontdekte binnenin verscheidene bewijsstukken. In een schrijven van 23 April 1657 bevestigt bisschop de Robles dat Aegidius Dieusaert, Ieperling, gebeenten van de HH. Gregorius, Adrianus en Primitivus uit Rome had medegebracht samen met de nodige bewijsstukken. Verder verklaart de bisschop dat hij de relieken van de H. Primitivus heeft uitgenomen, op aanvraag van Dieusaert, om ze te schenken aan het klooster der Urbanisten. Twee jaar later hebben de Rijke Klaren een nieuwe reliekhouder laten maken, in hout belegd met rood fluweel en versierd met goudborduurwerk ; bovenop prijkte een kroon, opgehouden door twee vergulde engelen. Op 29 Mei werden de relieken in het kostelijk schrijn geborgen in het bijzijn van de hele kloostergemeente ; deze translatie werd gedaan door pater Gardiaan bijgestaan door al de Minderbroeders-Recolletten. Zo zijn ons de namen bewaard van al de kloosterlingen uit beide convicthen. De reden waarom Dieusaert die relieken overmaakte aan de Urbanisten moet gezocht worden in het feit dat hij een zuster (of nicht) in dat klooster had. Bij de afschaffing van het klooster werd de reliekhouder van de H. Primitivus, door bisschop de Wavrans, geschonken aan de St.-Pieterskerk waar dan ook de devotie voor die Heilige (feest op 10 Juni) voortleefde (zie bijlage).

(9) J. CORNILLIE, *Ieper door de eeuwen heen*, Ieper 1950, bl. 104.

Volgens een inventaris van de boeken en papieren vóór de oorlog 1914-1918 bewaard in St.-Pieters, blijkt dat ook het archief der Rijke Klaren gedeeltelijk daar terecht kwam. Thans is er niets meer.

Mijn goede vriend, Oktaaf Mus, stadsbibliothecaris te Ieper, meldde mij dat in een huis van de Rijsselstraat¹⁰ een grafsteen voorkomt waarop volgende tekst kan gelezen : « Sepulture van Eerwerde Vrou Marie van Dixmude Fa. Dhr. Jan, de derde abdesse van dit clooster die hetselve regierde de tijt van 20 jaren, overleet abdesse den 21 April 1651 ». Midden op de steen is een kloosterzuster afgebeeld met een rozenkrans in de hand. Langs beide kanten van het hoofd staan letters die ver uitgesleten zijn ; we lezen : « Gheprof. 29 jaeren... Aetatis suae 76... (?) ». In een kring rondom het hoofd komt voor : « Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi corenam vitae » [Apoc. II, 10]. Bovenaan zien we de sporen van een ruitvormig wapenschild met volgend devies op een banderol : « Mijn ziel heeft u gewenst in den nacht. Ezai, 26,9 ».

Lang hebben we gezocht om te achterhalen met welk klooster deze steen betrekking had, en hoe hij hier gekomen was¹¹. De épitaphiers der Ieperse kerken (een copie van hs. Merghelynck) werden doorlezen ; niets te speuren van een abdis « van Dixmude ». Ons zoeken werd echter anders beloond ; onder de grafschriften van de St.-Pieterskerk noteerden we : (N° 1368) « Daer ligt begraeven (vlg. Kapittelboek Rijke Clarissen) Mevrouw Cortewille weduwe van M'her Gelein Bulteel, † 19 Oogst 1628 ». Deze naam nu staat in verband met het wit gewaad in de kerk te Haringe. Om een dubbele reden wensten we meer te weten over de geschiedenis van het

(10) Het huis (ten noorden) naast de Post, thans bewoond door Kleermaker Callens.

(11) Waarschijnlijk kwam deze steen hier terecht van uit het nabije Merghelynck-museum ; in de *Monographie de l'Hôtel - Musée Merghelynck à Ypres*, Ieper, z.d., lezen we bl. 102, dat op de zolder voorkwamen « des dalles tumulaires provenant du couvent des Clarisses à Ypres ».

*Wit Antependium (Coninckdale, 1688)
thans Ieper, St Maartenskerk.*

*Zwart Antependium. Begin 17e eeuw ?
Haringe, Parochiekerk.*

*Schild der koorkap (Coninckdale, 1688)
thans Ieper, St Maartenskerk.*

Rood Antependium (Coninckdale, 1698), thans Lo Parochiekerk.

(A. C. L. Brussel)

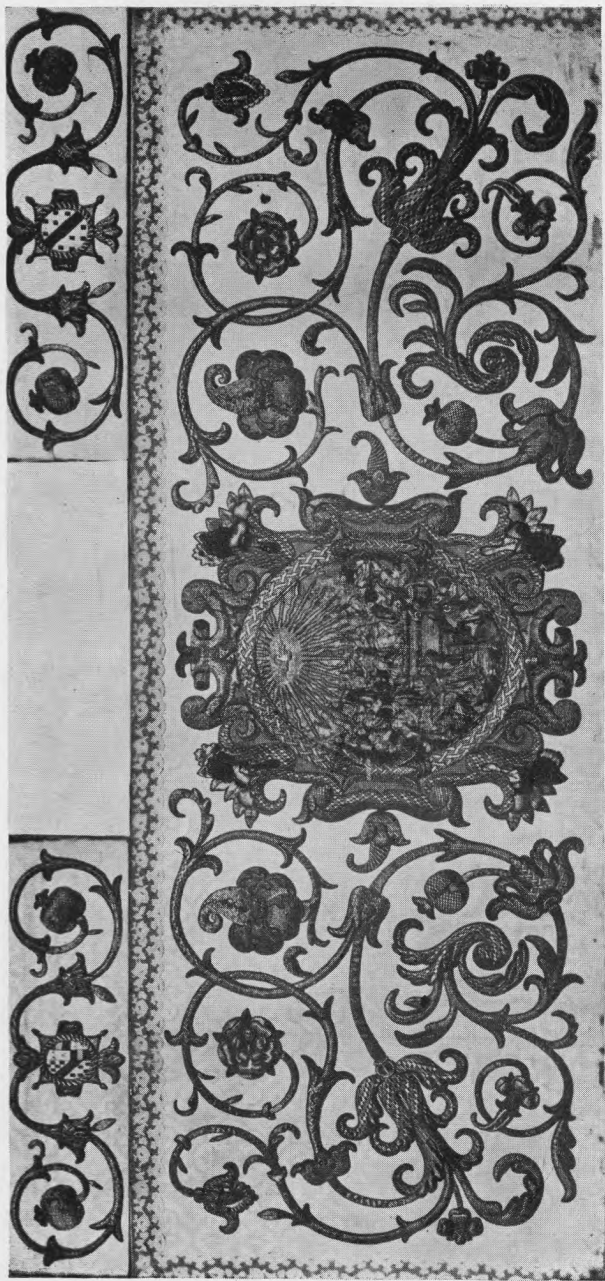

Good Antependium (Coninckdale, 1698) thans Haringe Parochiekerk.

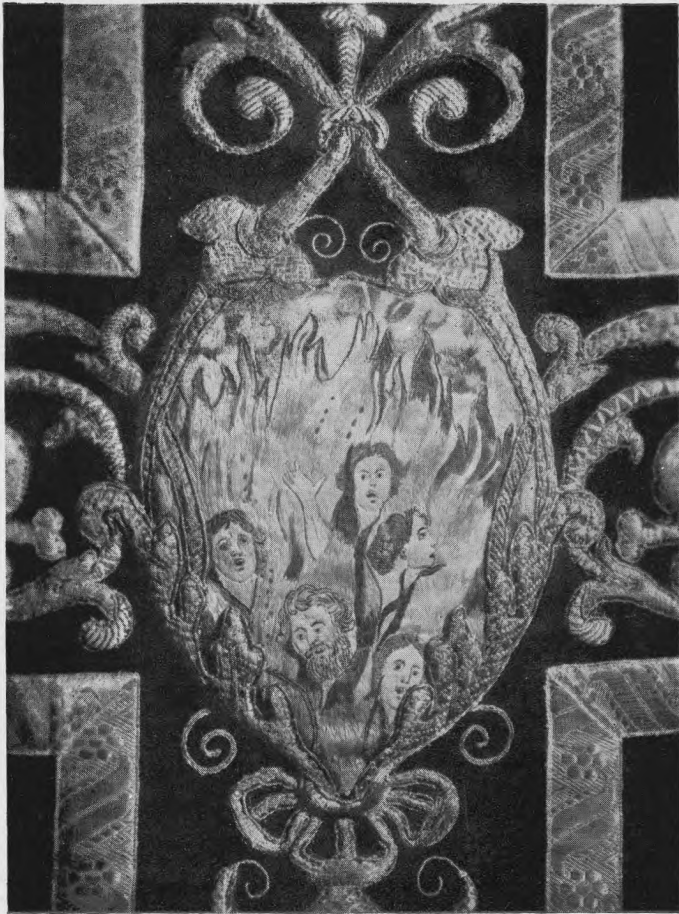
(A. C. L. Brussel)

*Altaarkruis (Coninckxdale, 1762)
thans Poperinge, O. L. Vrouwekerk.*

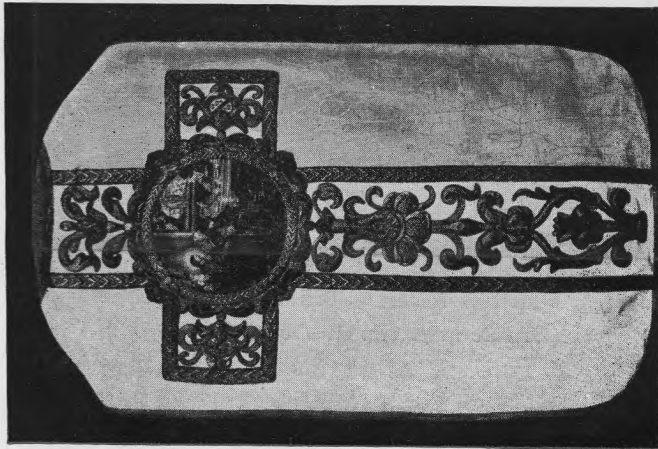
*Wit Antependium (Haringe, Parochiekerk, 1627)
afkomstig van het Rijke Klarenklooster te Ieper ?*

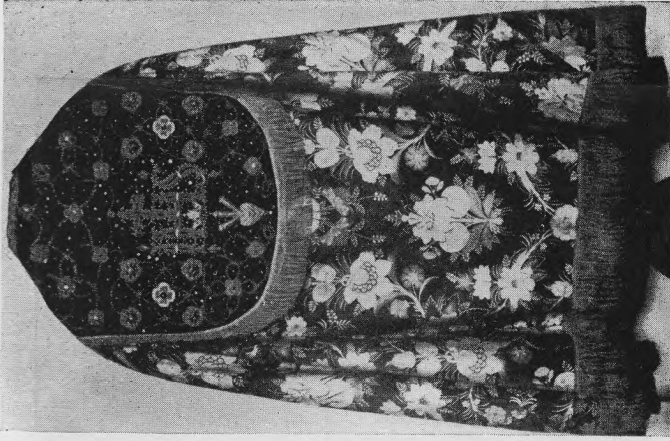
Rugstuk van zwart kazuwiel (Haringe, Parochiekerk)

Eerste helft van de 17e eeuw.

(A. C. L. Brussel)

*Wit kazuisel (Haringe, Parochiekerk, 1627)
afkomstig uit het Rijke Klarenklooster
te Ieper ?*

*Rode koorkap (Haringe, Parochiekerk)
Einde van de 17e eeuw ?*

Urbanistenklooster. Het lukte ons uit de bewaarde rekeningen (Rijksarchief Brugge, Fonds Brussel 1866, N° 229-278) de lijst der abdisen op te maken ; we laten ze hier volgen met het benaderend aanvangsjaar :

1594 Margriete de Schildere	1698 Benedicta Struve
1624 Loyse Bulteel 12	1735 Salomea Berten
1631 Marie van Dixmude	1741 Agnes van der Mersch
1652 Marie de Blonde	1762 Joanna de Smet
1667 Barbara Petyt	

Hiermede was het vraagteken nopens de grafsteen opgelost ; de opeenvolging van de namen Bulteel-van Dixmude wierp nieuw licht op de duistere oorsprong van het gewaad in Haringe. Om dit te begrijpen geven we eerst de beschrijving ervan :

Antependium, breed 2,60 m. Van witte hernieuwde damastzijde, zonder onderverdelingen, gans overdekt met loofwerk en vruchten (granaatappelmotief) in gestulpt goud- en zijdeborduurwerk. In het midden een cartouche met voorstelling van het Pinkstermysterie in lazuursteek. Boven, het wapen van Ghislain Bulteel ; onderaan, dit van zijn vrouw, Louise de Cortewyle en het jaartal 1627. De bekleding van de kaarsenbank van gelijke aard en bewerking, draagt dezelfde wapens. *Bulteel* : « in zilver een rode schuinbalk vergezeld van tien rode blokjes gerangschikt boven 3, 2 en onder 1, 2, 2 » ; *Cortewyle* : « gevierendeeld : 1 en 4, in zilver drie zwarte jachthoorns, rood gesnoerd, met goud beslagen en gemond (Cortewyle) ; 2 en 3, in rood een zilveren dwarsbalk blauw getralied (Steeland) ».

Volledig stel gewaden. Kazuifel, dalmatiek, tuniek en koor-
kap van witte hernieuwde moirézijde met sierbanden in gestulpt goud- en zijdeborduurwerk. Op het rugkruis van de kazuifel prijkt als middenstuk het tafereel van Jezus' bezoek bij Zacheus (lazuursteek) ; in de kruisarmen komen eveneens de wapenschilden Bulteel-Cortewyle voor. In de sierbanden van de dalmatiek zit het wapen van een lid der familie van Dixmude (tak Antoing) verwerkt : « gedwarsbalkt, acht stukken goud en blauw (Diksmuide) en een rood vrijkwartier met zilveren klimmende leeuw (Antoing) » ; als breukteken

(12) Volgens VANDENPEREBOOM, *Ypriana*, dl. VI, blz. 306 is abdis Ludovica Bulteel, overleden de 2 Augustus 1634.

is de bovenste gouden dwarsbalk beladen met een blauw (of zilveren ?) driehoekje 13. De tuniek heeft in haar sierbanden een wapen dat eerder van religieuze aard schijnt te zijn en niet kon geïdentificeerd worden. Het voert : « in goud en rood bloedend hart vergezeld van vier rode bloeddruppels » 14. De koorkap heeft op de borstklep een ovaalvormige versiering die kan doorgaan als een wapen - in zilver rood getralied - maar dat ons eveneens onbekend is.

Waarom wij nu denken dat dit gewaad te Haringe uit het Urbanistenklooster herkomstig is ? De voorkomende wapenschilden bewijzen dat het gewaad grotendeels geschonken werd door de familie Bulteel-van Cortewyle. Volgens de Joigny ¹⁵ stierf Ghislain Bulteel in 1611 ; zijn vrouw overleefde hem tot in 1628. In die tijd zal zij zich wel ingelaten hebben met het klooster der Rijke Klaren dat grote bouwzorgen kende en waar haar dochter (?) Loyze in 1624 abdis was geworden. De kapel of kerk moet in het eerste derde van de 17^e eeuw klaar zijn gekomen. Zou het gewaad dan niet geschonken geweest zijn met het oog op de altaarwijding of kerkconsecratie?; het medaljon op de kazuifel is toch immers de uitbeelding van het evangelieverhaal tijdens deze plechtigheid.

Marie van Dixmude deed haar intrede in het klooster ca. 1622. Zou haar familie soms niet hebben ingestaan voor het bekostigen van de dalmatiek, die dan ook haar wapen draagt ? En wie schonk de tuniek en de koorkap?

(13) Het O.L. Vrouw-Hospitaal te Ieper bewaart een klein Madonna-schilderij in een gebeeldhouwde omraming ; boven op het kader prijkt hetzelfde wapen (met het driehoek-breukteken) recht gehouden door twee zittende wildemannen. Over de oorsprong van dit stuk staat niets bekend.

(14) Tot in de XVIIe eeuw komen meerdere wapenschilden voor met de afbeelding van de vijf lijdenswonden ; zo heeft de predikstoel te Winnezele, op het rugbeschoot, een wapen waarin een doorboord hart en de twee gewonde handen en voeten. — In het wapen van het klooster der zusters Penitenten te Duinkerke kwam een kleiner wapenschildje voor met in het midden de zijde wonde van Christus omgeven door vier rechtopstaande kruisnagels (of bloeddruppels ?). (Zie afbeelding *Ann. Com. Fl. de France*, dl. II, blz. 217). — Het wapen met de lijdenswonden lijkt wel verband te houden met de franciscaanse spiritualiteit bij de Clarissen.

(15) Chanoine DE JOIGNY, *Manuscrit relatif aux Seigneuries de Flandre, publié par le Comte Henri DE LIMBURG-STIRUM*, Oude-naarde 1935, blz. 200.

Ziedaar enkele vraagtekens die we voorlopig niet kunnen oplossen, maar die ons tot een andere vraag durven doen besluiten. Waarom zou niet mogen aanvaard worden, zolang geen andere plaats van herkomst met evenveel grond van reden kan aangegeven, ofwel totdat andere gegevens het tegendeel bewijzen, dat het kostelijk gewaad van Haringe uit het Ieperse Rijke Klaren klooster komt ?

Zouden de Rijke Klaren dat gewaad zelf hebben gemaakt ? In ieder geval is het een soort borduurwerk dat, voor zover wij konden nagaan, zijns gelijke niet heeft in het Ieperse noch in het hele bisdom. Het merkwaardige eraan is dat de bladeren van het loofwerk gevoerd zijn met scharlaken rode zijde en los over het rankwerk en de vruchten heenliggen.

Om te eindigen willen we nog de beschrijving geven van de overige gewaden met kunstborduurwerk, bewaard in de kerk van Haringe :

Antependium, breed 2,80 m. Van zwart fluweel met omraming van loofwerk en vruchten in gestulpt wit-zijde-oplegwerk ; midden een doodshoofd gevat tussen twee goudgele slangen (zijdeborduurwerk) ; in ieder bovenhoek twee trompetten in zilverborduurwerk. De granaatappelen en sommige bladeren zijn met blauwe stof gevoerd ; aldus herinnert de bewerking enigszins aan die van het witte gewaad (Buldeel-Cortewyle). - Begin 17^e eeuw.

Stel misgewaden. Kazuifel, dalmatiek en tuniek van zwart hernieuwd fluweel met sierbanden van witzijde- en zilverborduurwerk. Op het rugkruis van de kazuifel een voorstelling van de zielen in het vagevuur (gespleten steek). Het typische in de bewerking is dat in het loofwerk de traditionele vruchten vervangen zijn door doodshoofden en knoken. - Eerste helft 17^e eeuw.

Koorkap. Van gebloemde rode zijde met onderaan franjen in fijne gouddraad. Op het schild, in rood fluweel bezaaid met goudschilfertjes, het IHS monogram in goudborduurwerk en parelbezetting ; rondom dit monogram bloemen waarin imitatie-edelstenen prikken. Op de rood fluwelen banden komt

een gestyleerde bladversiering voor in goud- en zilver borduurwerk ; in het onderdeel der sierbanden steken oudere (?) stukken borduurwerk, die waarschijnlijk bij een herstelling werden toegevoegd. - Einde 17^e eeuw ?

Daar geen enkel dezer gewaden een identiteitsteken draagt, zal het wellicht onmogelijk blijven de plaats van herkomst aan te duiden. Of kan iemand dit kunstborduurwerk stijlcritisch tot een of ander atelier terugwijzen ? ¹

A. DESCHREVEL.

BIJLAGEN ².

I.

Proces-verbaal van 23 April 1657 waarbij Mgr. de Robles, bisschop van Ieper, de authenticiteit onderzoekt en bevestigt van de relieken van de H. Primitivus bevat in een houten kistje. Hij vidimeert de begeleidende oorkonden van echtheid gegeven te Rome 18 April 1656 en, na opening van het reliek-kistje, stelt hij vast dat het de in de oorkonden beschreven relieken van de H. Primitivus bevat. Hij laat toe dat deze relieken, door de Heer Aegidius Dieusaert van Ieper geschonken aan de Rijke Claren Urbanisten van zijn geboortestad, in het bisdom Ieper openbaar vereerd worden.

Deze akte noteert dat de schenker en impetrant, Aegidius Dieusaert van Ieper, deze relieken (samen met die van de heilige Martelaren Gregorius en Adrianus) in 1656 persoonlijk uit Rome heeft meegebracht op een reis die liep over Spanje en Italië.

II.

Proces-verbaal van het overplaatsen der relieken van de H. Primitivus in een nieuwe reliekhouder 29 Mei 1659.

Anno Domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo nono, die 29 mensis maii, post missarum solemnna celebrata hora ix matutina, sororibus huius conventus Urbanistis capitula-

(1) De illustratie van dit artikel werd mogelijk gemaakt door de milde steun van Z.E.H. C. Verhaeghe, pastoor-deken te Ieper, Z.E.H. M. Vandromme, pastoor te Lo, en de kloostergemeente Onze Lieve Vrouw ten Bunderen te Moorslede, aan wie onze welgemeende dank.

(2) We zijn deze afschriften verschuldigd aan Heer Oktaaf Mus, Stadsbibliothecaris te Ieper.

riter congregatis in domo capituli eiusdem loci, contestamur nos infrascripti guardianus et religiosi conventus Iprensis fratrum Min. Recoll. coram praedictis sororibus ut supradictum est congregatis recondidisse SS. reliquias ab illustissimo Ioanne Francisco de Robles, episcopo Iprensi, 23 aprilis anni 1657 approbatas S. Primitivi martyris ex arca clausa et sigillata per nos reserata extractas et collocasse in arca pretiosa ad hoc in medio capituli praeparata ad honorem eiusdem sancti. Ita contestamur anno, mense et die quibus supra.

Fr. Bonaventure Gheysen,
conventus Iprensis guardianus

Fr. Ioannes Capistranus de
Lannoy, diffinitor

Fr. Carolus Bertrandus, S.
T. L. jubilatus

Fr. Rogerius Wale, confes-
sarius

Fr. Didacus Mollet

Cui supradicto actui interfui
et ego Fr. Adrianus Stal-
paert, vicarius Neoportuensis.

Alsoo ghetuygen wy mevrou-
we ende abdesse ende de dis-
creten van het voorseyde
convent

Marie de Blonde, abdesse

Agnes de Ghelcke, presiden-
te

Regina van Haelst

Sr. Petronelle Moenes

Sr. Christine Cabilliau

Sr. Barbara Petijt

Sr. Agnes Dieusaert

III.

Proces-verbaal van het overmaken der relieken van de H. Primitivus aan de St-Pieterskerk te Ieper, 18 Juli 1783.

Felix Josephus Hubertus de Wavrans, Dei et apostolice sedis gratia episcopus Iprensis.

Cum juxta edictum sacrae caesareae ac regiae majestatis de 17 martii hujus anni concernens suppressionem plurium conventuum Belgii et vigore alterius decreti regii de 2 maii sacrae reliquiae in illis supprimendis monasteriis reperiundae nobis ecclesiis parochialibus distribuendae concessae fuerint, supradesignata ossa Sancti Primitivi martyris, quae juxta declarationem P. guardiani et aliorum recollectorum coram abbatissa et monialibus capitulariter congregatis die 29 maii 1659 debite per dictos Patres et discretas signatam et hic alligatam in aliam pretiosorem capsam seu urnam in opere sculpto et panno acu depicto affabri elaboratam transposita et sub clavi clausa et usque modo in choro dicti monas-

terii publice exposita fuerint, illaque capsula inter alias reliquias nobis per commissarios regio die 15 maii ultimi ad effectum, qui supra, tradita et addicta fuerit.

Omnibus has visuris notum facimus, quod, presentibus duobus ecclesiae nostrae cathedralis canonicis, dictam capsulam aperuerimus, in qua ossa sacra Sancti martyris Primitivi tribus involucris, duobus linteis et uno panni ferri rubri invenimus, involuta et sigillata, illaque tamquam vera et genuina recognovimus et approbavimus; ex quibus, cum unum os reverenter extraxissemus, reliqua iterum ut prius, tribus partes involucris obvolvimus et pro illorum identitate vela rubra circumducta ligavimus et sigillo nostro obsignavimus et reclusimus dictae capsulae sub clavi clausulae. Quam deinde dono dedimus ecclesiae parochiali Sancti Petri Ipris in ea publice fidelium venerationi exponendam, mandantes dictam clavam apud R. D. pastorem asservari. In quorum fidem has manu nostra signatas, sigillo nostro et secretarii nostri chirographo muniri iussimus.

Acta sunt haec Ipris anno millesimo septingentesimo octogesimo tertio, mensis iulii die decima octava.

(Zegel in plakkaat) † Felix, episcopus Iprensis.

De mandato illustrissimi ac reverendissimi
Domini episcopi (sic)
(get.) Delvaux.

IV.

Proces-verbaal over het uitnemen van een stukje uit de beenderen van de H. Primitivus, om afzonderlijk als reliek vereerd te worden. Aflaten-toekening op het feest (10 Juni) van de Heilige. 3 October 1783.

Felix Josephus Hubertus de Wavrans, Dei et apostolicae sedis gratia episcopus Iprensis etc.

Universis et singulis praesentes inspecturis fidem facimus indubiam et attestamus quod in recognitione sacrorum ossium Sancti Primitivi martyris juxta acta de 18 Julii ultimi, unum os ejus corporis nobis reservaverimus, a quo unam particulam separatam tamquam veram et genuinam reverenter collocavimus super chartula spissiore formae ovalae holoserico rubro obducta chartulisque deauratis circumornata eamque filo serico decussatim ligatam sigillo nostro super ipsa chartula impresso obsignavimus et recondidimus in theca ex aere

cypro ovali et lateris ex argento affabre elaborata; permit- tentes illam particulariter pro fidelium devotione in ecclesia parochiali Sti Petri Ypris, in qua corpus ejusdem asservatur, fidelium venerationi exponi et concedentes omnibus Christi fidelibus, qui festo Primitivi sancti martyris incidente in decimam diem mensis junii officiis divinis ibidem inter- fuerint vel tertio Pater et Ave devote flexis genibus recita- verint, quadraginta dies de vera indulgentia in forma eccle- siae consueta.

Actum Ipris sub nostris signo et sigillo, die 3 octobris 1783.
(Zegel in plakkaat) † Felix, episcopus Iprensis.

De mandato illustrissimi ac reverendissimi
Domini eppiscopi (sic)
(get.) Delvaulx.

Oorkonden en Mededelingen

Inventaris van het archief van het voormalige ambacht van de goud- en zilversmeden te Brugge.

INLEIDING

Het ambacht van de goud- en zilversmeden te Brugge was een belangrijke corporatie, die tot het einde van het oud regime bestaan heeft. De Brugse goud- en zilversmeden waren overigens meestal personen van aanzien en daarenboven betrekkelijk talrijk. In 1562 telde het ambacht meer dan tachtig meesters, terwijl hun aantal in 1783 nog veertig bedroeg. Ook het bezit van het ambacht was niet onbelangrijk. Tot bij de afschaffing bezat de corporatie in eigendom drie huizen in de Hoogstraat en vijf kleinere huisjes daar van achteren aanpalende. Van de huizen in de Hoogstraat, werd het ene, op de hoek van de Meestraat, als ambachtshuis gebruikt, terwijl de twee andere verhuurd werden. De vijf kleinere huisjes waren bestemd om door de oude, behoeftige ambachtsleden gratis bewoond te worden.

Het spreekt dan ook vanzelf, dat het goud- en zilversmedenambacht een belangrijk archief zal bezeten hebben. Van dit archief is echter betrekkelijk weinig bewaard gebleven. Toen de ambachten, in 1795, door het Franse Bewind werden afgeschaft, was bevolen dat hun archieven bij de gemeentebesturen moesten ingeleverd worden. Bij vele van de toenmalige ambachtsleden heerste echter de overtuiging, dat die afschaffing, evenals het Franse Bewind zelf, slechts van voorlopige aard zou zijn en een herstel van de ambachten niet zou uitblijven. Een treffend

bewijs van deze opvattingen leveren de nummers 28 en 29 van onderhavige inventaris. Daarenboven toonden de meeste, om niet te zeggen alle ambachten, weinig haast om hun archieven aan de gemeentebesturen over te dragen, en het openbaar gezag zelf beijverde zich niet om in het bezit van deze archieven te komen. Aldus is het te verklaren waarom er van de inlevering niet veel in huis is gekomen. Dat is alleszins het geval geweest met het archief van de goud- en zilversmedencorporatie te Brugge. Na de afschaffing van het ambacht is hun archief zo goed als geheel eerst in handen van de laatste bestuursleden gebleven, later in particulier bezit gekomen en eindelijk verspreid en ten groten dele te loor gegaan.

In de loop van de 19e eeuw kwamen ook enkele stukken door schenking of aankoop in de openbare archiefdepots terecht, zodat het overgebleven archief van het goud- en zilversmedenambacht thans over twee depots, het stadsarchief en het rijksarchief te Brugge, is verdeeld. Zo werd nr 1 van onze inventaris in 1911 door het rijksarchief aangekocht van de weleerwaarde heer P. van de Walle de Ghelcke¹, nr 43 werd door het stadsarchief in 1866 op de boekenveiling van kanunnik C. Carton aangeworven², en nr. 44 kreeg ditzelfde depot in 1913 ten geschenke van de heer E. Gilleman³. De nummers van

(1) Zie : Brugge, Rijksarchief, Aanwinsten, dossier nr. 973.

(2) Vgl. : *Catalogue des livres, manuscrits et documents originaux formant la bibliothèque de feu M. Charles-Louis Carton....*, Gent, 1866, nr. 2128.

(3) Zie : *Gemeentebiad van de stad Brugge, 1914*, Bijvoegsel, blz. 12. De heer E. Gilleman zou toen ook nog een rekening van het ambacht over 1760 en een lijst van de ambachtsleden d.d. 1759 aan het stadsarchief geschonken hebben. Laatstgenoemde twee stukken konden echter niet teruggevonden worden. — In het rijksarchief was het ons eveneens onmogelijk de hand te leggen op een rekening van het goud- en zilversmedenambacht over 1553/4 (fonds van de ambachten, nr 64bis) en op een Lijst van de Brugse goud- en zilversmeden met hun respectieve merken van 1713 tot 1732 (charters, nr. bl. 5864). Vgl. C. VANDEN HAUTE, *Inventaire sommaire des archives des corporations de la ville de Bruges, conservées aux archives de l'Etat*, blz. 10, en ID., *Poinçons inédits d'orfèvres brugeois*, in *Ann. Emulation*, LXIII (1913), blz. 257-260.

onze inventaris, die thans in het rijksarchief worden bewaard, hebben wij ter onderscheiding tussen haakjes geplaatst ; wij verwijzen tevens naar het klasseringsnummer in het rijksarchief.

Hoewel onderhavige inventaris de stukken uit de beide voormelde archiefdepots omvat, toch worden essentiële bescheiden, zoals de keuren en de reglementen, de ledenlijsten, de resolutieboeken, de ambachtsrekeningen met de bewijsstukken, en de eigendomstitels, er slechts fragmentarisch in aangetroffen. Verschillende nummers van onze inventaris hebben ten andere oorspronkelijk geen deel van het eigenlijke ambachtsarchief uitgemaakt : ze werden in de loop van de 19e eeuw door de conservators van het Brugse stadsarchief uit het eigenlijke archief van de stad gelicht en bij de stukken van het ambachtsarchief gevoegd ten einde het historisch onderzoek te vergemakkelijken en te bevorderen. Dit is onder andere waarschijnlijk het geval met de nummers 8, 9, 17-27, 30 en 36-38.

Het herkomstbeginsel, dat tegenwoordig algemeen bij het ordenen en klasseren van archieven wordt gehuldigd, kon trouwens bij de samenstelling van onderhavige inventaris niet toegepast worden. In de loop van de 19e eeuw immers werd het gehele archief van de stad Brugge zo grondig naar het destijds geldende principe van het historisch onderzoek geordend, dat een herklassering naar de hedendaagse methode ten slotte meer bezwaren dan voordelen zou opleveren en wel nooit werkelijk zal kunnen verwezenlijkt worden. Het bleek dan ook doelmatiger bij de ordening en de inventarisatie van het archief van het voormalige ambacht van de goud- en zilversmeden bij de negentiende eeuwse werkwijze aan te sluiten.

LITERATUUR :

- P. DE STOOP, *Emprunt fait au métier des orfèvres de Bruges par Charles-Quint*, in *Ann. Emulation*, I (Brugge, 1939), blz. 201-210.

- J. M. E. FEYS, *Documents concernant le métier des orfèvres à Bruges*, in *Ann. Emulation*, XXXI (Brugge, 1880), blz. 78-119.
- J. GAILLIARD, *De ambachten en neringen van Brugge*, Brugge, 1854.
- A. SCHOUTEET, *Het ambachtshuis van de goud- en zilver-smeden te Brugge*, in *Brugsche Courant* van Woensdag 30 April 1947.
- Stedelijk Museum-Brugge. Edelsmeedkunst in het Brugse. 1 Juli-3 September 1950*, Brussel, [1950]. (Catalogus van de tentoonstelling ingericht door het gemeentebestuur van Brugge).
- P. SYLVAIN, O. C., *Orfèvrerie brugeoise*, in *Ann. Emulation*, LVI (Brugge, 1906), blz. 100-101.
- C. VANDEN HAUTE, *Poinçons inédits d'orfèvres brugeois, in corporations de la ville de Bruges, conservées aux archives de l'Etat*. Brugge, 1909.
- C. VANDEN HAUTE, *Poinçons inédits d'orfèvres brugeois*, in *Ann. Emulation*, LXIII (Brugge, 1913), blz. 257-260.
- P. VAN DE WALLE, *Le collier de la gilde des francs-archers de Marie-Thérèse d'Autriche de Ste-Croix-lez-Bruges*, in *Ann. Emulation*, LXII (Brugge, 1912), blz. 188-191.
- A. SCHOUTEET.

INVENTARIS

A. — *Het Ambacht in het algemeen.*

- (1) Register van resolutiën der buitengewone vergaderingen van deken, bestuursleden, gewezen dekens en soms ook de gewone leden van het ambacht, 1754-1796.

1 deel. — RA., Ambachten, nr. 63.

N.B. De resolutiën zijn in de regel ondertekend door de deken in functie en door twee gewezen dekens. In sommige gevallen schijnen zelfs al de aanwezige personen de betrokken resolutiën ondertekend te hebben.

2. « Edict ende ordinancie vande eerts-hertoghen onse souveraine princen opt stuck ende exercitie van d'ambacht vande goudt ende silver-smeden ende t'ghene daer aen cleeft inde landen van herwaertsovere. Vernieuwt ende herpubliceert desen vyfsten dach van Meye 1612. Te Ghendt herdrukt by Jan vanden Steene, woenende op S. Pharahilde plaetse. Anno 1612 ».

1 stuk, gedrukt.

3. Verordening van de koning van Frankrijk betreffende het gewicht en het gehalte van het goud en het zilver, 1506, Authentiek afschrift van 1768.
1 stuk, op perkament.
4. Verordening van de koning van Frankrijk betreffende het gewicht en het gehalte van de gouden en zilveren voorwerpen, 1721. Authentiek afschrift van 1768.
1 stuk, op perkament.
5. Hallegebod van de stad Brugge betreffende de aanwerving van gouden en zilveren voorwerpen door de meesters gouden zilvermeden, 1739.
1 stuk.
6. Stukken betreffende de verkoop van uurwerkkassen (dozen) en uurwerkettingen door de goud- en zilvermeden te Brugge, 1778.
1 omslag.
7. Request door Philips Meys gericht tot de keizer en door deze voor advies aan de Brugse stadsregering toegezonden om de meesters van het goud- en zilvermedenambacht toe te laten allerhande werk te vervaardigen dat door de merceniers wordt verkocht, 1791.
4 stukken.
8. Request van het ambacht aan de keizer om wijziging van de ambachtskeur, met advies dienaangaande van de stadsregering en medegaande stukken, 1793.
1 omslag.
9. Brief van de keizer aan de stadsregering van Brugge om inlichtingen in verband met de werkwijze en de organisatie van de goud- en zilvermeden aldaar, met antwoord van de Brugse stadsregering en advies dienaangaande van het betrokken ambacht, 1736.
1 omslag.
10. Lijsten van kandidaten voor het ambachtsbestuur, door het aftredend bestuur aan de magistraat voorgelegd, 1672-1794.
1 omslag.
11. Lijst van de ongehuwde meesters, meesterszonen en gezellen van het ambacht, met opgave van hun woonplaats, 1747. Met één bijlage.
2 stukken.

N.B. Deze lijst werd opgemaakt ingevolge een verordening, door de magistraat van Brugge op 9 Februari 1747 vastgesteld, met betrekking tot een lichting, door Lodewijk XV, koning van Frankrijk, bevolen. De voornoemde verordening werd op 10 Februari daaropvolgende ter Halle gepubliceerd (4).

(4) Zie : Brugge stadsarchief, *Hallegeboden over de jaren 1741-1749*, blz. 184 v. - 185 v. ; zie ook : *Ib.*, *Plakkaten*, 2e serie, tom. XVII nr. 96.

12. Lijst van de goud- en zilversmeden en juweliërs te Brugge. Ongedateerd (c. 1794 ?).
1 stuk.
N.B. Bevat : naam, specificatie van het beroep en adres van 36 personen.
13. Procuratie, door deken en bestuur van het ambacht aan Jan Kerckhof verleend, om het herbouwen van de huizen van het ambacht in de Hoogstraat, 1635.
1 stuk.
14. Eedsformulier voor de nieuwe leden van het ambacht. Ongedateerd (18e eeuw).
2 stukken.
15. Verklaring van Cornelis de Witte dat hij slechts als handelaar in goud- en zilverwerk, niet als eigenlijk goud- of zilversmid, tot meester in het ambacht is aanvaard, 1494.
1 stuk, op perkament.
16. Certificaat van de magistraat der stad Leiden in Holland, dat Lucas van Hogendorp in deze stad gedurende drie jaar het goudsmedenambacht heeft geleerd en aldus zijn volledige leertijd met alle daaraan verbonden verplichtingen is nagekomen, 1569.
1 charter.
17. Dossier betreffende de aanneming tot vrijmeester-goudsmid te Brugge van Lodewijk Goom, 1727.
1 omslag.
18. Rescript van het ambacht op het request, door Rogier van Severen op 20 Maart 1743 tot de landvorst gericht, om opneming als meester in het ambacht, en voor advies aan de stadsregering van Brugge overgemaakt, 1743.
1 stuk.
19. Dossier betreffende de aanneming tot vrijmeester-goudsmid te Brugge van Frans Schoonaert, 1754.
1 omslag.
20. Idem betreffende Pieter Billau, 1758.
1 omslag.
21. Idem betreffende Jan Jozef Jaemart, 1778.
1 omslag.
22. Idem betreffende Pieter Frans Botte, 1778.
1 omslag.
23. Idem betreffende Pieter Jozef Stadsbader, 1781.
3 stukken.
24. Idem betreffende Pieter Jozef Daussy, 1781.
4 stukken.
25. Idem betreffende Philips Meys, 1788.
1 omslag.

26. Idem betreffende Lodewijk Vaerman, 1791.
1 omslag.
27. Idem betreffende Pieter vanden Bulcke, 1791-1792.
1 omslag.
28. Verklaring van Jozef Benninck, dat hij verlangt als vrijmeester in het ambacht opgenomen te worden en zich verplicht de gestelde voorwaarden na te komen zodra het ambacht zal heropgericht worden, 1797.
1 stuk.
29. Verklaring van deken en bestuur van het afgeschafte ambacht van de goud- en zilversmeden te Brugge, dat zij Jozef Benninck provisioneel als vrijmeester van het voornoemde ambacht hebben aanvaard, op voorwaarde dat hij bij de herinrichting van het ambacht aan de gestelde voorwaarden zal voldoen, 1797.
1 stuk.
30. Requesten van bestuur en ook van leden van het ambacht aan de magistraat, 1585-1795.
1 omslag.
31. Request door de gezamenlijke goud- en zilversmeden van Vlaanderen gericht tot de Geestelijkheid en de Leden van het graafschap, om behoud van het reglement dd. 1708 betreffende het gehalte van het goud- en zilverwerk. Met behorende stukken, 1723. Gelijktijdige afschriften.
3 stukken.
32. Request door de gezamenlijke goud- en zilversmeden van Vlaanderen gericht tot de Geestelijkheid en de Leden van het graafschap, om wijziging van de verordening d.d. 19 September 1749 betreffende de uitoefening van hun bedrijf, 1749. Gelijktijdig afschrift.
1 stuk.
33. Request van Jan Busschop c. s., oud-dekens en bestuursleden van het ambacht, aan keizerin Maria Theresia, om ontslaging van zekere financiële lasten voor een tiental behoeftige ambachtsleden. Met advies dienaangaande van de Brugse magistraat en beslissing van de keizerin, 1780.
3 stukken.
34. Request van Karel de Paepe, vrijmeester-goudsmid te Brugge, gericht tot de keizerin en door deze om advies aan de stadsregering van Brugge toegezonden, om zich als dusdanig te Eeklo te mogen vestigen, 1780.
3 stukken.

35. Schatting van het goud- en zilverwerk alsmede van het goud- en zilversmidsgereedschap bevonden ten huize van Pieter Frere, gedaan door de meesters goud- en zilversmeden J. van Hese en J. Vincke, 1760.

1 stuk.

- 36-38. Processtukken, 1562-1792.

3 pakken.

36. (1562-1673). Bevat stukken betreffende processen aangelegd door :

- a. het ambacht tegen Jan de la Fosse c. s., 1562.
- b. Jacob de Cantere tegen het ambacht, 1571-1572.
- c. het ambacht tegen Gillis Schelhavere, 1590.
- d. het ambacht tegen Baptist Backeroti en de nering van de Brugse merceniers, 1599.
- e. het ambacht tegen Joris Walgrave, 1600.
- f. Jan Croes tegen het ambacht, 1606.
- g. de weduwe van Melchior van Blootacker tegen Jacob Roose, 1624.
- h. Jan Noret tegen het ambacht, 1635.
- i. het ambacht tegen Salomon Boeyens, 1642-1644.
- j. het ambacht tegen Karel van Nieukercke, 1646.
- k. het ambacht tegen Catharina Alexandry, weduwe van Karel Stalpaert, 1650.
- l. het ambacht tegen Antoon la Derriere, (midden van de 17e eeuw).
- m. Karel Lym, gouverneur van het ambacht, tegen Jan Bonnevale, 1653.
- n. Jacob Lootins tegen het ambacht, 1656.
- o. Jacob Boudens, uittredend gouverneur van het ambacht, tegen Jan Bonnevale, 1660.
- p. het ambacht tegen Joris Walgrave, 1660.
- q. het ambacht tegen Karel Lym, uittredend deken, 1661.
- r. het ambacht tegen de weduwe van Laurens de Witte en Daniël Thomasson, 1664.
- s. Leonard Kerckhof tegen het ambacht, 1665.
- t. het ambacht tegen Sebastiaan Drooghens, 1666 (?).
- u. Jan Baudens tegen het ambacht, 1673.

37. (1675-1718). Bevat stukken betreffende processen aangelegd door :

- a. Jan Baudens en Jacob de Clercq tegen het ambacht, 1675.
- b. Adriaan Pierens tegen het ambacht, 1675.

- c.* het ambacht tegen Frans Verreman, 1676.
 - d.* het ambacht tegen Jan Pieters, 1677.
 - e.* Philips Lyns tegen het ambacht, 1680.
 - f.* het ambacht tegen Jan Noël, 1685.
 - g.* Karel Frans, gouverneur van het ambacht, tegen Jan Baptist van Marivoorde, 1686.
 - h.* het ambacht tegen Frans vanden Hende, thesaurier van de stad Brugge, 1687.
 - i.* het ambacht tegen de magistraat van Brugge, 1688.
 - j.* het ambacht tegen Jan Noël en de procureur Jessens, 1688.
 - k.* Jan van Ophove tegen het ambacht, 1689-1690.
 - l.* Jacob de Deckere tegen Jan Baptist van Hulle en het ambacht, 1692.
 - m.* Alexius d'Estrez tegen het ambacht, 1697.
 - n.* het ambacht tegen Willem Nolf, 1702.
 - o.* Adriaan Lyns tegen het ambacht, 1703.
 - p.* Pieter Moreel, deken van het ambacht, tegen Adriaan Lyns, Jacob de Pape, Adriaan Pierens en Frans de Mey, bestuursleden van het ambacht, 1713.
 - q.* het ambacht tegen Antoon James, 1716.
 - r.* Jan vande Kerckhove tegen het ambacht, 1716-1718.
 - s.* het ambacht tegen Laurens vande Kerckhove, 1717-1718.
38. (1719-1792). Bevat stukken betreffende processen aangelegd door :
- a.* Pieter de Beert en Jacob Petit tegen het ambacht, 1719.
 - b.* Lodewijk Heye, vrijmeester-zilversmid, tegen Jan Baudens, 1722.
 - c.* Jozef Busschop tegen het ambacht, 1724.
 - d.* het ambacht tegen Frans de Roover, 1724.
 - e.* Frans de Mey tegen het ambacht, 1726.
 - (f).* Jan Baudens tegen het ambacht, 1727-1729.
RA., Ambachten, nr. 65.
 - g.* het ambacht tegen Jan de Vos, 1728.
 - (h).* Antoon van Haecke tegen het ambacht, 1730.
RA., Ambachten, nr. 65.
 - i.* het ambacht tegen Jan de Moor, 1749.
 - j.* Karel Rousseau tegen het ambacht, 1760.
 - k.* Jacob van Houtte tegen het ambacht, 1760.
 - l.* het ambacht tegen Pieter de Kemel, 1765-1769.
 - (m).* het ambacht tegen Jacob Minne, 1765-1770.
gedeeltelijk RA., Ambachten, nr. 65.

- n. Pieter Petit c. s. tegen het ambacht, 1769-1770.
 - o. Jacob de Pape tegen het ambacht, 1792.
 - p. Jacob de Pape tegen het ambacht, 1792.
39. Akte waarbij koning Philips IV een aanvullend onderzoek beveelt in de zaak van Jacob de Cantere tegen het ambacht, hangende voor schepenen der stad Brugge, 1573.
1 charter.
40. Uitspraak van schepenen van Brugge in het geschil tussen Jan Baudens en het ambacht, 1673.
1 stuk, op perkament.
41. Informatie gehouden door de magistraat van Ieper naar aanleiding van het proces door Jacob Albert c. s. tegen de zilversmid Jacob de Clerck, die zich onlangs te Ieper is komen vestigen en vroeger te Brugge woonde, 1683.
1 stuk.

B. — *Financieel beheer van het Ambacht.*

- (42) Cartularium, aangelegd in het derde kwart van de 15e eeuw. De opgenomen stukken, alle betreffende eigendommen en renten, zijn gedateerd tussen 1395 en 1471.
1 deel. — RA., Ambachten, nr. 64.
N.B. Dit deel werd in zijn geheel gepubliceerd door J. M. E. FEYS, *Documents concernant le métier des orfèvres à Bruges*, in *Annales de la Société d'Emulation*, tom. XXXI (Brugge, 1880), blz. 95-119.
43. Rekening van Jan de Vlieghere, gouverneur van het ambacht, over 1530-1531.
1 deel.
44. Rekening van Pieter Frere, gouverneur, en Jan van Heese, deken, over 1753. Afgehoord 1754.
1 deel.
- (45) Rekeningen van verschillende gouverneurs en dekenen, 1782-1796 (?).
1 deel. — RA., Ambachten, nr. 64 ter.
N.B. Het deel bevat de hierna onder *a-m* genoemde rekeningen. Het boekjaar van deze rekeningen valt samen met het kalenderjaar.
- a. Rekening van Karel de Breuck, gouverneur, en Pieter Augustinus, deken, over 1782. Afgehoord 1788.
 - b. Rekening van Jacob Ponchau, gouverneur, en Karel de Breuck, deken, over 1783. Afgehoord 1788.
 - c. Rekening van Cornelis Lasuyt, gouverneur, en Lodewijk Geuns, deken, over 1784. Afgehoord 1788.
 - d. Rekening van Alexander vande Poele, gouverneur, en Pieter Govaert, deken, over 1785. Afgehoord 1788.

- e.* Rekening van Frans Reubens, gouverneur, en Jan Busschop, deken, over 1786. Afgehoord 1788.
 - f.* Rekening van Michiel Bulcke, gouverneur, en J. Ponchou, deken, over 1787. Afgehoord 1788.
 - g.* Rekening van Pieter Daussy, gouverneur, en Jan Govert, deken, over 1788.
 - h.* Rekening van Pieter Reubens, gouverneur, en Karel Benninck, deken, over 1789. Afgehoord 1790.
 - i.* Rekening van Pieter Petyt, gouverneur, en Maarten de Pape, deken, over 1790. Afgehoord 1791.
 - j.* Rekening van Pieter Luycks, gouverneur, en Pieter Augustinus, deken, over 1791. Afgehoord 1792.
 - k.* Rekening van Emmanuel Roty, gouverneur, en Ambrosius Reubens, deken, over 1792. Afgehoord 1793.
 - l.* Rekening van Pieter Naert, gouverneur, en Karel de Breuck, deken, over 1793. Afgehoord 1794.
 - m.* Rekening van deken Alexander vande Poele, tevens de functie vervullende van gouverneur, over 1794- (1796?).
46. Eedsformulier voor de rendanten van de ambachtsrekening. Ogedateerd (18e eeuw).
1 stuk.
- (47) Akte, waarbij de armmeesters van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge bekennen een bedrag van 68 pond 12 schelling groot ontvangen te hebben van de weduwe van Jan de la Penna en zich daarvoor verplicht hebben jaarlijks twee lijkdiensten, waarvan één met een uitdeling, in de kerk van het Augustijnenklooster te laten celebreren, 1563. Met akte waarbij deken en bestuursleden van het goud- en zilvermedenambacht het toezicht op de bovengenoemde stichting aanvaarden, 1564.
2 charters, getransigeerd. — RA., charters, nr. bl. 5863.
48. Rentebrief voor het ambacht, groot 20 schelling groot 's jaars, ten laste van het graafschap Vlaanderen, 1620.
1 charter.
49. Rentebrief voor het ambacht, groot 18 pond tournois 's jaars, ten laste van het graafschap Vlaanderen, 1622.
1 charter.
50. Akte, waarbij het ambacht aan Mattheus de Bourgoigne en zijn vrouw Jozine Pardo twee renten, groot respectievelijk 20 schelling en 3 pond groot 's jaars, ten laste van het graafschap Vlaanderen, heeft overgedragen, 1635.
1 charter.

51. Huurceel van een huis in de Hoogstraat te Brugge, door het ambacht verhuurd aan Willem de Nolf, 1704.
1 stuk.
52. Kwitantie, afgegeven door J. Coussens, gouverneur van het ambacht, aan Pieter Frere, wegens betaling van de rechten voor het vrijmeesterschap in het ambacht, 1739.
1 stuk.
53. Lijst van de gouden en zilveren voorwerpen, die gedurende meer dan tien jaar in het ambachtshuis hebben gelegen en nu door het ambacht aan zijn leden werden verkocht, met vermelding van de respectieve kopers en de verkoopprijzen. Met resolutie van de Brugse stadregering betreffende de bestemming van de opbrengst van de voornoemde verkoop, 1744.
1 stuk.
54. Brief van Adriaan Busschop, deken van het ambacht, aan de zilversmid Nonckele te Veurne, met mededeling van de maatregelen door het ambachtsbestuur getroffen tot sanering van de financiële toestand van het ambacht. Met antwoord van de voormelde Nonckele, 1752.
1 stuk.
55. Kwitantie, afgegeven door Frater Augustinus a Sancto Humberto, Karmeliet-Diskals, aan de gouverneur van het ambacht, wegens voldoening van een half jaar lijfrente, 1765.
1 stuk.
56. Huurceel van het huis, staande op de hoek van de Hoogstraat en de Hertsbegestraat te Brugge, door het ambacht verhuurd aan Emmanuel Roty, 1786.
1 stuk.

Een episode uit het leven van Giovanni Arnolfini

Giovanni Arnolfini ¹ heeft heden ten dage zijn beroemdheid schier uitsluitend te danken aan de beide panelen, waarop Jan van Eyck hem afgebeeld heeft. Op het ene, dat sedert 1886 aan het Kaiser-Friedrich-Museum te Berlijn behoort, wordt hij te halven lijve, met een rode

(1) De meest recente biografie van G. Arnolfini is die van L. MIROT-É. LAZZARESCHI, *Un mercante di Lucca in Fiandra. Giovanni Arnolfini*, in *Boll. Storico Lucchese*, XVIII, 2 (Lucca, 1940), waarvan een overdruk (27 blz. + ill.) bereidwillig door weled. baron J. van Caloen te mijner beschikking werd gesteld.

tulbandachtige hoofdbedekking en een opgevouwen briefje in de rechterhand voorgesteld ² ; op het andere, dat sedert 1842 aan het National-Gallery-museum te Londen behoort, komt hij samen met zijn vrouw voor ³. Naar de voorstelling te oordelen, werd dat laatste stuk ter gelegenheid van zijn huwelijk geschilderd, en daar het van het jaartal 1434 voorzien is, heeft men er uit afgeleid dat hij in of omstreeks dat jaar moet getrouwd zijn.

Meer dan waarschijnlijk heeft Arnolfini dat huwelijksportret laten maken om zijn vrouw, die tot het voorname Lukese geslacht der Cenami behoorde ⁴, te vereren, want met datzelfde doel heeft hij door een onbekend franse dichter een acrostichon laten samenrijmen ⁵. Zo het franse dichtstuk het middelmatige niet overtreft en weldra in vergetelheid geraakte, is daarentegen het huwelijksportret een beroemd meesterwerk gebleven ⁶. Het talent van Jan van Eyck maakte er een « hymne aan de echtelijke trouw » ⁷ van, en deed G. Arnolfini als het toonbeeld van de echtgenoot doorgaan. Dat toonbeeld is hij echter in de werkelijkheid, tot het eind toe, niet geweest.

De geschiedenis begon met de doodslag van Karel Schynkele ⁸ door Michiel van Knesselare ⁹ in 1458 te

(2) W. H. J. WEALE, *Hubert and John van Eyck. Their live and work*. Londen, 1908, p. 140.

(3) W. H. J. WEALE, *o.c.*, p. 69. Zie echter ook E. PANOFSKI, *Jean van Eyck. Arnolfini Portrait in Burlington Magazine* 1934, p. 117-137.

(4) Over de familie Cenami vgl. L. MIROT, *Les Cenami*, in *Bibl. Ecole des Chartes*, dl. 91 (Parijs, 1930), p. 100-168, herdrukt in L. MIROT, *Etudes Lucquoises* (Parijs, 1930), p. 171-213.

(5) Ontdekt en uitgegeven door M. LOEPPELMAN, *Die Liederhandschrift des Cardinals de Rohan, XV. Jahrhundert* (Göttingen, 1923), p. 198, nr. 202, werd het gedicht naar die uitgave overgenomen in MIROT-LAZZARESCHI, *o.c.*, p. 14.

(6) Over de geschiedenis van het huwelijksportret, sedert zijn ontstaan tot heden, vgl. W. H. J. WEALE, *o.c.*, p. 69-75.

(7) J. LAVALLEYE, *De Vlaamsche Schilderkunst tot ongeveer 1480, in Geschiedenis van de Vlaamsche Kunst o.l.v. dr. Ir. ST. LEURS*. I (Antwerpen, z.j.), p. 177.

(8) Over K. Schynkele is weinig meer geweten dan dat hij zakenman te Brugge was; hij komt in die hoedanigheid voor in het *Register van de vierschaar, 1447-1453* (Brugge, stadsarchief), fol. 78 (8 Febr. 1449), fol. 96 (21 Oct. 1449) en fol. 274 (5 Aug. 1459).

(9) M. van Knesselare wordt, als zakenman te Brugge, vermeld op 6 Juli 1454 (Brugge, stadsarchief, *register van de vierschaar, 1453-1460*,

Brugge. Over de omstandigheden die tot die doodslag hebben geleid, tasten we in het duister ; het blijkt echter wel een van die vetedaden geweest te zijn, die zo gewoon waren in de middeleeuwen. Het enige merkwaardige aan het geval was dat het slachtoffer zowel als de dader tot de zakenwereld behoorden. Zoals naar gewoonte werd de dader, Michiel van Knesselare met verbanning gestraft, en kwam een zoending tot stand, waarin onder meer de stichting van een wekelijkse mis voor de zielerust van het slachtoffer opgelegd werd. Het duurde betrekkelijk lang vooraleer tot de uitvoering van de stichting werd overgegaan, daar nog op 28 Januari 1461 daarover tussen de partijen onderhandeld werd, zoals blijkt uit volgende akte die op 27 Februari 1461 geregistreerd werd¹⁰ :

« Den XXVIIIen dach van Laumaent anno LX, zo was bi den ghemeenen hoope van scepenen van Brugghe verclaerst, naer den uitwijsene van den chaerter van zoendinghen tanderen tijden ghepasseert voor scepenen van Brugghe, tusschen Michel van Knesselare an deen zijde, ende den vrienden ende maghen van wijlen Karel Schynkele an dandre, dat Loy de Backere ende Luuc Van den Vinage over hemlieden ende als denghuenen die ghecomposeert hadden metten voorseiden Michiel ende met zine borghen van der zoene ende moedzoene ende andere eerlike beteringhen begrepen in den voorseiden chaerter van zoendinghe, zo vele doen zouden dat de pryoor ende tghemeene convent van den clooster van den Caermers in Brugghe verwaert ende versekert worden van erveliker renten omme te doene eene messe de wouke, eeuwe(like) ghe-duerende, ende tote dien van alzulke illuminarissen als ter voorseiden messen dienen zal, te alzulken outhare als den voorseiden vrienden ende maghen van wilen Karel Schynkele

fol. 29 v.) en op 23 Juni 1461 (*Ibid.* fol. 366). Hij schijnt een zekere betekenis te hebben gehad, daar hij er een « caape », soort volmacht-houder, op nahield (vgl. vonnis van 23 Juni 1461, in de tekst), en zijn vrouw vrij kostbare juwelen bezat (vgl. noot 16).

(10) Toevalligerwijze is die akte op het stadsarchief te Brugge in minuut (*register van de vierschaar, 1453-1460*, fol. 350b) en in geregistreerd afschrift (*ibid.*, fol. 351) bewaard. Daar de tekst van het afschrift in het register ten groten dele uitgerukt is, wordt die van de minuut uitgegeven. Het geregistreerd afschrift heeft de woorden : « Actum ut supra » (d.i. 27 Februari 1461 n.s.), die natuurlijk in de minuut ontbreken.

binnen den voorseiden cloostre ghelieven zal, naer den uutowijzene van den voorseiden chaerter van zoendinghe, of dat zij de moedwille van den dien ghecrighen van denzelven convente ».

De zaak had nog een ander proces voor gevolg, want Jacob de Grave, die als « knaap » van Michiel van Knesselare op het ogenblik van de doodslag gevangen gezet was geworden, had Lucas van den Vinaige, een bloedverwant van het slachtoffer, voor de schepenbank gedagvaard in schadevergoeding van wat hij als onrechtmatige hechtenis beschouwde, doch werd op 23 Juni 1461 door het volgende vonnis afgewezen ¹¹ :

Upten XXIIIen dach van Wedemaent anno LXI, zo was Luuc van Vendage bij den ghemeenen collegie van scepenen van Brugghe quite ghewijst van den heessche die hem, als maech zijnde van wijlen Kaerle Schinkel, Jacop de Grave ghedaen hadde over zine costen ende verletten, van dat hij ghevanghen hadde gheweest in den steen te Brugghe jeghen den voorseiden Luuke als culpable zijnde van der doot van den voorseiden Kaerle, die hij hem ontschuldichde, ende dat bij zekere redenen die de voorseide Luuc daertoe zeyde, behoudende den voorseiden Jacop de Grave zijn recht ende actie updat hij eenich hadde up Michiel van Knesselare, wiens cnape hij was, als de dootslach bij den voorseiden Michiele ende den zinen ghedaen was up den voorseiden Karel Sch(inkel, d)aer of een generael pays ghemaect was, also verre als recht ende redenen ghedragh(en zal ?). Actum XXIII Junii anno LXI. - Present : Baenst, Eye, Aertrike, Heict, Rephin, Caluwe.

De verbanning van Michiel van Knesselare zette, zoals het gewoonte was, zijn vrouw Christina van der Wijck er toe aan stappen aan te wenden om de ban te doen wederroepen ¹². Met dat doel richtte zij een verzoekschrift tot

(11) Brugge, stadsarchief, *register van de vierschaar, 1458-1460*, fol. 366.

(12) De familienaam van die vrouw wordt in het arrest van 9 November 1470 *van Wijer* gespeld. Daar dit arrest ook de naam van haar man verkeerd spelt, houden wij ons aan de spelling van het arrest van 18 Juni 1471. Het volgende steunt op de arresten van 9 November 1470 en 18 Juni 1471, waarvan de tekst achteraan uitgegeven wordt.

de hertog, en riep, op aanraden van vrienden, de tussenkomst in van G. Arnolfini, die als raadsheer van de hertog¹³ invloed aan het hof had¹⁴. Bovendien was hij te Brugge gevestigd, en kon dus gemakkelijk door haar bereikt worden. Blijkbaar maakte haar verschijning indruk op Arnolfini, want niettegenstaande de Italiaan op dat ogenblik reeds de zestig voorbij was¹⁵, ontvlamde hij voor haar. Hij liet zich weldra met haar in, nam ze zelfs op zijn zakenreizen mede, en ging ten slotte zover zich te verbinden ze na zijn dood te begiftigen met een aanzienlijke lijfrente en niet minder dan twee rijkgestoffeerde woonpaleizen, het ene te Brugge en het andere te Brussel. Tot de uitvoering van die verbintenis kwam het echter niet, daar Arnolfini nog tijdens zijn leven met haar brak.

Chr. van der Wijck was echter niet van zin zich in haar lot te schikken. Blijkbaar aan een luxueus leven gewend, bevond ze zich ten andere op dat ogenblik in dringende geldnood. Zij had immers een mooi stel juwelen aan de Venetiaan Marcus Morezijn¹⁶ moeten verpanden en stond op het punt ze te zien verkopen. Op 8 Augustus 1468 machtigde de schepenbank inderdaad François Morezijn, broeder van Marcus, tot de gerechtelijke verkoop over te gaan

(13) Het is niet geweten wanneer G. Arnolfini tot raadsheer benoemd werd. Hij was het in ieder geval reeds voor 10 Juli 1454, daar hij op die datum, samen met Pieter Bladelin en Guillaume de Bisses, als raadsheer-commissaris van de Grote Raad optreedt. De oorkonde, die te dier gelegenheid afgeleverd werd (Brugge, stadsarchief, Oorkonden nr. 1067) heeft hij eigenhandig ondertekend. Hij werd door Karel de Stoute in het ambt bevestigd, zoals blijkt uit volgende akte: « Le IIIe jour d'avril anno LXIX (1469) messire Jehan Arnulphin fist monstrer en la plaine chambre d'eschevins de Bruges certaines lettres patentes de notre très redoubté seigneur et prince monseigneur le duc de Bourgoigne par lesquelles mondit seigneur l'avoit institué et receu son conseiller et son maistre d'ostel. Actum ut supra [ultima Martii anno LXIX ante Pasca].» Brugge, stadsarchief, *civiele sentenciën, 1469-1470*, fol. 55 v.

(14) Voor de invloed van G. Arnolfini aan het hof zijn tal van gegevens. Vgl. o.m. J. MEYERUS, *Annales Rerum Flandricarum*, p. 356.

(15) De geboortedatum van Arnolfini is onbekend; daar hij echter reeds in 1420 als facteur van de Lukese handelaar M. Guidicioni te Brugge optreedt, moet hij zeker voor 1400 zijn geboren.

(16) Hij wordt op 14 Mei 1457 vermeld als « Marc Morezjn, marchand de Venize, résident en la ville de Bruges ». L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, dl. II (Brugge, 1905), p. 63, nr. 983.

van dat stel, gevormd uit zeven gouden ringen met diamanten, een verguld kustafeltje opgesmukt met parels en robijnen, een gouden keten met diamanten, een Agnus Dei en een hart met een parel en een diamant¹⁷. Die verkoop moet haar des te dieper getroffen hebben als ze blijkbaar met ware hartstocht hield van juwelen, want ook Arnolfini I ad, beweerde ze, het op haar juwelen gemunt. Zij verweet hem haar allerlei kostbare juwelen ontfutseld te hebben en eiste er de teruggave van, alsook de beloofde rente en de beide woonhuizen. Tegenover een dergelijke eis was een regeling in der minne uitgesloten; Chr. van der Wijck besloot dan ook de zaak voor het gerecht te brengen. Daar Arnolfini, als raadsheer, voor de Grote Raad kon aangesproken worden, en een debat voor dat opperste gerechtshof wegens de weerklank die het in de hoge kringen zou vinden, indruk op Arnolfini kon maken, besliste zij haar gewezen minnaar voor dat college te dagvaarden.

In het request tot rechtsingang¹⁸ schilderde haar advocaat de betrekkingen tussen haar en Arnolfini met kleurrijke woorden. De Grote Raad liet Arnolfini dagvaarden en verzond, als naar gewoonte, de zaak voor commissarissen die, partijen gehoord, verslag over het verhandelde uitbrachten. Het arrest stelde vast dat de eiseres niet door haar man gemachtigd was, en verklaarde de eis niet ontvankelijk, maar behield nadrukkelijk het recht van de eiseres voor om de juwelen terug te vorderen.

Dat arrest werd op 9 November 1470 uitgesproken; het werd blijkbaar door Chr. van der Wijck opgevat als een aanmoediging om Arnolfini opnieuw te doen dagvaarden, want zonder tijd te verliezen heeft zij de eis in terugvordering van juwelen aangelegd. Immers reeds op 18 Juni 1471 werd uitspraak in dat tweede proces gedaan. De

(17) Vgl. de tekst bij L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne estaple*, II (o.c.), p. 177, nr. 116, waar de datum tot 8 Augustus 1468 moet verbeterd worden.

(18) Dat request is niet bewaard, maar, zoals gewoon was, wordt de tekst ervan in het begin van het arrest overgenomen.

uitspraak viel nochtans niet in haar voordeel uit. De toedracht van zaken bleek inderdaad meer ingewikkeld dan de eiseres het in het eerste proces had voorgesteld ; zij moest nu bekennen dat de juwelen haar eigenlijk door de huisbewaarder van het hotel de Croy te Brugge en door de amman van Brussel ontnomen waren, en dat Arnolfini ze slechts naderhand in handen had gekregen, maar, beweerde ze, toen erkend had ze voor haar in bewaring te houden. Bewijzen van die bewaarneming kon zij niet overleggen, en zo moest ze de beslissende eed aan Arnolfini opdragen. Daar Arnolfini, op de dag dienend, ziek was, begaven de raadsheren commissarissen zich naar Brugge ten huize van Arnolfini¹⁹ en verhoorden hem onder eed. Het besluit was dat de amman van Brussel, Jan van Edingen, of diens plaatsvervanger, Jan Beyssel, of anderen, maar niet Arnolfini, voor de juwelen aansprakelijk waren, zodat de Grote Raad de eis in terugvordering ongegrond tegenover Arnolfini verklaarde, en de rechten van de eiseres tegenover de anderen voorbeield.

In de registers van de Grote Raad, waar beide arresten in zake Arnolfini voorkomen, is geen spoor van verdere procedures. Blijkbaar heeft Chr. van der Wijck de zaak laten berusten, en Arnolfini die, ten andere op 11 September 1472²⁰ overleed, verder ongemoeid gelaten.

E. I. STRUBBE.

(19) Naar W. H. J. WEALE, o.c., p. 73, die geen bron vermeldt, woonde Arnolfini in de Kuipersstraat. Hij bezat een eigendom in de Sint-Clarastraat, nabij het klooster van de Urbanisten; dat blijkt uit de oorkonden vermeld in volgende noot en uit de volgende vermelding in een akte van 13 November 1518 : « huusen... ligghende... an de westzyde van Synte-Clarestrate by den cloostre van Sinte Claren in Brugghe, neffens den eestre wylen toebehoorende mer Jan Aernolphin, ruddere » (Brugge, stadsarchief, *register van wezengoederen van O. L. Vrouwenstendeel, 1511-1529*, fol. 184).

(20) Hij overleed te Brugge en werd er in het klooster van de Urbanisten, in de kapel van het H. Kruis begraven. (vgl. L. MIROT-E. LAZZARESCHI, o.c., p. 24-29). Zijn weduwe kocht die kapel op 1 October 1473 aan de zoon van M. Guidicioni (vgl. Brugge, Bisschoppelijk archief, *Cartularium B der Urbanisten*, fol. 82-83 v.). W. H. J. Weale beweert ten onrechte dat Arnolfini in de kapel van de Lukese kooplieden bij de Augustijnen te Brugge begraven werd.

ARREST VAN DE GROTE RAAD IN ZAKE
VAN DER WIJCK TEGEN ARNOLFINI

Hesdin, 9 November 1470.

Op vordering van Christina van Wijer (alias van der Wijck) in teruggave van juwelen en in uitvoering van een belofte van lijfrente en van schenking van twee huizen, tegen G. Arnolfini, verklaart de Grote Raad de eis niet ontvankelijk, maar behoudt het recht van de eiseres voor om een nieuwe vordering in teruggave van de juwelen aan te leggen.

Charles etc., A tous etc., Salut.

Comme ja pieça damoiselle Chrestienne van Wijer 21, demourant en notre ville de Bruges, nous eust exposé par sa requeste que en l'an Mil IIIe LVIIIe derrain passé, pour obtenir de feu notre tres chier pere, que Dieu absoille, grace et remission de certain homicide que Michiel de Kenselaire 22, son mary, avoit lors commis et perpetré sur la personne d'un appellé Charles Kinkel 23, ladite exposant par l'adviz et conseil de ses parens et amis se feust traicté pardevers notre amé et feal chevalier, messire Jehan Arnoulphin, en lui requérant sur ce aide et conseil pour bien desservir, lequel eust respondu qu'il y penseroit et feroit son mieulx. Et incontinent apres que icelle exposant s'en feust retournée en son hostel, aucuns serviteurs dudit messire Jehan vendrent devers elle, plusieurs fois, disans que se elle vouloit faire ce que ledit leur maistre luy droit seul a seul, jamais il ne luy faudroit et se feroit fort de obtenir ladite remission et plus, se mestier estoit. A quoy ladite exposant, voulant garder son honneur, respondit qu'elle aymoît mieulx le ban de sondit mary que avoir ne souffrir deshonneur. Mais icelui messire Jehan, pour parvenir a ses fins, faindy d'estre fort malade, et luy fist dire qu'il estoit en dangier de mourir, pourquoy il luy desiroit requérir mercy des paroles qu'il luy avoit fait dire par sesdits serviteurs, requérant pour ce qu'elle voulsist venir devers lui ; laquelle exposant cuydant lesdites paroles estre veritables et sans mal penser, se feust transporter pardevers ledit messire Jehan estant couchié en son lit en

(21) De familienaam wordt in het volgende arrest *van der Wijck* gespeld.

(22) De naam *de Kenselaire* is een verschrijving voor : de *Knesselare*.

(23) De naam *Kinkel* is een verschrijving voor : *Schynkel*.

une chambre fort obscure et, elle la estant, sesdits serviteurs par son commandement la devestirent et despoillèrent toute nue et la choucherent ou dit lit ; et ce fait, lesdits serviteurs se departirent de ladite chambre et s'en alerent festier les serviteurs de ladite exposant en une chambre, loingtaine de ladite chambre ou elle estoit, la delaisant seule avec ledit messire Jehan Arnoulphin, lequel fist et accomply d'elle son plaisir et voulenté. Et ce fait, ledit messire Jehan, voyant avoir ce fait contre son gré et voulenté, dont il pouvoit estre reprins et chargé de son honneur, pour obvier a ce que la chose ne feust divulguee, fist a ladite exposant plusieurs promesses, et entre les autres, luy promist de luy faire avoir ladite remission dudit cas commis par sondit mary. Mais en alant directement au contraire de sesdites promesses, pour ce que ladite exposant se tenoit avec sondit mary, et ne le vouloit delaisser pour lui, fist bannir sondit mary le terme de trois ans hors de notre dite ville de Bruges, et l'enhorta de soy aler tenir en notre ville de Middelbourg en Zellande, en lui baillant pour ce faire, la somme de cinquante livres de gros. Et incontinent apres, trouva moyen de ravoit ladite exposant a son plaisir, laquelle il tint et emmena en plusieurs lieux ou bien lui semble, publiquement et par plusieurs annees. A laquelle cause icelle exposant a esté et est fort vituperee, esclandiee et andomaigee, et mesmes privee et deboutee de la compaignie de sondit mary et de tous ses biens temporelz.

Et combien que pour consideration de ce, ledit messire Jehan luy fist derechef plusieurs promesses, et entre les autres luy promist donner la somme de IIIc XXX lb. de gros de notre monnoie de Flandres, a prendre par elle sur ses plus apparans biens, incontinent apres son trespas, comme il apparoit par sa sedule escripte de sa main et signee de son seing manuel et approuvé de son seel y mis en plaquart, avec plusieurs autres choses a declarer en temps et en lieu, neantmoins il n'en avoit riens voulu faire, lui sur ce par plusieurs foiz sommé et requis, ains en avoit esté et estoit refusant, au tres grant grief, deplaisir, deshonneur et dommage de ladite exposant, ainsi qu'elle disoit, requerant sur ce notre provision.

Sur quoy luy ottoiasmes noz lettres patentes narrees de ce que dit est, en vertu desquelles certain notre officier, executeur d'icelles, eust adjourné pardevant nous et nos tres chiers etc., ledit messire Jehan Arnoulphin a certain jour lors ensuivant, pour respondre a ladite exposition et aussi a

notre procureur general, se partie se vouloit faire, a telz fins et conclusions que touchant les choses dessus dites et leurs deppendances a declarer, comme dit est, ilz et chacun d'eulx voudroient contre lui prandre et eslire, proceder et aler avant et oultre, selon raison.

Auquel jour ou a autre subsequent, comparans lesdites parties en notre dit conseil et, icelles oyes, eussent de leur consentement ordonné et appointé qu'elles comparestroient pardevant certains commis a ce, pour les oyr et appointer aimablement de leurdit different, se faire le pouvaient, ou si non, recevoir tout ce que chacune desdites parties voudroit exhiber ou mettre en leurs mains pour la justification de leur droit et intention en ceste partie, et au surplus instruire ledit proces, et icelui instruit et mis en estat de juger, rapporter en notredit conseil, endedans certain jour lors apres ensuivant, pour le tout veu, estre fait et de droit ausdites parties sur icelui proces, ou autrement les appointer comme dé raison.

En ensuivant lequel appointement lesdites parties et chacune d'icelles se feussent comparues pardevant lesdits commissaires, et illec apres ce que de la part de ladite impetrant et demanderesse eussent esté ramenees a fait sadite impetration, disant et declarant que en oultre et par-dessus lesdits IIIe XXXX lb. gr. que ledit messire Jehan Arnoulphin, deffendeur, lui avoit promis donner, et dont il apparoit par sa sedulle signee et approuvee comme dit est, il luy avoit aussi promis donner les choses qui s'ensuivent, assavoir : une maison scituee en notre ville de Bruges, en la valeur de cinq cens escuz ; item, une autre maison, egale et semblable a l'ostel de Beauregart, scitué en notre ville de Brucelles, estotffee de tout mesnage, en valeur de deux cens livres de gros, par especial d'un dresseoir et de cinquante marcs d'argent avec cinquante livres de gros chacun an pour son vivre et entretenement ; disant aussi que ledit deffendeur luy detenoit les baghes et joyaux que s'ensuivent, a elle appartenir, assavoir : une aiguere d'argent doree, sur laquelle avoit ung ymage de Sainte Katherine, icelle aiguere en valeur de XIII lb. de gros ; item, ung lit estoffé et remply de plumes de crin, en valeur de IIII lb. de gros ; item, une croisette aornee et estoffee de cinq dyamans a table et de trois perles, en valeur de XX lb. gr. ; item, deux verges d'or, garnies, assavoir, l'une d'une table de diamant et l'autre d'un rubis, en valeur de trente escus d'or, concluant par

plusieurs raisons et moyens de par elle alleguiez, afin qu'il feust dit que a bonne et juste cause elle avoit obtenu nosdites lettres patentes, et en vertu d'icelles fait convenir ledit deffendeur, lequel feust tenu, prealablement de nyer ou cognoistre ses seing manuel et seel, mis et apposez en sadite cedulle, et a asseurer et furnir a ladite demanderesse lesdits IIIe XXX lb. de gros, et aussi a luy acheter lesdits L lb. de gros de rente, chacun an, pour son vivre et entretenement d'icelle, ensemble desdits deux maisons la faire joyr, et en oultre a luy rendre et restituer lesdits baghes et joyaux qu'il luy detenoit, soy rapportant de tout, reservé desdits IIIe XXX lb. contenus en ladite cedulle, ou serement dudit deffendeur, requerant qu'il feust tenu de sur tout et en sa presence jurer son serement, ou s'il ne le vouloit faire, de le referer au serement d'icelle demanderesse, soustenant que ainsi faire se devoit, selon le stille de plusieurs cours layes, et faisant demande de despens.

A quoy, de la part dudit deffendeur, eust esté deffendu et soustenu au contraire, disant, premiers, que par la coustume generale du royaume de France, ouquel est ladite ville de Bruges, nulles femmes, liees et conjointes par mariage, ne peuvent sans la licence et auctorité de leurz mariz intenter action ne faire quelconque acte ou contract civil pour chose d'aucune valeur, pour quoy ladite demanderesse, qui estoit liée par mariage avec ledit Michiel Kensselare, lequel n'estoit aucunement denommé impetrant ne la auctorisant en ladite instance, et aussi n'avoit aloer, greé ne consenty quelque chose que ladite demanderesse deist avoir fait et passé avec ledit deffendeur, ains l'avoir fait et faisoit de son auctorité et voullenté desraisonnable, ne faisoit a recevoir et faire et soustenir ladite poursuite a l'encontre dudit deffendeur, ains lui devoit estre octroyé congé de court et despens. Et se ceste conclusion ne lui devoit estre adjugee, si ne devoit il estre tenu de nyer ou cognoistre sesdits seel et seing manuel, actendu qu'il n'estoit point adjourner pour ce faire, mais seulement pour respondre a ladite demanderesse, ains feust la conclusion de ladite demanderesse, quant a ce, dicte et declaree inadmissible et de nulle valeur. Disoit aussi ledit deffendeur que ladite demanderesse ne faisoit a recevoir a demander lesdits IIIe XXX lb., par vertu de ladite cedulle, pour deux causes principalement : la premiere, pour ce que ladite cedulle, se cedulle est, seroit condicionnee de apres la mort desdits deffendeurs, et ou cas que ladite demanderesse le survivroit et se

gouverneroit honestement, avoir ladite somme ; or, estoit il ainsi que ladite demanderesse se gouvernoit tres dissolument et autrement qu'elle ne devoit, et aussi estoit incertain se elle survivroit ledit deffendeur, par quoy et aussi que toutes cedulles doivent estre causees des causes pour quoy elles sont faictes et passees, ce que n'estoit ladite cedulle, et quant elle le seroit, ce seroit cause de turpitude, laquelle ne doit avoir aucun lieu ou estre d'aucune valeur ; ladite cedulle ne devoit porter aucun fruit ou proufit a ladite demanderesse ; et au regard desdits L lb. gros qu'elle requiert et maintenoit lui devoir estre baillées et assignees par ledit deffendeur pour son vivre et entretenement, ce seroit la mesme somme de IIIe XXX lb. gr. contenue en ladite cedule, qui est vray, soit de L lb. de gros de rente a une vie a compter XV pour cent, pourquoy elle demande une chose deux foiz, dont reçus ne lui estoit du. Et quant ausdites bagues que ladite demanderesse disoit que ledit deffendeur lui detenoit, disoit icelui deffendeur qu'elle ne disoit pas a quel titre, ce qui seroit besoing. Par quoy a requerir qu'il jurast sur ce par serement ou le referast en elle, elle ne faisoit aussi a recevoir, ains en devoit estre tenu et declaré exempt, quicte et absolz, et faisoit aussi demande de depens.

Et de la part de ladite demanderesse eust esté repliqué et par ledit deffendeur duppliqué, chacune desdites parties par les raisons et moyens dessusdits et plusieurs autres, de chacun costé alleguez et proposez, plus au long declarez et specifiez en leurs escriptures, lesquelles parties aussi oyes par lesdits commissaires, ilz eussent ordonné et appointé qu'elles escriveraient a toutes fins et qu'elles serviraient de leurs escriptures a tout ce dont adviser se voudroient pardevers eulx, a quoy elles eussent fourny ; et au surplus eust par lesdits commissaires esté fait plusieurs ouvertures et remonstrances a chacune desdites parties pour parvenir a ladite voye de appointement amiable, et pour ce que ilz ne les avoient peu appointer, eussent rapporté en notredit conseil tout ce qu'ilz avoient fait et besoigné en ladite matiere, pour en estre fait et ordonné, comme il appartient.

Et depuis, lesdites parties en leurs proces feussent comparus plusieurs fois en notredit conseil, requerans droit leur estre fait sur ce que dit est ; savoir faisons que, veues lesdites escriptures, livres, cedula et autres enseignements, exhibez par lesdites parties, et considéré tout ce que fait a veoir et considerer en ceste partie, et qui mouvoir nous puet et doit, nous,

par ceste notre sentence, avons dit et déclaré, disons et déclarons que ladite demanderesse ne fait a recevoir de faire poursuite contre ledit deffendeur, pour les causes et choses dessus declarees, lequel deffendeur avons pour ce absolz et absolvons de l'impetition et demande de ladite demanderesse en ceste partie, sauf et reservé a icelle demanderesse, toutes et quanteffois qu'elle sera deument auctoriser de povoir, se bon luy semble, faire poursuite et demande audit deffendeur de la dite aiguere doree en valeur de XIII lb. de gros, dudit lit en valeur de IIII lb. gr., de la croisette aornee de cinq dyamans a table et de trois perles de XX lb. de gros, et desdits deux verges garnies d'un rubis et d'un dyamant du pris de XXX eseuz d'or, dont cy dessus est faite mention, et lesquelles choses elle dit a elle appartenir, en compensant tous despens faiz en ceste instance par chacune desdits parties, et pour cause.

En tesmoignage de ce etc... Donné a Hesdin le IXe jour de novembre l'an Mil IIII^c LXX.

Brussel, Alg. Rijksarch. *Grote Raad van Mechelen*,
Reg. n° 790. Register van arresten 2 Mei 1470 -
2 April 1471, fo 162.

ARREST VAN DE GROTE RAAD IN ZAKE VAN DER WIJCK TEGEN ARNOLFI

Arras, 18 Juni 1471.

Op vordering van Christina van der Wijck in teruggave van juwelen, tegen G. Arnolfini, verklaart de Grote Raad de eis ongegrond, maar behoudt het recht van de eiseres voor om de juwelen terug te vorderen van de amman van Brussel of anderen.

Comme puis aucun temps en ça, damoiselle Chrestienne van der Wijck, pour avoir restitution de plusieurs parties de biens meubles et joyaux, qu'elle prétendoit lui avoir esté prins et ostez par messire Jehan Arnolphin, chevalier, eust, par vertu de certaines lettres patentes par elle sur ce obtenues de mon tres redoubté seigneur, monseigneur le duc de Bourgoingne, fait adjourner ledit messire Jehan a comparoir a certain jour passé pardevant mondit seigneur et mes-

seigneurs de son Grant Conseil estans lez luy, pour lui repondre a telz fins et conclusions qu'elle voudroit contre luy prandre et eslire, afin de parvenir a ladicte restitution, et en oultre proceder comme de raison ; et au jour sur ce servant, comparans lesdites parties oudit Grant Conseil, assavoir, ladicte damoiselle Chrestienne en sa personne, et ledit messire Jehan Arnolphin par maistre Griffon le Fèvre, son procureur, de la part de ladicte damoiselle eust, par forme et maniere de demande, esté dit et proposé que par cidevant elle eust esté garnye de plusieurs biens meubles, vasselle d'argent et joyaulx, et entre les autres, avoit et lui appartenoit une belle esguière d'argent, ou il avoit une Sinte Katharine dessus, et trois gobelès, valissans ensemble la somme de XIII lb. de groz, monnoie de Flandres, lesquelles esguière et gobelès luy eussent esté prises et ostees, environ a dix ans, par ung nommé Josse de Themseke, lors concierge de l'ostel de Croy en la ville de Bruges, lequel concierge, pour icelle cause a l'instance dudit messire Jehan, fu banny hors de ladite ville de Bruges, laquelle esguière d'argent ledit messire Jehan eust depuis recouvré, et promis a ladite damoiselle de la garder et luy rendre ensemble lesdits trois gobelets ; disoit aussi ladite damoiselle qu'elle avoit et lui appartenoit une croysette, garnye de cinq dyamans, en façon de table et trois perles y pendans, que l'ammen de la ville de Bruxelles luy eust osté, avec deux anneaux garniz, l'un d'une table de dyamand et l'autre d'un rubis, qu'elle disoit valoir ensemble la somme de XXVII lb. de groz, dicte monnoie de Flandres, et depuis eust ledit amman ladite croysette et anneaux delivrer audit messire Jehan, lequel avoit promis a ladicte damoiselle de les luy rendre et restituer, ensemble aussi ung lit valissant XX escus d'or, concluant par icelle damoiselle afin que ledit messire Jehan Arnolphin feust condempné a luy rendre lesdites sommes, et afin de despens en cas de proces, en declarant que, pour cause de briefté et afin de faire sommiere proces, elle estoit contente de soy rapporter de ce que dit est, ou serement dudit messire Jehan, et requerant, pour ce, jour luy estre assigné pour faire ledit serement ou le referer a icelle damoiselle.

Sur quoy, lesdites parties oyes, eust esté ordonné que ledit messire Jehan viendroit a certain jour passé, en sa personne, oudit Grant Conseil pour faire ou referer ledit serement, auquel jour feust venue et comparue ladite damoiselle en sa personne, et non ledit messire Jehan Arnolphin, soy faisant

excuser pour raison de l'occupation de maladie qu'il avoit, et dont il eust fait apparoir par certification de son curé, veue laquelle occupation de maladie, eussent esté commis et ordonné maistres Charles Soillot et Anthoine de Halewin, secretaires de notredict seigneur le duc, pour eux transporter en ladite ville de Bruges, au lieu de la demeure dudit messire Jehan, et recevoir de luy ledit serement, ou cas que accepter le veulsist, et en ce cas le oyr et examiner sur telz interrogatoires, que ladite demanderesse voudroit bailler en leurs mains, pour, ce fait, et sa deposition sur ce mise et redigee par escript par lesdits commis, estre renvoyee oudit Grant Conseil, et en estre ordonné comme de raison.

En ensuiant le quel appointment lesdits maistres Charles Soillot et Anthoine de Halewin se feussent transportez oudit lieu de Bruges, et illec eussent oy et interrogé par foy et serement solemnel ledit messire Jehan de et sur les dictes interrogatoires, et sa deposition mise et redigee par escript, eussent renvoyee oudit Grant Conseil, feablement close et scellee comme il appartenoit, sur laquelle, lesdites parties ont requis leur estre fait et dit droit.

Veue laquelle deposition dudit messire Jehan Arnolphin, et tout ce que par icelle appert, et considéré en oultre ce que faisoit a veoir et considerer en ceste partie, mondit seigneur a, par sa sentence diffinitive et pour droit, absolz et absolt ledit messire Jehan Arnolphin de l'impeticion et demande de ladite demoiselle Chrestienne van der Wijck, en compensant neantmoins les despens de ceste instance, et pour cause ; et au surplus a mondit seigneur réservé, et reserve a ladite demoiselle son action et poursuite a l'encontre de messire Jehan d'Enghien, chevalier, seigneur de Kestergate, Jehan Beyssel et tous autres, touchant ladite croysette garnie de cinq tables de dyamans et III perles y pendans, ensemble des deux verges, l'une d'un ruby et l'autre d'un dyamant, pour icelle action povoir ententer, la ou et ainsi que bon luy semblera, et ausdits messire Jehan d'Enghien et Jehan Beyssel leurs deffenses au contraire.

Ainsi fait et prononcé en Cité lez Arras, le XVIIIe jour de juing l'an Mil CCCC LXXI.

Brussel, Alg. Rijksarch. *Grote Raad van Mechelen*,
Reg. n° 791, Register van arresten, 4 Mei 1471 -
31 Juli 1472, I, f° 56.

Une lettre de Dom Corneille Heddebault, d'Ypres (1783).

La correspondance des Mauristes, conservée en grande partie à la Bibliothèque Nationale à Paris, est, pour l'histoire religieuse aux XVIIe et XVIIIe siècles, une mine d'informations qui est encore loin d'être épuisée¹. Les bénédictins de Saint-Germain-des-Prés ont conservé plusieurs lettres de leurs confrères des Pays-Bas autrichiens, en particulier des moines d'Affligem². Dom Ursmer Berlière en a publié jadis plusieurs, notamment deux lettres du prier de l'abbaye de Saint-Jean-au-Mont, dom Jean de Blicck³. Dans le tome 41 du fonds de Picardie à la Bibliothèque Nationale, qui contient la correspondance de dom Grenier, on peut lire, au folio 454, une autre lettre qui porte également la signature d'un moine d'Ypres : dom Constantin Heddebault, dernier abbé de Saint-Jean-au-Mont.

Son correspondant, dom Grenier, est bien connu des érudits qui lui doivent les précieuses copies de la collection Moreau et de celle de Picardie. Pierre-Nicolas Grenier est né à Corbie, le 10 novembre 1715. Il fit profession à Saint-Faron de Meaux en mai 1745. Ordonné prêtre, le 17 avril 1753, il fut envoyé à Paris au couvent des Blancs-manteaux où étaient rassemblés les meilleurs éléments de la Congrégation de Saint-Maur. Il passa de là à l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés pour y travailler un moment à la *Gallia*

(1) Dom Thierry REJALOT, de Maredsous († 1940), a publié, en supplément à la *Revue Mabillon*, de Ligugé, un *Inventaire des lettres des Bénédictins de la Congrégation de Saint-Maur*, resté malheureusement inachevé; on y trouvera le signalement d'environ 2.600 lettres imprimées.

(2) Dom U. BERLIÈRE, *Lettres des moines d'Affligem aux bénédictins de Saint-Maur (1642-1672)*, dans *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, LXV, 6e série, t. V, 1913, p. 101-226, (tiré-à-part, Anvers 1913). Du même auteur voir encore *Les correspondants littéraires des bénédictins de Saint-Maur dans les monastères belges*, dans *Revue bénédictine*, t. VI, 1889, p. 542-549.

(3) Dom U. BERLIÈRE, *Mabillon et la Belgique*, Ligugé, 1913 (extrait de la *Revue Mabillon*), p. 43 et 56. La deuxième de ces lettres est un document poignant sur les souffrances de la population flamande à l'époque des guerres de Louis XIV.

christiana. C'est dans ce monastère qu'il mourut, le 2 mai 1789⁴.

Dom Grenier avait été appelé, en juillet 1763, à faire partie du Comité pour la Recherche des monuments de l'histoire et du droit public de la monarchie française, présidée par le Garde des sceaux. Pourvu du titre d'historiographe de la Picardie, il se préoccupa de publier une **Histoire générale de la Picardie** mais il n'a jamais rédigé que l'introduction⁵, pour laquelle il a rassemblé une documentation considérable.

Ses recherches l'avaient amené à écrire à dom Heddebault, auquel il demandait copie de quelques lignes d'une charte du comte Eustache de Boulogne de l'année 1100. Nous ne savons pas où les deux moines avaient appris à se connaître : sans doute dans les Pays-Bas, car il est fait allusion à un voyage précédent de l'historiographe. Leurs relations, en tout cas, avaient tout de suite pris un tour amical : si dom Heddebault a tant tardé à répondre, c'est parce que dom Grenier l'avait interrogé sur la succession de dom Colomban de Zuttere, abbé de Saint-Jean-au-Mont, mort le 13 décembre 1782. Le moine français n'ignorait pas la sympathie dont l'archiviste de Saint-Jean jouissait au sein de sa communauté ; il avait formé des vœux en sa faveur. Dom Heddebault l'en remercia avec autant de discrétion que de courtoisie.

Bien qu'elle soit avant tout une réponse à une question d'ordre scientifique, la lettre de dom Heddebault renferme des renseignements curieux sur la situation religieuse à Ypres à la veille de la révolution brabançonne. On en

(4) H. WILHELM, *Nouveau supplément à l'histoire littéraire de la Congrégation de Saint-Maur* (publié par dom U. BERLIÈRE avec la collaboration de dom A. DUBOURG et de A.M.P. INGOLD), Paris, 1900, p. 264-268. On trouvera également de nombreuses indications biographiques dans l'introduction à *Histoire de la ville et du comté de Corbie*, de dom CHENIER, éditée par H. JOSSE, A. DE CALONNE et Cl. BRUNEL, Paris 1910.

(5) M. LECOMTE, *Les Bénédictins et l'histoire des Provinces aux XVIIe et XVIIIe siècles*, dans *Revue Mabillon*, XVIII, 1928, p. 118-121 et p. 125.

prendra connaissance avec un intérêt d'autant plus vif que ce document nous aide à tirer de l'ombre une figure demeurée jusqu'à présent mal connue.

Voici, en effet, le peu que nous ayons pu rassembler sur la carrière du dernier abbé de Saint-Jean-au-Mont.

Dom Constantin Heddebault est né à Ypres, le 16 mars 1739. Il fit profession à l'abbaye de Saint-Jean le 31 mai 1758 sous le nom de Corneille ⁶. Il fut ordonné sous-diacre à Bruges le 19 septembre 1761 ⁷. Encore que ce ne fut sans doute pas son unique emploi, il remplit à Saint-Jean les fonctions d'archiviste, et c'est à ce titre qu'il entra en relations avec dom Grenier, auquel nous le voyons écrire le 17 mai 1783. Il succéda à l'abbé Colomban de Zuttere après plus d'une année de vacance du siège abbatial, et il reçut la bénédiction abbatiale, le 16 novembre 1787, des mains de l'évêque d'Ypres, Mgr de Wavrans ⁸.

Comme la plupart des prélats de son temps, le nouvel abbé de Saint-Jean est amené à participer aux assemblées publiques. Le 30 mars 1789, il prend place, à côté des abbés de Berges-Saint-Winoc et de Vormezele, aux côtés de l'évêque d'Ypres qui préside, à Bailleul, la réunion des trois ordres des Etats de Flandre française ⁹. Au moment de la révolution brabançonne il est député du clergé à la « Vergadering van West Vlaanderen » (7 décembre 1789), qui le députe à son tour aux Etats généraux siégeant à Bruxelles (janvier 190) ainsi qu'aux scéances du Congrès renforcé, du 23 au 28 août de la même année ¹⁰. A l'ap-

(6) I. DE COUSSEMAKER, *L'abbaye de Saint-Jean au Mont du XVe au XVIIIe siècle*, dans *Annales du Comité flamand de France*, XVII (1888), p. 21.

(7) BRUGES, *Archives de l'Etat*, arch. eccl. 190.

(8) M. ENGLISH dans *De Stem uit de Kerktoren, Parochieblad van St. Nikolaas Ieper*, sept.-oct. 1947, d'après les *Acta episcoporum Iprensium*, aux Archives de l'Evêché de Bruges.

(9) L. DETREZ, *Un collège sous les Jésuites. Bailleul en Flandre*, Lille 1942, p. 119.

(10) *Annales Soc. hist. arch. et littér. d'Ypres*, III, 1865, p. 209 et 238; Th. JUSTE, *La république belge 1790*, s.l. n.d., p. 16 et 349, d'après GACHARD, *Documents politiques et diplomatiques sur la révolution belge de 1790*, que nous n'avons pu consulter.

proche des armées autrichiennes les Etats généraux s'étant dispersés, dom Heddebault reparut à l'assemblée d'Ypres, le 27 novembre 1790, où il fut accueilli sans enthousiasme ¹¹.

Son monastère fut supprimé par un décret du Directoire, le 2 novembre 1796 ¹². On trouve le nom de dom Heddebault sous une protestation collective des couvents supprimés de la ville d'Ypres ¹³. Dans la suite l'abbé de Saint-Jean-au-Mont refusa de prêter le serment « de haine à la royauté et à l'anarchie » exigé par les Jacobins. Il se réfugia à Bailleul, où son monastère avait possédé des biens. C'est là qu'il fut débusqué, le 20 avril 1798, dans la maison du citoyen Cleenewerck de Gheus. Peu après, sans doute le 1er novembre, il fut conduit à Douai pour s'y entendre condamné à l'emprisonnement ¹⁴. On le voit écrire de cet endroit à l'administration communale de Bailleul pour lui demander l'attestation que, depuis la promulgation de la loi du 19 Fructidor an V, il n'a exercé aucune fonction de son ministère, qu'il n'a pas occasionné de troubles et qu'aucune dénonciation n'est parvenue contre lui. Le conseil communal lui envoya le certificat demandé et il est possible qu'il fut remis en liberté ¹⁵. Cependant, en juillet 1799, on le retrouve incarcéré au séminaire de Bruges, où il resta enfermé jusqu'à la fin de l'année ¹⁶. Il retourna ensuite à Bailleul, où il mourut le 21 juillet 1809.

Dans le but de faciliter la lecture de cette lettre, nous en avons développé la ponctuation et redressé ici et là l'or-

(11) *Annales Soc. hist. arch. litt. Ypres*, III, 1865, p. 280 et 285.

(12) *Parochieblad van St Nikolaas*, loc. cit.

(13) Document reproduit par L. VAN HOLLEBEKE, *L'abbaye de Nonnenbossche près d'Ypres*, Bruges 1865, p. 134.

(14) J. FICHEROULLE, *Bailleul, pages d'histoire locales*, Bailleul 1898, p. 167; L. DETREZ, *Un collège sous les Jésuites*, p. 140; J. B. VAN BAVEGEM, *Het martelaarsboek der Belgische geestelijkheid*, 2e édit., Gand 1875, p. 252.

(15) J. FICHEROULLE, affirme qu'il fut relâché à la vue des certificats produit; J. B. VAN BAVEGEM, ne connaît qu'une seule captivité, commencée à Douai et poursuivie à Bruges.

(16) J. B. VAN BAVEGEM, loc. cit.

thographe. Quant au document de 1100 dont l'historiographe de Picardie avait demandé la transcription, il est trop connu pour que nous le reproduisions à nouveau ; on pourra le trouver au tome II des *Opera diplomatica* de Miraeus-Foppens, p. 1311. Nous nous bornons donc à indiquer l'incipit et l'explicit du fragment cité.

Dom N.-N. HUYGHEBAERT.

Ypres le 15 may 1783.

Monsieur et cher confrère,

A mon retour d'une absence que j'ai faite, j'ai trouvé votre honorée du 22 avril dernier. Je vous avoue que j'ai différé encore à répondre à icelle jusqu'à ce moment, croiant pouvoir satisfaire à votre curiosité. Jusqu'ici nous n'entendons rien de la nomination d'un nouvel abbé pour notre maison à faire par sa majesté l'Empereur et Roi, tout de même comme si elle ne devait pas se faire. A Bruxelles même on ne sait qu'en penser, d'autant plus que depuis 12 à 14 mois il ne se fait à Vienne aucune nomination aux abbayes vacantes. Peut-être que nous avons à craindre le même sort que septante-trois communautés de filles, Chartreux et Trinitaires supprimés dans le pais-bas autrichien, dont trois dans la ville d'Ipres, auxquels on a intimé l'ordre de suppression la semaine passée 17. Cependant la cour de Bruxelles nous assure qu'il n'y a rien à craindre pour l'ordre de Saint Benoît et encore moins pour notre maison en particulier, vu que quatre cinquième de nos revenus sont situés hors de ce royaume 18. Quoique incertain à tous égards sur l'événement de la nomination future, je vous ai toutes les obligations pour les vœux que vous avez la bonté de faire en ma faveur. Si cela ait lieu, ce sera pour vous en témoigner ma reconnaissance quand il vous plaira de venir nous voir, car je suppose que vos besoins vous conduiront encore dans notre pais.

Vous me demandez la transcription de quelques lignes de la charte d'Eustache, comte de Boulogne, de l'année 1100, pour l'abbaye de la Capelle. Très volontiers, je suis charmé de pouvoir vous être utile. La voilà comme vous la désirez :

(17) Baron A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, compte-rendu de l'ouvrage de J. LAENEN, *Etude sur la suppression des couvents par Joseph II dans les Pays-Bas autrichiens (1783-1794)*, in *Annales Soc. Emul.*, LVI, 1906, p. 310-321.

(18) Notamment les biens de l'abbaye de la Capelle unie à Saint-Jean-au-Mont en 1418, ainsi que ceux de la commanderie des Antonins de Bailleul.

« Liberum ei scabinum concedo... abbas consilio fratrum suorum, etc. »

On prétend que l'abbaye de la Capelle fut fondée en 1090 par Sainte Ide, comtesse de Boulogne, et quoique cette chartre de 1100 ne soit qu'une ratification de la fondation faite par Eustache le jeune, du vivant de sa mère, cependant je ne crois pas qu'il existe ou ait existé une autre chartre de fondation que cette ratification.

J'ai l'honneur d'être, avec offre de service où je pourrais vous être utile et des sentiments distingués,

Monsieur,

votre très humble et très obéissant serviteur

C. Heddebault relig. et archiviste
de l'abbaye de St Jean au Mont.

A Monsieur

Monsieur dom Grenier,
religieux bénédictin et archiviste
royal de Picardie en l'abbaye
de St Germain des Prez
à Paris

Boekbesprekingen

G. DE POERCK, *La Draperie médiévale en Flandre et en Artois. Technique et Terminologie*, avec des compléments par M. Dubois (Paris) et une introduction par H. Van Werveke (Gand). T. I. *La Technique*. 342 pp. T. II. *Glossaire français*. XIV + 254 pp. T. III. *Glossaire flamand*. 194 pp. Bruges, De Tempel, 1951. (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren, 110e, 111e, 112e afl.).

Jusqu'à ce jour de rares spécialistes, qui limitaient leurs recherches à une seule ville, ont effleuré le problème technique de la draperie médiévale. Pour les historiens qui voulaient étudier l'évolution technique de notre grande industrie médiévale, la compréhension des termes techniques de l'époque les plaçait devant des difficultés presque insurmontables.

Grâce au travail du professeur De Poerck, la compréhension des vieux documents sur la draperie médiévale se trouve beaucoup facilitée.

Dans son premier volume, l'auteur étudie la technique. Il commence par l'étude de la fabrication du fil, pour laquelle on utilisait aussi bien la laine indigène que la laine anglaise. Cette dernière était fournie par les grandes abbayes anglaises, qui, dans les prairies humides, pratiquaient l'élevage intensif du mouton. La laine se divisait en laine de toison provenant de la tonte de bêtes vivantes et en laine morte, attachée aux peaux des bêtes mortes. La fraude consistait à laisser la laine dans un endroit humide pour lui donner plus de poids, ce qui gâtait la qualité (bolwolle), où bien à lui donner une blancheur sans égale en la maquillant au moyen de craie ou de chaux.

La laine était triée, battue au moyen d'une baguette pour en faire tomber les impuretés restantes. Le lavage suivait, ainsi que le graissage au moyen de beurre, pour la rendre plus soyeuse au cours des opérations ultérieures du peignage, de l'arçonnage et du cardage, qui devaient démêler et purifier la laine. Alors seulement elle était passée aux fileuses qui, au début, se servaient de la quenouille ou du fuseau d'après la qua-

lité à produire. Plus tard fut introduit l'usage du rouet à la chaîne.

Pour obtenir la longueur et l'homogénéité prescrites, on évitait le fil. Certains fils étaient doublés et retordés. Le fil était mis sur les bobines et les navettes pour l'opération du tissage. Les fils qui formaient la chaîne du drap étaient revêtus d'un enduit collant pour en diminuer le frottement. Pour le tissage, on employait un métier adapté à la largeur du drap à tisser. Pendant le tissage le tisserand relevait alternativement, par un mouvement du pied, les fils pairs et impairs de la chaîne, et lançait chaque fois la navette de la main gauche à la main droite et ensuite inversement. Le jour même où le drap était achevé, il devait être présenté à l'examen officiel. S'il donnait satisfaction, il était muni d'un plomb.

Mais avant que le drap pouvait être livré au commerce, il devait subir encore de nombreuses transformations et recevoir sa parure. La graisse était enlevée au moyen d'un bain avec de la terre à foulon. On feutra également le tissu en le frappant au moyen de chardons.

L'opération du foulage devait donner plus d'homogénéité au drap en augmentant son épaisseur. Pour le compresser, on le foulait dans une cuve avec les pieds. Ce n'est que plus tard que fut introduit le foulage au moulin. Le drap était plié et l'eau de la cuve était changée plusieurs fois. Le foulage d'un drap entier demandait une journée entière. Après on le frottait derechef au moyen de chardons et on en enlevait les nœuds.

C'est seulement après toutes ces opérations préparatoires que le drap était paré. Les opérations postérieures devaient seulement rendre son aspect plus flatteur. Pour effacer les plis provenant du foulage, les draps étaient tendus sur des rames, où on leur donnait alors les dimensions voulues en les étirant au moyen d'un treuil. Quelques lainages et tondages supplémentaires devaient donner aux poils des tissus un aspect régulier. Enfin, les draps étaient passés à la teinture. L'opération finale était le faudage : le drap était plié et on y intercalait des planchettes de bois pour donner à la pièce d'étoffe un format régulier.

Un chapitre spécial est consacré aux couleurs employées à la teinture et dont plusieurs étaient assez primitives et ne pouvaient se mesurer avec les belles couleurs employées par la draperie italienne.

Les derniers chapitres du volume donnent une assez longue nomenclature des tissus médiévaux, ainsi que la description de

chaque variété et des spécialités fort diverses des centres drapiers d'Aire, d'Arras, de Béthune, de Bruges, de Douai, de Valenciennes et d'Ypres.

Parmi les appendices du premier volume se trouve un catalogue des différentes reproductions artistiques des opérations de l'ancienne draperie, ainsi que la description des métiers de la laine par A. Neckam († 1217) et J. de Garlande († 1252).

Les tomes II et III de l'ouvrage contiennent respectivement un glossaire français et flamand des termes spécifiques de la draperie médiévale en Flandre et en Artois.

Si le professeur De Poerck regrette dans son introduction de ne pas avoir pu nous donner une étude exhaustive des conditions et des circonstances dans lesquelles s'est formée, dans le nord de la France, la technique de l'ancienne draperie, les deux glossaires et surtout le volume sur la technique, rendront des services inestimables aussi bien aux historiens qu'aux philologues.

JOS. DE SMET

A. JANSSENS de BISTHOVEN & R. A. PARMENTIER, *Le Musée Communal de Bruges. (Les Primitifs Flamands. Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au quinzième siècle. Fasc. 1-4)*. Antwerpen. De Sikkel, 1951. In 4°, x - 74 pp. Met 230 bladzijden illustratie. Ingen.: Fr. 420 (Geb.: 480. In portefeuille : Fr. 520).

Dit werk is het eerste deel - vormende de vier eerste afleveringen - van een omvangrijk standaardwerk dat een volledig overzicht zal geven van de z. g. Vlaamse Primitieven, d. w. z. alle schilderijen die gewoonlijk onder deze naam worden samengebracht en practisch behoren tot de 15e eeuw, van de voorlopers van de Gebroeders van Eyck tot Gerard David. De bewerking geschiedt per museum ; aangekondigd worden afleveringen over de Vlaamse Primitieven aanwezig in de musea van Brussel, Antwerpen, Londen, Parijs, Berlijn, Amsterdam en Turijn. Voor Brugge worden afleveringen over de musea van het Sint-Janshospitaal en van de Commissie van de Burgerlijke Godshuizen in het vooruitzicht gesteld.

De typografisch uiterst verzorgde uitgave bevat eerst en vooral een overweldigend plaatwerk, een reeks van 230 grote afbeeldingen geput uit de schatten van het Centraal Icono-

grafisch Archief voor Nationale Kunst. Elk werk wordt eerst op zijn geheel afgebeeld, daarop volgen details op ware grootte en vergrotingen van fragmenten. Sommige opnamen zijn louter documentair bedoeld en illustreren de beschrijving van een toestand van het paneel ; veel vergrotingen en fragmenten zijn echter ook esthetisch een verrassing en een openbaring. De camera leert stellig ook hier ontdekken, zien en genieten. Alleen de laatste plaat (no 15 : Meester van Sint Augustinus) stelt wat teleur : men mist er de verwachte vergroting van de Brugse stadsgezichten die de echte waarde van dat stuk uitmaken.

De tekst is een uiterst systematische groepering van gegevens uit drie speciale vakgebieden samengebracht : stijlcritiek, historische documentatie en laboratoriumonderzoek.

Van ieder werk wordt een technische omschrijving gegeven : vorm, afmeting, vernis, onderhoud, huidige toestand, veranderingen, restauraties. De iconografische beschrijving is zeer gedetailleerd en omvat al de inscripties en wapenschilden, alsook de kleuren. De architectuur van no 9 (Van Eyck, Madonna van der Paele) verdiende misschien een nadere ontleding in verband met de verschillende interpretaties die door de kunsthistorici werden beproefd (zie o. m. J. De Jong, Architectuur bij de Nederlandsche Schilders, blz. 69, 131).

Het historisch overzicht behandelt het auteurschap, de lotgevallen van het schilderij, het verblijf in collecties en exposities, de uiteenlopende toeschrijvingen, de historische en stilistische gronden waarop de toeschrijving werd (en wordt) gebaseerd.

Voor elk nummer volgt dan een lijst van andere versies, reproducties en (ook gedeeltelijke) copieën ; een uitvoerige bibliographie en de mededeling van de voornaamste historische en literaire teksten die voor het onderzoek zijn gebruikt.

Te midden van deze ontzaglijke, wel geordende compilatie van objectieve en verantwoorde gegevens, hoort men voor elk schilderij een persoonlijke stem, de « opinie » van de auteurs : telkens een sober geformuleerd en wel overwogen oordeel over de materiële toestand, de authenticiteit en de relatieve betekenis van het stuk.

Dit heerlijke boekwerk is een monument van illustratie en documentatie, een onmisbare gids bij de studie van dat deel van ons kunstpatrimonium dat, samen met de Memlingcollectie van het Sint-Janshospitaal, zeker nog steeds het meest tot de uitstraling van Brugge's kunstfaam bijdraagt.

Het initiatief van A. Janssens de Bisthoven om met Brugge het Corpus van de Vlaamse Primitieven in te zetten en tegelijk een model van kunsthistorisch onderzoek op vernieuwde grondslagen te leveren, kan niet anders dan oprechte waardering en bewondering afdwingen.

Een paar opmerkingen. Bij de reeds talrijke rubrieken van de documentatie zou een kleine rubriek over de oude grafische reproducties van elk schilderij niet misstaan. Be-doeld wordt een catalogus van de losse en in boek en tijdschrift voorkomende reproducties in voorfotografische techniek. Dat zou niet alleen een kijk geven op hetgene onze voorouders in de periode van de Romantiek ten dienste stond om de « primitieve » kunstwerken te leren kennen, maar ook medehelpen om de uitstraling van de Brugse kunstschaten historisch te vervolgen. Voor de Memling-collectie van het Sint-Jans-hospitaal zou dat zeker leerrijk zijn.

Uit de vergelijking van de medegedeelde documenten blijkt dat Derival (*Le Voyageur dans les Pays-Bas Autrichiens*, 1783) in zijn beschrijving van schilderijen feitelijk niets anders geeft dan transcripties uit J. B. Descamps.

Tot verdere opheldering van de legende betreffende het portret van Margareta van Eyck (no 8) diene nog de volgende aantekening. In de *Catalogus Hosten-Strubbe* werd reeds uitgemaakt dat Pieter van Lede het stuk, dat hij 22 November 1808 aan de Brugse Academie heeft geschonken, gekocht had aan sieur Coppyn, deken van de opgeheven schildersnering. De « Vondst op de Vismarkt » werd maar tamelijk laat - in de *Catalogus* van 1902 - door Weale in omloop gebracht. Uit gelijktijdige aantekeningen van de Brugse schilder J. K. Verbrugge vernemen we de volgende aanvullende bijzonderheden over aankoop en schenking. Verbrugge had omstreeks 1800 van sieur Coppyn het portret in handen gekregen om er een getekende copie van te maken. Pieter van Lede, kerkmeester van S. Salvators, heeft toen het stuk herhaalde malen gezien op het atelier van Verbrugge in de Nieuwstraat. Dat bracht hem op de gedachte het Coppyn af te kopen. En hij schonk het aan de Academie toen hij, als nieuwe confrater van de vereniging, voor het eerst deelnam aan het Sint-Lucasfeest dat, in 1808, op 22 November in het Brugse Stadhuis gevierd werd.

A. VIAENE.

J. E. CORNILLIE. *Ieper door de eeuwen heen*. Uitgegeven onder de auspiciën van het Stadsbestuur. Langemark, Drukkerij Vonksteen, 1951. In-8, 376 blz. Met 58 platen en 2 kaarten. Gebonden: Fr. 300.

De uitgave van dit postuum verschenen werk van J. E. Cornillie (Vlamertinge 1872 - Ieper 1939) werd verzorgd door Dr J. Deconinck en Stadsarchivaris O. Mus. Op de index na was de tekst voltooid even voor de dood van de schrijver. De uitgevers hebben geen moeite gespaard om de nagelaten tekst tot zijn volle waarde te laten komen : de indeling en de bibliografie werden herzien ; een uitvoerige index, met verwijzing naar de samenvattende kaarten, maakt het werk zeer bruikbaar ; een keurige documentaire illustratie werd er in samengebracht. Heeft Ieper lang gewacht op een geschiedenis, hier krijgt het een werk dat de onmisbare grondslag legt voor elke verdere uitdieping van zijn verleden.

Afgezien van de bondige inleiding over het ontstaan en de ontwikkeling van de stad, is het werk op zijn geheel een «Geschiedkundige Wandeling door de straten van Oud Ieper». Ook de militaire geschiedenis, wordt vertoond in de lotgevallen van de oude versterkingen en volgens dezelfde topografische methode doorlopen we de oude voorgeborchten. Elke plaats wordt opgeroepen met haar oudste benaming en boeiend weet de schrijver te vertellen hoe de plaats er uit zag en hoe haar naam veranderde « door de eeuwen heen », en van welke gebeurtenissen zij getuige is geweest. Nevens de ernstige toon van het gezifte toponymisch en historisch materiaal horen we nu en dan de lichtere klank van overlevering en kroniek. En elke bladzijde is getuigenis van een man die het verdwenen Ieper van vóór 1914 de visu gekend heeft.

Cornillie heeft het Iepers stadsarchief vóór 1914 gekend. Hij nam er nota's die ten dele aan de vernieling van de oorlogsjaren ontsnapten. Alles wijst er echter op dat zijn z. g. onderzoek van het stadsarchief zich beperkt heeft tot de bibliotheek van deze instelling. Uit de ontleding van zijn boek blijkt niet dat hij ooit op een archiefstuk van Oud Ieper heeft gewerkt. Zijn desbetreffend materiaal is zonder uitzondering ontleend aan de gedrukte bronnenuitgaven van vóór 1914. Deze werkwijze verklaart o. m. de schaarsheid van de huisnamen te midden de betrekkelijke rijkdom van straat- en plaatsnamen die de schrijver in zijn werk heeft samengebracht.

Tot het archief van Oud Ieper is Cornillie nooit doorgedrongen. Het past met nadruk daarop te wijzen om misvatting en legende te voorkomen.

Uit de gedrukte bronnen zelf heeft de schrijver niet al de oudste vermeldingen bovengehaald. In het « Cartulaire » van St. Maartens heeft hij latijnse en romaanse benamingen voorbijgezien als la Mote dou Conte (1309) en Mariscus (1281) die een plaats verdienen vóór zijn oudste opgave van 's Gravenwal (1325) en Meersch (1325). Spijtiger is dat Cornillie het Toponymisch Woordenboek van De Flou niet nauwkeurig heeft geraadpleegd. De Flou had immers vóór 1914 in het Iepers Archief gewerkt en vooral talrijke toponymische excerpten van archivaris De Sagher gekregen. De verwijzingen van De Flou naar het Iepers Archief en naar de Ieperse chirografen zijn, na de vernieling, enige getuigen geworden. Uit de chirografen vermeldt De Flou 's Gravenwal in 1282, Stegelstraat in 1282, Meersch in 1266, Luustrate in 1273, terwijl Cornillie resp. 1325, 1314, 1325 en 1316 als oudste vermelding voor dezelfde plaatsnamen opgeeft.

De voorgaande vaststellingen verminderen in genen dele de verdienste van het werk. Cornillie is de eerste die de talrijke archiefteksten en bronnen uitgegeven door Diegerick, D'Hoop, Feys, Nelis, Vandenpeereboom, Des Marez, De Sagher, e. a. uit de bibliotheek heeft opgegraven en vlijtig geëxcerpeerd naar een bepaalde opvatting. De beperking zelf van zijn gezichtsveld mag hem, bezielde amateur, tot een verdienste aangerekend worden. Onvervangbaar is zijn persoonlijkheid die de verzamelde documenten heeft gelezen en beleefd in het kader van het verdwenen Oud Ieper, dat het kader van zijn topografische beschrijving is.

Cornillie heeft ten andere na 1914-18 wél uit sommige handschriftelijke bronnen geput. Buiten de Handschriften van Lambin (Kon. Bibliotheek te Brussel) heeft hij enkele stukken geraadpleegd die niet in de Bibliografische Lijst voorkomen, namelijk een paar registers van Confrerieën, Registers van de Kerkfabriek van Sint-Maartens en nog een paar nummers van het Rijksarchief te Brussel.

Van de kronieken heeft hij dankbaar gebruik gemaakt : Boeteman, Ramaut en Van Hernighem citeert hij meermaals ; ook de Kroniek van Ieper van de Gentse Universiteitsbibliotheek haalt hij terloops aan. Van de kroniek van Augustijn van Hernighem heeft hij alleen het uitgegeven gedeelte gekend dat de jaren 1572-83, 1587-91 omvat. Het oorspronkelijk Handschrift (in de Kortrijkse Stadsbibliotheek) loopt

echter van 1562 tot 1595 met een onderbreking van één enkel jaar, n. l. 1584.

Uit de Ieperse dag- en weekbladen van vóór 1914, alsook uit 't Nieuw Ieper van 1920-24 heeft de schrijver waardevolle gegevens verzameld en in zijn beschrijving verwerkt.

Een bijzondere vermelding verdienen ten slotte de goede philologische nota's die bij sommige plaatsnamen werden gevoegd en ontleend zijn aan de verhandeling van licentiaat V. Verfaillie : Schets ener Toponymie van Ieper historisch bewerkt tot omstreeks 1600. Een getypt exemplaar van dit werk is voorhanden in de Ieperse Stadsbibliotheek.

A. VIAENE.

V. ARICKX. *Geschiedenis van Pittem*. Pittem, G.A. Veys, 1951. In 8°, 256 blz. Fr. 150.

Met genoegen begroeten wij het verschijnen van deze monographie, die een eervolle plaats zal innemen onder de beste gemeentegeschiedenissen van onze streek. Alhoewel over het verleden van Pittem betrekkelijk talrijke archiefstukken bewaard zijn gebleven, en er mensen als Juliaan Claerhout en stond er nog geen volledige geschiedenis van deze parochie. Ineens streeft Pittem nu veel parochiën voorbij, dank zij het werk van de Heer Arickx.

Schrijver heeft de documentatie grondig doorgemaakt en benuttigd ; zijn werk is voorbeeldig geordend, de voorstelling is zakelijk en duidelijk. Wij onderlijnen graag het belang van de voortreffelijke geographische beschrijving van de gemeente, de zakelijke gegevens over de voorhistorische, Romeinse en Frankische tijd, de nauwkeurige uiteenzetting over de lenen en heerlijkheden, de gegevens over het volksonderwijs vanaf de 18e eeuw.

Een overzicht van de bronnen, twaalf bladzijden illustraties, een uitgebreid register over de bizonderste Pittemse figuren en een zeer mooi afgewerkte kaart met haar plaatsnamenregister verhogen grotelijks de waarde en de bruikbaarheid van het werk. De verzorgde typographische uitvoering en de keurige omslag geven aan het werk een aangenaam uitzicht.

Dit werk strekt tot eer van de schrijver maar ook van het gemeentebestuur dat er de uitgave van mogelijk gemaakt heeft. Het mag tot voorbeeld gegeven worden aan allen die de ambitie koesteren een gemeentegeschiedenis op te stellen.

A. HODUM.

D. VERSTRAETE en A. RYSERHOVE. *Het Prinsengoed te Knesselare en de Heerlijkheid van het Knesselaarse te Oedelem*. 1951. 16 bl., plan, ill.

Dit is het eerste deeltje van de hoevenreeks te Knesselare. Het is gewijd aan de Prinsenhoeve die ligt langs de Oude Gentweg, op de grens van Oedelem en Knesselare. Het hof zelf stond oorspronkelijk op Oedelem, terwijl het meeste land ervan op Knesselare lag. In de loop van de eeuwen werden de gebouwen van de hofstede dikwijls vernield en heropgebouwd, nu eens op Oedelem en dan op Knesselare.

In later eeuwen behoorde deze hofstede tot het domein van de vorst, totdat ze door Maria Theresia in 1761 verkocht werd aan de griffier van Ursel en van het Knesselaarse.

Deze hofstede was de zetel van het leenhof van de heerlijkheid van het Knesselaarse, die volledig op Oedelem lag. Daar ook vergaderde de vierschaar van deze heerlijkheid.

Een zeer overzichtelijk plan geeft de grenzen van het Knesselaarse. Het lag onder het Brugse Vrije, evenals de heerlijkheden van Praat en van Wulfsberge te Oedelem, waaraan het paalde in het N. en het W. De zuidergrens werd gevormd door het Land van de Woestijne en de Grafelijkhede van Knesselare, die lagen onder de Oudburg van Gent.

In het boekje vinden we een foto van de gebouwen van de hofstede zoals ze nu zijn, alsook van twee grensstenen met opschriften die nu nog op het Prinsenhof staan.

J. D. S.

Kroniek

(Afgesloten op 1 Maart 1952)

In Memoriam.

Te Oostende, waar hij pastoor van de Sint-Jozefparochie was, overleed op 9 Januari ll. *E. H. ALFRED DE MEESTER*. Geboren te Brugge op 16 November 1878, werd hij in 1901 priester gewijd. Leraar benoemd aan het Sint-Lodewijkcollege van zijn geboortestad, zou hij gedurende ongeveer twintig jaar zijn rijke geest- en gemoedsgaven kwistig ten beste geven aan de leerlingen van zijn geliefde poësisklas. Een ganse generatie werd er in liefde zowel tot de klassieke als de moderne literatuur opgeleid. Zijn vele bezigheden in die tijd, alsook later toen hij te Nieuwpoort en te Oostende pastoor was, lieten hem niet toe zelf litterair werk te publiceren. Af en toe gaf hij in onze « Handelingen » een bespreking van een belangrijk litterair-historisch boek. Hij was de broeder van ons geacht lid, kanunnik Alfons De Meester.

Op 23 Juli 1951 overleed te Gent onze medewerker *CARLOS VANDEN HAUTE*, doctor in de Wijsbegeerte en Letteren en ere-conservator van het Rijksarchief aldaar. Hij werd te Tienen geboren de 22 April 1882 en was gedurende elf jaar, nl. van 1907 tot 1918, adjunct-conservator bij het Rijksarchief te Brugge. Hij inventariseerde er gedeeltelijk de archieven van de Kasselrij Ieper en van het Leenhof van de Burg te Brugge, alsook voor zover ze er bewaard worden deze van de Brugse ambachten en neringen. Wij zijn hem nog een inventaris van het oud archief der stad Roeselare schuldig. In onze « Handelingen » verschenen van zijn hand twaalf verschillende bijdragen, waaronder de uitgave van een kroniek der St.-Andriesabdij. Zijn voornaamste werk op historisch gebied was echter de publicatie van de stamboeken en van het obituarium van het Brugse ambacht der beeldenmakers en zadelmakers.

CORNELIUS MARINUS PLEYTE, geboren te Utrecht in 1862, is te Roosendaal (Noord-Brabant) op 12 November 1951 overleden. Hij plaatste in onze « Handelingen » van 1936 een studie over het schip dat in 1899 te Brugge bij het graven van het zeekanaal werd gevonden.

NIEUW HISTORISCH TIJDSCHRIFT.

Nieuw en niet nieuw ! Het gaat om het tijdschrift van de Cisterciënsers : *Cîteaux in de Nederlanden*. Het verscheen gedurende twee jaar in gestencilde afleveringen. Thans zet de derde jaargang in met een gedrukt nummer. Uit de verantwoording (blz. 1-2) blijkt dat de redactie zich voorneemt « wetenschappelijk-verantwoorde bijdragen te leveren, die niet alleen de geschiedenis der Orde van Cîteaux in de Nederlanden vanaf de stichting tot het einde der 18e eeuw, maar ook haar spiritualiteit, liturgie, literatuur, intellectueel leven, recht, economie en kunstuitingen, van naderbij belichten ». We verhoopen dat « Cîteaux in de Nederlanden » ook degelijke studies zal geven over de Orde in het oude graafschap Vlaanderen. Met spijt stellen we vast dat in dit eerste nummer, de studie over de Cisterciënser Economie ons in dit opzicht zeer teleurgesteld heeft. Schrijver schijnt niet op de hoogte te zijn van hetgeen verscheen de laatste twintig jaar over Cîteaux in Vlaanderen! Intussen wensen we toch alle heil aan het nieuwe tijdschrift !

GEKNOEI MET OUDE ARCHIEFSTUKKEN.

In « Wetenschappelijke Tijdingen », 1952, nr 2, geeft Dr M. Gysseling een zeer lezenswaardige bijdrage, waarin hij het geknoei met oude archiefstukken aanklaagt, dit met feiten aan de hand. In zijn betoog handelt schrijver vooral over de Oostvlaamse depots, niets omdat in de andere provinciën de wantoestanden minder groot zouden zijn, doch omdat hij het Oostvlaams archief beter kent. Ongetwijfeld geldt zijn klacht ook voor ons Westvlaams archief. Zoveel is reeds teloor gegaan in de loop der tijden, niet het minst in de Moerlemeie van 1914-18 (denk aan het Iepers archief en aan dit van de meeste front-gemeenten!), dat er beslist dient opgetreden om hetgeen nog overblijft zorgvuldig te bewaren ! En dat ook in onze tijd scherp dient gewaakt, blijkt o.m. uit het feit dat, naar ons werd medegedeeld, een groot deel van het oude stadsarchief van Gistel onlangs vernietigd werd ! We beamen dan ook de oproep waarmede Dr Gysseling zijn betoog sluit : Wie handelen moet, handele.

Geschiedenis in West-Vlaanderen.**DE SLAG DER GULDEN SPOREN.**

In het jaar van de 650e herdenking van de Guldensporenslag zal menig boek verschijnen, waarin deze beroemde veld-

slag en de geschiedenis van die tijd zullen behandeld worden. Op de eerste plaats dient gewezen op het omvangrijk en streng wetenschappelijk-historisch boek van Dr J. Verbruggen : « De Slag der Gulden Sporen ». (N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen). Niet alleen werden de bekende historische bronnen aan een nieuw en grondig onderzoek onderworpen, doch ook nieuwe bronnen werden aangeboord. Het boek zal geïllustreerd zijn met reproducties van oude documenten en kaarten. — In de keurreeks van het Davidsfonds publiceert Dr T. Luyck een historische studie : « Het grafelijk Geslacht Dampierre en zijn Strijd met Filips de Schone ». Ook dit boek wordt geïllustreerd.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis in West-Vlaanderen.

OUDEHEIDKUNDIGE ONTDEKKINGEN.

Brugge. — Grondwerken op de hoek van de Maagdenstraat en de Houwerstraat hebben twee oude arduinen stenen aan het licht gebracht. Beide hebben de vorm van een laat-Gotisch wapenschild en vertonen op beide zijden het fijn gebeeldhouwd blazoen van Jacques de Bourbon. Zoon van hertog Karel de Bourbon en van Agnes van Bourgondië, werd Jacques geboren in 1446. Hij werd opgevoed aan het hof van hertog Filips de Goede. Ten tijde van zijn opvolger, Karel de Stoute, werd Jacques in 1468 te Brugge opgenomen in de Guldenvlies-orde. Hij stierf enkele dagen nadien en werd met grote praal in de Sint-Donaaskerk begraven. Waarvandaan deze stenen blazoenen komen, blijft nog een vraagstuk. Zijn ze afkomstig van het grafmonument dat opgericht werd in de Sint-Donaaskerk, of van het huis dat hij bewoonde ? Beide stenen zullen aan het Gruuthuse-Museum toevertrouwd worden.

Ieper. — Het zogenaamde « Nieuwerck », dat vroeger aanleunde tegen de oostvleugel van de Hallen, wordt herbouwd. Tijdens de grondwerken werden vijf grafzerken bovengehaald. Naar het schijnt zou men destijds bij het bouwen van het « Nieuwerck » een veertigtal oude grafzerken van de Sint-Maartenskerk in de funderingen gebruikt hebben. De gevonden zerken dateren van 1619 en 1622. De opschriften zijn nog gedeeltelijk leesbaar.

Koksijde. — Deze winter werden de opgravingen in de puinen van de voormalige Duinenabdij voortgezet. Men is er

in geslaagd reeds een groot deel van het puin van de « prelature » bloot te leggen. Naar het schilderij van P. Pourbus, in 1580 gemaakt, was die abbatiale woning een echt paleis met kunstvolle torentjes versierd. De opgravingen hebben het onderste deel van die torentjes en van de muren aan het licht gebracht. In de verscheidene plaatsen, waarvan sommige betrekkelijk grote afmetingen hadden, werden de overblijfsels van vijf monumentale haarden gevonden. De vloer van een van de torentjes was nog gedeeltelijk met sierlijk en welbewaarde geglazuurde tegels bedekt. Ieder tegel draagt, op gele bandjes, het volgens opschrift in rode gotische letters : « Vlaendr de leeu » en « vyve borgonge ». In de puinen van de prelatuur werd ook de oude waterleiding ontdekt, alsook de trap die toegang gaf tot de kelders. Die trap werd destijds toegemaakt en een vloer werd erop gemetseld.

Kortrijk. — Verscheidene merkwaardige ontdekkingen werden onlangs in deze stad gedaan. De eerste is ongetwijfeld van allergrootst belang. Op twee plaatsen, namelijk op het buitengehucht Walle en op korte afstand van de baan Kortrijk-Oudenaarde, heeft men bij grondwerken graven uit het Gallo-Romeinse tijdperk ontdekt. Aangezien tot nu toe zeer weinig dergelijke graven in West-Vlaanderen ontdekt werden, mag deze vondst een der meest interessante van de laatste jaren genoemd worden.

Een andere ontdekking werd gedaan ter gelegenheid van grondwerken in de A. Reynaertstraat. Op een diepte van ongeveer 4.50 m., werd een ganse verzameling huisgerief ontdekt. Voorwerpen in koper en brons, waaronder kandelaars, kruiken, kannen, enz. werden voor de dag gehaald. Ze zouden in de stijl van de 14e eeuw zijn. In welke omstandigheden die voorwerpen in de grond geborgen werden, kan natuurlijk moeilijk achterhaald worden.

Enkele uitgaven nog in voorraad :

- Annales de la Soc. d'Emulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het « Veld » of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in 8°, 233 blz. 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in 4°, XIV + 137 blz. 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in 4°, XXXV + 512 blz. ... 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in 4°, XXV + 169 blz. ... 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Etablissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in 8°, 136 blz. 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Eename*. Brugge, 1881, in 4°, 432 blz. 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd Jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis « Société d'Emulation » te Brugge*. Brugge, 1950, in 8°, 335 blz. 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,
Konvest, 22, Brugge.